

La construcció medial de la muntanya a Catalunya (Segles XV-XX)

**Una mirada al paisatge
des de la geografia cultural**

Francesc Roma i Casanovas

**Programa de doctorat en geografia humana
Departament de Geografia, UAB. Desembre de 2000
Tesi doctoral dirigida per Abel Albet i Mas**

5. 1 - La colonització agrària i l'ambigüitat paisatgística del bosc

En capítols anteriors hem donat una petita visió dinàmica del sorgiment del sentiment paisatgístic a Catalunya. Fet aquest repàs cronològic a l'evolució del sentiment d'estima pel medi natural a Catalunya, seria interessant deixar anotat que el sorgiment del gust per la muntanya apareix, des del nostre punt de vista, de diferents vies de penetració. La primera d'elles, sobre la qual caldria afegir poca cosa més, és l'estima per l'agricultura productiva, els boscos ufans o els prats ubèrrims. En capítols anteriors n'hem parlat amb deteniment; per acabar amb aquest tema, en aquest moment, volem situar-nos al segle XVIII i principis del XIX. L'objectiu és veure fins a quin punt l'agrariisme va donar entrada o no a l'estima per la muntanya. Partim de la hipòtesi que l'estima pel camp conreat, que donaria naixement al sentiment del paisatge, en emprendre la via productivista, va ser un fre a la representació de la muntanya en termes d'agradabilitat.

5. 1. 1 - El foment de l'agricultura

Durant el regnat de Carles III es varen dictar una sèrie de normes per tal d'ajudar l'agricultura, l'art i les indústries que es considerava que estaven en una situació de decadència. Aquestes normes no varen produir l'efecte que el monarca volia, però com a mínim varen demostrar l'estima que la monarquia tenia per aquells grups que produïen alguna cosa material. D'aquesta manera es va propagar l'opinió que “(...) *los que hacen algo son mas dignos de aprecio, que los que no hacen nada (...)*”¹. Tot i el fracàs del pare, Carles IV va seguir les mateixes màximes i va continuar fomentant l'agricultura, les arts i els oficis, que eren considerats com la base de la riquesa dels pobles. Entre tots els mitjans provats per assolir aquest objectiu, volem destacar-ne un:

“(...) instruir al pueblo, por medio de los maestros de la moral, en las labores del campo, economía rustica, artes y oficios necesarios á la vida, que han adquirido mucha perfeccion en otras naciones, de cuya industria hemos dependido (...)”².

Amb aquesta intenció, Carles IV va fer redactar el prospecte d'un *Semanario de agricultura y artes, dirigido á los párrocos*³. La carta de presentació, que signà el Príncep de la Pau, el 28 de novembre de 1796, mostra una tendència clarament fisiocràtica perquè

¹ “Introduccion”. *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*, núm. introductorio. Madrid, imprenta de Villalpando, 1797. Pàg. III.

² “Introduccion”. *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*, núm. introductorio. Madrid, imprenta de Villalpando, 1797. Pàg. IV.

³ “Introduccion”. *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*, núm. introductorio. Madrid, imprenta de Villalpando, 1797. Pàg. IV. Més endavant, a principi del segle XIX, es va publicar a Londres un altre *Semanario de Agricultura, y artes* dirigit per M. Calero y Portocarrero. Se'n coneixen un total de 127 números que van des del 2 de juliol de 1829 al 15 de desembre de 1831. Aquesta publicació, però, no resulta tan interessant com l'anterior.

es preocupa pel benestar dels pagesos com a base de l'economia del país¹. L'objectiu del *Semanario* era que,

“(...) en las horas y ocasiones que lo permita su ministerio pastoral [los párrocos] se aprovechen ellos mismos, y como buenos padres de sus feligreses se dediquen tambien á su felicidad temporal, instruyéndoles y extendiendo entre ellos con el amor, persuasion y dulzura que les es tan propia, y les concilia su docilidad y respeto, los adelantamientos, industrias, invenciones y progresos que hagan las artes útiles, así en nuestra capital y provincias, como en las naciones mas adelantadas, á fin de que se utilicen de ellas los labradores y artistas, y reformen sus antiguos métodos, ó adopten otros mejores en beneficio de sus propios intereses”².

Entre les seccions que el *Semanario* havia de contenir ens interessa destacar la d'història natural o la d'agricultura general i les seves branques de jardins, horts, boscos, etc. Es tractava d'utilitzar l'estructura d'aquesta cadena verticalitzada (cada capellà tenia dos exemplars del *Semanario* a disposició dels seus parroquians) per fer arribar una sèrie de coneixements als llocs més remots de la parròquia. Es buscava així que els rectors aprenguessin per poder ensenyar als pagesos. Aquest intent es va dur a terme en un moment en què la vida de camp oferia al “*hombre disgustado (...) placeres nuevos (...)*”, entre ells la solitud i la quietud³. És cert que possiblement hauríem de relativitzar la influència que aquest tipus de literatura va tenir en el nostre país, especialment a Catalunya, sobretot tenint en compte el que digué Bosch i Cardellach:

“Los semanarios y otros periódicos instructivos que podrian apartar de nosotros las rancias rutinas de las labores del campo, seria conveniente que se supliesen con alguna obrilla de poco volúmen que fuese popular y en idioma materno acomodada á la rusticidad y pocas luces de nuestros labradores. Sería de desear que el Gobierno favoreciese esta idea para extender las del semanario de agricultura, que es la mejor de nuestras obras”⁴.

Malgrat els defectes pràctics, a un nivell general, en aquesta publicació trobem una certa preocupació per la dimensió estètica de la natura, especialment rural i agrícola. Aquesta preocupació es detecta ja en la capçalera del que fou el primer número d'aquest *semanario* (vegeu la il·lustració següent) i en el següent text, publicat mig any més tard:

¹ “La agricultura es la primera, la mas noble, la mas indispensable ocupación del hombre, es la base de las sociedades, la que sostiene y alimenta al estado, la que da sér y vida á los cuerpos políticos, y sin la qual no podria existir sino errantes, como las naciones bárbaras en busca de los alimentos que ofrece en las diferentes regiones la pròvida naturaleza. La agricultura suaviza las costumbres, y hace á los hombres sencillos, fieles y honrados, quando entregados enteramente á ella, no se dexan seducir por el trato engañoso y corrompido de los pueblos grandes y así es que el cultivador separado de ellos, de los que les frecuentan, en qualquier parte de la tierra que habite, es ingenio, dulce y apacible” (“Prospecto del semanario de agricultura y artes” *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*, num. introductorio Madrid, imprenta de Villalpando, 1797 Pàg. VII)

² “Carta” *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*, num. introductorio Madrid, imprenta de Villalpando, 1797 Pàg. VI

³ “Agricultura moral” *Semanario de Agricultura y artes dirigido á los párrocos*, 17 d'agost de 1797 Pàg. 94

⁴ Bosch y Cardellach, Antoni: “Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr. Antonio Bosch” *Quaderns d'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach*, num. 15, segona sèrie Volum V Sabadell, 1967-1974 Pàg. 10

“El magestuoso teatro en que se verifican las ocupaciones de la agricultura las da un valor que no tienen las demas, ¿quál es el arte que se exerce en medio de las mas bellas escenas de la creacion, y baxo la inmediata influencia de los fenómenos celestes? El labrador nunca dexa de mirar con interes los dulces rocios, las lluvias criadoras, los vientos, las nieves y las escarchas: si brilla y calienta el sol, es para madurar sus cosechas; si le cubren las nubes es para regarlas; y si los temporales excitan sus temores, tambien son un remedio contra la insensibilidad, y la indiferencia; y dan nuevo valor á los frutos que perdonaron”¹.

Portada del primer número del *Semanario de Agricultura y artes dirigido a los párrocos* (1797).

A través d'aquest *Semanario* veiem que arreu de l'estat hi ha un important intent de repoblar els boscos, tant en un sentit productiu com recreatiu². En aquest sentit, sabem que foren creats diversos premis adreçats als propietaris que plantessin major nombre d'arbres per tal d'estimular aquesta repoblació forestal. També es veu un clar procés d'extensió de l'agricultura farratgera i dels “*prados artificiales*”. Pel que ens interessa, ens podríem demanar si aquesta publicació va mostrar un sentiment paisatgístic massa acusat. Per respondre aquesta qüestió en tenim prou d'aplicar el primer criteri d'Augustin Berque: l'existència del mot paisatge. En aquest sentit, la resposta és que no: el mot paisatge no hi ha estat trobat. Però, en canvi, a un altre nivell, alguns autors, molt pocs, utilitzen girs semàntics molt interessants per substituir el concepte de paisatge:

“Los árboles templan el rigor de las estaciones, atraen el agua, dan abono á los campos, y leña y madera para los edificios, purifican el ayre, nos mantienen á nosotros con sus frutos, á los ganados aun con su hoja, y **nos sirven como de compañía**; porque no hay cosa mas triste que un campo raso en que no se encuentra arrimo alguno”³.

¹ “Agricultura moral”. *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*. Dijous, 17 d'agost de 1797. Pàg. 95.

² El núm. 1 d'aquesta publicació explicava que entre els “*Conocimientos que ha de tener un labrador instruido*” hi havia el “*Conocimiento de los árboles de monte, de los de hoja blanca, de los de recreo, de los arbustos de jardin, y de los que sirven para setos*”. (“*Del estudio de la agricultura*”). *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*, núm. 1. [5 de gener de 1797]. Madrid, imprenta de Villalpando. Pàg. 4.)

³ “*Utilidad de los bosques*” *Semanario de agricultura y artes dirigido á los párrocos*. Dijous, 13 de desembre de 1798. Pàg. 369.

Ben segur que la companyia que feien els arbres remetria, d'haver-lo tingut l'autor a mà, al mot paisatge. D'altra banda, també volem remarcar que alguns autors varen utilitzar les pàgines d'aquest setmanari per intentar reformes en el terreny de l'ensenyament. D'aquesta manera, l'any 1802 es publicava un article sobre la necessitat que l'agricultura entrés a formar part de la instrucció pública¹. També ens interessa destacar un article de Francisco Zea sobre el mètode Pestalozzi d'ensenyament² amb tot el que aquest suposa d'acostament al medi natural. Ara bé, en general, malgrat que podem trobar-hi diverses mostres d'acostament cap a la natura, el *Semanario* es mantingué en una línia majoritàriament productivista, línia en la qual es veia la feina del pagès com una lluita contra la natura:

*“ (...) el oficio del labrador es luchar á todas horas con la naturaleza que generalmente solo da y sazona sus frutos á fuerza de trabajo y de cultivo (...)”*³.

Aquest afany productivista el trobem molt clarament en l'Informe sobre la Llei agrària de Jovellanos (1795), que sembla el model de què es va copiar la frase citada anteriorment:

“Aunque el oficio de labrador es luchar a todas horas con la naturaleza, que de suyo nada produce sino maleza, y que sólo da frutos sazonados a fuerza de trabajo y cultivo, hay, sin embargo, en ella obstáculos tan poderosos, que son insuperables a la fuerza de un individuo, y de los cuales sólo pueden triunfar las fuerzas reunidas de muchos”.

*“Sin duda que a ella [la intervenció humana] debe la naturaleza grandes mejoras. A doquiera que se vuelva la vista, se ve hermoçada y perfeccionada por la mano del hombre. Por todas partes descuajados los bosques, ahuyentadas las fieras, secos los lagos, acanalados los rios, refrenados los mares, cultivada toda la superficie de la tierra, y llena de alquerías y aldeas, y de bellas y magníficas poblaciones, se ofrecen en admirable espectáculo los monumentos de la industria humana, y los esfuerzos del interés común, para proteger y facilitar el interés individual”*⁴.

En aquest context, plantejar la possibilitat d'una estima pel medi natural muntanyenc era un fet gairebé impensable. Els agents estatals que plantejaven el foment agrícola el veien com una lluita contra natura, com una imposició física damunt dels designis del medi natural. Encara no tenien el mot per parlar del paisatge i d'aquesta

¹ “Necesidad y medios de hacer entrar en la instruccion publica la enseñanza de la agricultura” *Semanario de Agricultura y artes dirigido á los párrocos*, 281 20 de maig de 1802 i seg. Era redactat per F. de Neufchateau, exministre francès

² [Francisco Zea] “Idea del nuevo método de enseñanza de Henrique Pestalozzi” *Semanario de Agricultura y artes dirigido á los párrocos*, num 505 4 de setembre de 1806 i següents

³ “Cartilla rustica sobre las utilidades y la escarda en las labores de Estremadura, dispuesta en preguntas y respuestas por la real Sociedad económica de Truxillo, y acomodada al estilo y capacidad de los labradores de esta ciudad y su partido” *Semanario de agricultura y artes dirigido a los párrocos*, núm 2 9 de febrer de 1797 Madrid, Imp. de Villalpando Pàg. 81

⁴ Citat per Urteaga, Luis *La tierra esquilhada* Op. cit. Pàg. 31

manera les úniques conseqüències que podien veure en l'extensió de l'agricultura eren de tipus pràctic. També cal recordar que això es féu en un context que valorava sobremanera la productivitat i que tot anava bé si produïa més que en el període anterior. Per això, com veurem, les coses començaren a canviar quan el creixement de les extensions conreades no augmentava els rendiments globals o ho feia d'una manera relativament poc important.

5. 1. 2 - Una agricultura extensiva

L'edat moderna, sobretot en els períodes de creixement econòmic i poblacional, necessitava i estimava el camp i d'aquesta manera el creixement agrari canviava físicament l'aparença externa de les muntanyes; l'acció humana sobre la terra ajudava a crear un medi ambient amb una morfologia determinada. Boscos i turons esdevenien camps, artigues i codines i passaven a formar part d'un altre tipus d'espai, amb uns valors i unes representacions diferents. Com hem vist en un altre lloc, aquesta formalització material del medi ambient ajudava a que les muntanyes no fossin estimades i d'aquesta manera cada cop eren menys extenses les zones rurals que podríem qualificar d'externes a l'acció humana.

El canvi de tendència medial es va deure, ja a l'edat contemporània, al colapse de l'agrarisme. Hi intervingueren factors com les lleis de rendiments decreixents, que feien poc rendible explotar certes parts del medi rural, o la topada física amb els roquissars dels turons que es va produir a mida que l'agricultura anava conquerint nous terrenys, especialment en el moment que l'entrada de la fil·loxera a França va desencadenar una autèntica febre roturadora que estatjava feixes i camps en els indrets que avui dia ens semblen més impensats. També hi va haver un canvi en la representació de l'espai muntà, que intentarem analitzar, i el progressiu abandonament del medi rural. En aquests darrers casos es veu molt clarament com una representació determinada pot arribar a tenir efectes físics sobre el medi ambient, efectes que acompanyen el canvi de representació: es valora un determinat tipus de medi i el que no s'ajusta a aquest model ideal pot ser que sigui treballat per convertir-lo en una còpia del primer.

La línia productivista i extensivista que estem estudiant imperarà al segle XIX, com es veu molt clarament en un escrit publicat en *Lo Pla del Bages*, l'any 1883. Parlant de l'agricultura, l'autor d'aquest article deia:

“Veus aquí'l mes rich patrimoni de las nacions, aquesta es la font més abundant de riquesas, lo veritable manantial del progrès, y, per més que sembli estrany, 'l foco ahont se depuran ab més sà criteri los acers ó desacers dels governs”¹.

L'agricultura és molt important i les idees d'arrel fisiocràtica la utilitzen com a indicador del grau de desenvolupament d'un país. A més i millor agricultura, més bon estat de la comunitat, es pensava, i va ser aquesta manera de pensar el que portà l'autor que estem comentant a dir que si els esforços, entre altres coses,

¹ C F “Quatre paraulas sobre l'agricultura” *Lo Pla de Bages* Butlletí mensual que publica l'Associació d'agricultors del partit de Manresa, 2 Manresa, 20 d'abril de 1883 Pàg 1

“(…) s'haguessen dedicat (...) á fer desapareixer del nostre mapa topogràfic los herms y llochs deserts, altre fora avuy l'estat de l'agricultura (...)”¹.

Clara mostra de la formalització *in situ* de la natura que no s'havia limitat només això, sinó que a més a més veia el desenvolupament industrial com un obstacle per al creixement agrícola:

“(…) l fabricant, ha procurat tot lo que li ha estat possible aixecar las fábricas en mitj de termes rurals, prenen brassos á l'agricultura, (...)”².

Anorrear els deserts i els espais oberts, fent-los fruitar a cops d'arada, vet aquí tot un projecte de regeneració. En aquest punt apareix una qüestió que ja hem començat a explicar una mica més enrere. El bosc presenta, en el món occidental modern i contemporani, una certa ductilitat -per no dir ambigüitat. D'una banda, a nivell físic i també a nivell fenomenal, acostava a la idea de muntanya (recordem que el castellà medieval anomenava *montaña* els boscos i que després es va produir una certa sinonímia entre aquest mot i *monte*). Però, d'altra banda, el bosc també permet ser descodificat com una forma d'explotació agrària més. Així, per un costat, la boscúria pot acostar-se al *bassin sémantique* de la muntanya i, a nivell físic, un terreny ondulat, però sense vegetació arbustiva o arboral, seria vist com un camp de conreu. D'un altre punt de vista, alguns boscos poden ser assimilats a una explotació o plantació com la de qualsevol altra espècie vegetal, i això permet que el bosc basculi vers el *bassin* de la superfície agrícola. En aquest sentit, la reforestació de certs indrets amb relleus notables permetia acostar aquest espai boscat a la idea de muntanya: certes polítiques forestals poden fer canviar la representació de certs indrets rurals, bé duent-los a una imatge muntanyenca (no antropitzada), bé acostant-los a la representació d'un lloc poc o molt humanitzat. En general, com ja hem defensat més enrere, la ductilitat del bosc pot dur aquest vers la imatge del camp o vers la de la muntanya i això pot fer-se a nivell físic o a nivell fenomenal (per una formalització *in situ* o *in visu*).

Com ja hem vist, l'agrariisme anterior al segle XX no mostrà gaire interès pel paisatge, ans al contrari, el que es volia era aplanar el país i fer-ne una campanya. Aquesta tendència a la roturació de noves terres serà una constant fins a la fi del segle XIX, moment de màxima regressió dels nostres boscos. Només algun nou intent de reforestació del país s'escapava d'aquesta tendència a transformar el medi natural en medi humanitzat, encara que aquesta reforestació es mantingués dins del mateix context productivista. En el nostre estudi ens interessa remarcar que aquesta defensa de les extensions arbrades va permetre acostar la imatge del bosc a la de muntanya, i que, històricament, hem constatat que durant el segle XIX, però també abans, es deixaren sentir algunes veus que, per diferents motius, clamaren per trencar amb la tendència colonitzadora de l'agricultura. Un text primerenc, més en clau de consell que no d'alarma ecològica, l'ofereix el llibre de Miquel Agustí:

¹ C F “Quatre paraulas sobre l'agricultura” Op cit Pàg 1

² C F “Quatre paraulas sobre l'agricultura” Op cit Pàg 1

“Si la Casa de Campo consiste, por la mayor parte en bosques, podras hacer tierras nuevas, desarraygando los arboles en la raiz; y si no fueren muchos, bastará cortarlos, y quemarlos; despues dar à la tierra su labor necessario: hecho esto, acostumbra dar el primer año grandissimo fruto; porque queda gorda de las hojas, y yervas de muchos años: pero despues de perdido su primer alimento, buelve sin substancia, y no es fertil”¹.

De manera que des de principi del segle XVIII l'élite cultural que estem estudiant podia conèixer els perills de l'artigament dels boscos, coneixement que hem de suposar que també posseïen els pagesos que la treballaven secularment². En aquest sentit, no serà sobrer recordar que la deforestació de les nostres muntanyes va ser duta a terme, fonamentalment, per les cases més velles i fortes i que no hi va ser aliena l'acció de l'estat que, en incrementar la pressió fiscal, obligava alguns municipis a vendre els seus recursos naturals per fer-hi front³. Per això s'entén que, al segle XVIII, apareguin algunes veus que es plantegin aturar aquest procés de deforestació que convertia certs boscos en campanyes. En aquest sentit caldria parlar també de la memòria llegida en la Junta del 7 d'abril de 1778 de la Real Sociedad Económica de Madrid per Francesc Valentin Constans, prevere i beneficiat de Puigcerdà. Valentín intentà demostrar els perjudicis que comporten els “(...) rompimientos de los cerros elevados, asi para la agricultura, como para los pastos”⁴. Entre els mals que la roturació dels boscos produïa hi havia l'erosió dels sòls i les consegüents riudes i inundacions a les valls:

“(...) pues, cegadas las madres con la tierra que traen las aguas de semejantes rompimientos, se levantan las corrientes inundando los campos, llenandolos de arena, y llevándose los animales, las casas, y aun las gentes”⁵.

En aquesta mateixa memòria es troben altres intents que van més o menys en el mateix sentit i sobre els quals no ens entretenim per no apartar-nos del marc geogràfic de la nostra recerca. De fet, el foment de l'arbrat, dels boscos i dels *montes* s'havia legislat des del regnat de Felip V amb diferents disposicions (1708, 1716, 1717, 1719), però la legislació sistemàtica no apareix fins al regnat de Ferran VI⁶. Amb una ordre del Marquès de l'Ensenada de 1748, d'inspiració colbertiana, el marquès manava que cada veí, a excepció de les vídues, plantés tres arbres cada any. Una cèdula posterior (12 de desembre) incrementava fins a 5 el nombre d'arbres a plantar⁷. La història ens ensenya, però que les

¹ Agustín, Miguel *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo, y pastoril, traducido de lengua catalana en castellano* Barcelona, Imp de Juan Piferrer, 1722. Es tracta d'una traducció de l'obra original de 1717, afegint-hi un cinquè llibre (caça), algunes curiositats i un vocabulari en sis llengües

² Sabem, per exemple, que les artigues que es feien al Lluçanès respectaven els arbres dels marges, o en plantaven de nous, per evitar els efectes devastadors de l'erosió superficial

³ Bringué i Portella, Josep M. “Comunitats en franc alou El Pallars Sobirà, segles XV-XVIII” in Belenger, E., Dantí, J., Gual, V. *Els béns comunals a la Catalunya moderna* Barcelona, Rafael Dalmau, 1998. Especialment pàg 74-75. Per al cas aragonès Sabio Alcutén, Alberto *Los montes públicos en Huesca (1859-1930) El bosque no se improvisa* Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1997

⁴ *Memorias de la Sociedad Economica* Madrid, Don Antonio de Sancha, Impresor de la Real Sociedad, 1787

⁵ *Memorias de la Sociedad Economica* Madrid, Don Antonio de Sancha, Impresor de la Real Sociedad, 1787

⁶ Urtega, Luis *La tierra esquilhada* Op cit Pàg 128

⁷ Memòria de 15 de maig de 1778 de Miguel Gijón y Leon *Memorias de la Sociedad Economica* Madrid, Don Antonio de Sancha, Impresor de la Real Sociedad, 1787

mesures del marquès foren molt impopulars i que amb la seva destitució varen deixar d'aplicar-se; la implementació efectiva d'aquestes polítiques va haver d'esperar fins a les properes normes de Floridablanca (1787) i de Godoy (1803)¹. Aquestes ordenances arribaren a afectar racons de la nostra geografia en aquells moments tan allunyats de Madrid com les Valls d'Aneu. Així les Ordinacions Municipals d'Esterri d'Aneu, datades el 1751 i conservades a l'Arxiu Històric de les Valls, estableixen:

“Item han instituhit y Ordenat dits Señors que ningun particular pugan per ningun gènere de fulla ni tallar ni pelar ningun arbre en la Berneda de dita vila ni en lo Bosch dit de Rosé propi y peculiar de dita vila tallar ningun arbre sinós tant solament lo que necessitan pera obrar y son propi ús y en tal cas dega demanar llicència al Batlley (sic) Regidors y no pugan fer en dit Bosch Lleña anticipada sinós portansela seguidament a casa lo mateix dia se faray que no sia permès ningun particular fer en dit Bosch ninguna especie de Rulls per serrar taulas ni tampoch a ningun farrer li sia permès fer Carbonera en dit Bosch que no pribarse dins Breus anys seriem competits en anar a comprar Llena y Bosch además delas penas imposadas perlo Rl edicte del any 1749 al qual no volen que exactament se observe tot lo en ell disposat y Ordenat”².

Era sota un context productivista que es plantejava la repoblació forestal, és cert, però el que també és innegable és que en el mateix moment es va produir un increment del prestigi de l'agricultura i una sèrie de canvis que havien de modernitzar el sector. En aquest context, l'any 1814 un monjo de Montserrat havia escrit que els qui llauraven els camps no eren els esclaus dels qui vivien a la ciutat, sinó els seus pares. Com el mateix autor explicava, ell tenia en ment aquell primer *Semanario* del qual hem parlat³. L'agricultura -d'origen diví, per al nostre autor- esdevé una activitat essencial en aquell moment, i cal ajudar els pagesos amb tots els coneixements possibles, s'hi deia. En el mateix sentit de defensa dels pagesos es mostrava Josep Melchor Prat:

“Los labradores son los que constituyen la clase en jeneral mas honrada y menos viciosa de la sociedad”⁴.

L'impuls del *Seminario* dirigit als rectors de parròquia, també va ser recollit a Catalunya per Ramon Muns i Serinyà en un discurs sobre la utilitat d'instruir els capellans en ciències naturals i exactes. Per a Muns, davant d'una societat de “*cosmopoliteismo*” calia,

¹ Urteaga, Luis *La tierra esquilhada* Op cit Pàg 130-132

² Català i Tícol, Xavier, Rella i Foro, Ferran “Ordinacions municipals d'Esterri d'Aneu” *Collegats Anuari del Centre d'Estudis del Pallars*, 3 Lleida, Virgili & Pagès, 1989 Pàg 149-160 Ordinació num 12

³ Blasco, Manuel *El amante de los labradores ó tratado de las grandes ventajas que los Labradores en particular y el Estado en general pueden sacar del ganado Vacuno y de los gravísimos daños y perjuicios que se siguen de la cria del Mular à la del Caballar y a la Agricultura* Barcelona, Imp de Dorca, S D [posterior 1814] Pàg. VII

⁴ Melchor Prat, José “Acerca la necesidad de una cartilla rustica y de un banco rural ó asociacion de socorros mutuos de los labradores Memona leida por el Socio D José Melchor Prat en la sesion de 29 de Abril de 1840” *Boletín de la Academia de ciencias naturales y artes de Barcelona*, 10 Barcelona, 1841 Pàg 50

“(…) hacer en cuanto sea posible que el principio de la inteligencia reemplaze al de la fuerza y que el pueblo bendiga la mano misma que le ha de contener dentro de los justos límites”¹.

Això hauria de fer créixer el poder parroquial a mida que anés incrementant la instrucció dels capellans. Es tractava de fer possible que ciència i religió anessin en un mateix sentit, com veurem en un altre lloc en recuperar aquest autor. Com veiem, però, el projecte econòmic no es podia destriar d'un projecte polític que pretenia mantenir el poble dins dels seus “justos límits”. La ciència s'havia de posar al servei de la nova agricultura i d'aquesta manera augmentar el benestar social. En aquest sentit, també en aquelles dates es redactà una memòria -que es conserva manuscrita- que Ignacio Pusalgas va fer servir per presentar en unes oposicions a la càtedra de botànica i agricultura de l'Institut Gerundense. El doctor Pusalgas creia que la ciència més important del ram social era la “ciencia del campo”².

En aquest entrellat de desenvolupament científic lligat al món rural cal fer esment d'una *Cartilla rústica*, publicada pel metge vigatà Joaquim Salarich i Verdaguer l'any 1859 que havia estat guardonada amb un accèssit en un premi de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre de l'any 1855. Aquesta cartilla permet veure com de l'amor a l'agricultura i als boscos es pot passar fàcilment al gust pel paisatge:

“Los bosques forman uno de los mas hermosos cuadros que nos presenta la superficie de la tierra. Verdad es que son bellezas salvajes, dice Sturm, porque no se descubre á primera vista sino una multitud confusa de árboles y una vasta soledad; pero un observador ilustrado que llama bello á todo lo que es bueno y útil, halla aquí mil cosas dignas de su atencion”³

El bosc és bell, si s'és un observador il·lustrat que anomena bellesa la bondat i la utilitat, diu Salarich, fet que recorda el vincle entre bellesa i productivitat que ja hem estudiat en altres llocs i alhora el procés d'aprenentatge (de formalització) que cal per percebre el medi ambient en tant que paisatge. Però Salarich ja parla del bosc com un element que adorna les valls i fa agradables les riberes dels rius:

“Prescindiendo de la utilidad de la leña en el invierno y de la madera para construccion, cuyos servicios son conocidos de todo el mundo, suministra el arbolado la frescura, modificando los calores del verano; y purifica el aire que respiramos. Chupan con sus profundas raices el agua interior y acumulan la humedad á la superficie, contribuyendo al mantenimiento de los arroyuelos que surcan la faz de la tierra; atajan las nubes de paso, ocasionando lluvias accidentales á la comarca. Al mismo tiempo que

¹ Muns y Serriá, Ramon “Discurso sobre la utilidad que acarrearía al estado la instruccion de los curas párrocos en las ciencias naturales y exactas Leído en la sesion del dia 17 de marzo de 1837 por el socio residente D Ramon Muns y Serriá” *Boletín de la Academia de ciencias naturales y artes de Barcelona*, 9 Barcelona, 1841 Pàg 37

² Pusalgas y Guerris, Ignacio *Memoria sobre el actual estado de la agricultura y de la botánica, y proyectos de su plan de enseñanza para ambas á dos ciencias en nuestra España, mayormente en la provincia catalana* Manuscrit AHCB, B 106 Barcelona, 14 de junio de 1842

³ Salarich [i Verdaguer], Joaquin *Cartilla rústica ó sean principios de agricultura práctica sacados de las obras mas recientes que se han publicado sobre este arte y de las prácticas de algunos paises mas adelantados en ella* Barcelona, Imp del Diario de Barcelona, 1859 Pàg 86

adornan los montes y hermocean sus valles, atraen las nubes y las lluvias, y esparcen vapores, ayudando á la formacion de abundantes y vivificadores rocíos de la noche. A pesar de estas ventajas y utilidades del arbolado, es mirado con desidia y hasta con desprecio en algunas partes de España y aun de Cataluña”¹.

“Y con todo, en algunos paises se ve una falta tan absoluta de ellos, que afligen el corazon del naturalista y del agrónomo instruido. Ninguna plantacion hace risueñas las márgenes de sus rios, ningun árbol corona las puntas y los cerros de las montañas, pasan por consiguiente las nubes, ninguna atraccion las detiene y se van á descargar á otra parte la lluvia fecundizadora, y cuando llueve, el agua arrastra la tierra de sus vertientes, que se cambian en áridas rocas y peñascos; como el agua no es chupada ni detenida por las raices, se escurre y evapora luego, quedan secos los manantiales, reina otra vez la sequía en perjuicio de las plantas, de los animales y de los mismos hombres”².

Amb l'estima pels boscos de Salarich arribem a un moment en què la febrada productivista i desartigadora troba un fre en les muntanyes, un fre per causes econòmiques i ben segur també estètiques:

“Los prados naturales deben dejarse únicamente en los terrenos montuosos, que por su posicion no permiten las labores, ni el resolvimiento del terreno, que el agua se llevaria; ó en aquellos terrenos que por ser pantanosos, no son propios para el cultivo; ó tan delgados que no pueden producir por falta de espesor, ó finalmente en aquellos terrenos distantes del centro de consumo, cuya venta apenas cubriria los gastos de labores y acarreo”³.

Salarich mateix explica que els arbres poden ajudar a evitar els “vapores mefítics” que sorgeixen dels pantans i de les aigües estanyades⁴. Aquest corrent agrarista es manifestà al Bages en una reunió de l'any 1861 en què membres de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, després de debatre la introducció o no a Catalunya de l'agricultura industrial, discuteixen sobre la repoblació dels boscos. Aquesta discussió es mantingué en termes de salut, vida i rendiments, però -a diferència del que hem vist en Verdaguer- no saltà a l'àmbit del paisatge⁵. Fins i tot, un quart de segle més tard, els agricultors manresans coneixien un article de *La France Agricole* sobre la roturació de noves terres que els aconsellava que no abusessin d'aquesta pràctica perquè portava perjudicis als pagesos i a la terra, i, a mig termini, despeses i decepcions. Al principi les noves terres artigades rendien, però de seguida els rendiments decreixien perquè els sòls boscosos eren pobres.

¹ Salarich [i Verdaguer], Joaquin *Cartilla rústica* Op cit Pàg 86

² Salarich [i Verdaguer], Joaquin *Cartilla rústica* Op cit Pàg 87

³ Salarich [i Verdaguer], Joaquin *Cartilla rústica* Op cit Pàg 27

⁴ Salarich [i Verdaguer], Joaquin *Cartilla rústica* Op cit Pàg 96

⁵ *Memoria sobre la reunion agrícola verificada en Manresa durante los dias 10 y 11 de junio de 1861 como primera de las que se propone celebrar el Instituto Agrícola Catalan de San Isidro* Barcelona, Imp del Diario de Barcelona, 1861

*“La producción de los montes es inferior á la de las tierras agrarias, pero aquellos no pueden convertirse en las últimas por el simple capricho del hombre. La naturaleza tiene sus leyes inmutables, y no es posible alterarlas subsistiendo las causas creadoras y naturales. Los terrenos forestales subsisten productivos y dan los mayores rendimientos, explotándoles para monte. Intentar en ellos el cultivo agrario, es ir á la ruina segura para luego abandonar el terreno; puesto que la repoblacion es obra muy costosa y de resultados muy lejanos, más propios para emprenderse por entidades permanentes como es el Estado (...)”*¹

En aquesta nova situació en què ja es veu els perills d'una agricultura extensiva, a diferència del que havia passat poc temps abans, un dels mals del país són “(...) *los vastos ciales y páramos que antes ostentaban frondosos arbolados*”², que si bé havien estat objecte de crítiques i d'algunes mesures paliatives des de la Il·lustració, cada cop més s'havien anat convertint en objecte de preocupació per a capes més àmplies de la societat. Ens trobem davant d'una mostra ben clara de la frenada de la tendència productivista associada a una visió estètica negativa de les “*calvas*” que hem trobat en un altre apartat en citar l'obra del doctor Falp i Plana sobre Solsona. Al moment del canvi de segle la tendència sembla, doncs, haver-se invertit: l'any 1910 l'enginyer de monts Juan Herreros escrivia:

*“Para que nuestro país alcance el grado de prosperidad á que tiene derecho, es de imperiosa necesidad reconstituir la vegetación arborea que existió, en los terrenos montañosos impropios para el cultivo agrario permanente, librándole de las catástrofes que periódicamente le asolan y demás males que se ponen de manifiesto en los artículos coleccionados á continuación. Con la formación de los montes necesarios, crearíamos una riqueza inmensa que nos daría la independencia economía á que debemos aspirar, base para resolver los demás problemas nacionales”*³.

Es cert que la tendència s'ha invertit, però encara no és clar que la nova visió estètica hagi pres carta de naturalesa. Més a prop del nostre marc geogràfic d'estudi, tenim dues figures de cabdal importància en aquest canvi de tendència: Rafael Puig i Valls i Dionís Puig i Soler, ambdós tinguts com a introductors de la Festa de l'Arbre a Catalunya. Però el que ells volien, perquè la seva motivació principal era el productivisme, era l'increment dels *montes*, no tant de les muntanyes.

5. 1. 3 - La Festa de l'Arbre: Dionís Puig i Rafael Puig

¹ “Las roturaciones” *Lo pla de Bages Butlletí mensual que publica l'Associació d'agricultors del partit de Manresa*, 8 Manresa, 21 de maig de 1887 Pàg 2

² “Las roturaciones” Op cit Pàg 2

³ Herreros Butragueño, Juan *Política forestal Colección de artículos de propaganda publicados en “La Correspondencia de España” en Febrero y Marzo de 1910* Málaga, Est Tip de la Unión Mercantil, [1910] Pàg 3

Dionís Puig i Soler (Puigcerdà 1853-Granollers 1921) és un personatge gairebé desconegut de la nostra història i els seus mèrits han estat reconeguts tard i malament. Es dedicà a les ciències naturals, la meteorologia i l'espeleologia especialment, tot elaborant una concepció científica i econòmica en què sobresurt l'aigua i la seva utilitat¹. En aquest sentit, cal dir que és precisament aquesta preocupació allò que va fer que Puig es dedicés als estudis meteorològics i espeleològics.

Ja l'any 1892, en un article que publicà a *La Vanguardia*, podia parlar de la necessitat de treballar en el sentit de provocar la pluja artificialment, il·lustrant les seves idees en sèries referents al número de dies de pluja a la ciutat de Granollers durant cinc anys, tot comparant-los amb un estudi semblant fet a la ciutat de Puigcerdà per Armengol Saló. En aquest mateix article, Puig explicava que la possibilitat de provocar la pluja artificial ja l'havia defensada onze anys abans². Continuant amb el seu intent de provocar la pluja artificialment, a la fi de l'any 1901, entre l'estació i el cementiri vell de Granollers, es provaren dos canons granífucs amb l'objectiu de bombardejar el cel intentant provocar la pluja. Sabem que un d'aquests canons era propietat de Dionís Puig³.

També ens consta que ja l'any 1893 era soci delegat a Granollers del Centre Excursionista de Catalunya i que se'l considerava un aficionat als estudis meteorològics⁴. A la fi de febrer de 1894 dictà una conferència al local del CEC per donar a conèixer els seus treballs de temàtica meteorològica, a la qual la Junta Directiva d'aquella entitat acordà convidar els presidents de l'Ateneu Barcelonès i de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts⁵. No hi ha constància que hi assistís el president de l'Ateneu, però sí que sabem que ho feren Rafel Puig i Valls (president de l'Acadèmia de Ciències) i Baltà de Cela, director de l'observatori meteorològic de Vilafranca. Puig hi exposà que el règim meteorològic de Catalunya havia canviat, com ho demostraven la baixada de temperatures a l'hivern i a la primavera i la manca de pluja a l'estiu. Per a ell, aquest canvi climàtic es devia al despoblament dels boscos mediterranis, fet pel qual féu una crida per evitar la seva tala. Cal que ressaltem el fet que diferents excursionistes es preocuparen en aquells anys per aquest tema i que el mateix Puig i Valls serà més endavant el president de la Festa de l'Arbre a nivell estatal, una iniciativa que Dionís Puig defensà en aquella conferència, com també ho féu amb l'establiment de premis als propietaris que més fessin per repoblar els seus boscos⁶. Segons Jordi Planas, seria a ell a qui caldria atribuir l'inici de la Festa de l'Arbre a Catalunya, la qual es remunta a 1894⁷.

El vincle entre Dionís Puig i el CEC fou molt fort en els darrers anys del segle XIX, fins al punt que, l'any 1897, Font i Sagué qualificava Puig com el “*verdader introductor d'aquesta ciència a Catalunya*”, referint-se a l'espeleologia⁸. Posteriorment, Dionís Puig dedicà els seus esforços als estudis meteorològics, culminant amb la seva anada a París de l'any 1899. Començà des de llavors a col·laborar amb *La Veu de*

¹ Roma i Casanovas, Francesc “Consideracions sobre l'obra de Dionís Puig L'agricultura i el problema de l'aigua” *Lauro*, núm 8 Juliol-desembre de 1994 Pag 14-17

² Puig, D “La lluvia artificial en España” *El Congost*, num 317 27 de març de 1892 Pàgines 1-2 Es tracta d'un article publicat anteriorment a *La Vanguardia*

³ *La Veu del Vallès*, num 255 3 de novembre de 1901 Pagina 7

⁴ *Vegeu BCEC*, 12 Gener-març de 1894 Pàgina 71

⁵ *Llibre d'actes de la Junta Directiva del CEC*, vol 1, 1891-1897 Sessió del 13 de febrer de 1894

⁶ *BCEC*, 12 Gener-març, 1894 Pàgines 75-76

⁷ Planas, Jordi “Dionís Puig una vida dedicada a la recerca científica” *Lauro*, num 1 Granollers, setembre de 1990 Pàgines 24-28

⁸ Font i Sagué, N “Catàleg espeleològic de Catalunya” *BCEC*, 35 Desembre de 1897 Pàgina 323

Catalunya i *La Publicitat*, establint les previsions meteorològiques en funció dels telegrams que li arribaven de diferents parts del món informant de l'estat de l'atmosfera¹.

La seva obra culmina amb la publicació, l'any 1913, de *Dinámica atmosférica y barografía de Europa*, de 463 pàgines, una obra que aclapara pel seu volum i profunditat, resultat de trenta anys de treballs autodidactes, sobretot quan la sabem escrita per,

*“Un individuo aislado, sin guía de maestro, sin colaboradores ni auxiliares, sin recursos de colectividad pública ni particular, ganando el pan de la familia en prosaico oficio (...)”*².

La preocupació per l'espeleologia i la meteorologia es vincula a la recerca d'aigua per utilitzar en profit de l'agricultura i de diferents indústries del moment. Com altres autors del seu temps, Dionís Puig intentà regenerar l'agricultura espanyola per tal de fer-la més moderna i competitiva:

*“De ahí que la agricultura, base de todas las industrias, más que todas, está necesitada del estudio constante para que el agricultor mejore sus cultivos y sus sistemas de riego; perfeccione sus explotaciones pecuarias y corrija el uso, a veces inadecuado, de los abonos; y aprenda, en fin, a laborar las tierras según establecen los modernos cánones establecidos por la ciencia”*³.

En aquest sentit hem de veure com Puig és un fidel representant d'unes idees que també defensava Joaquim Costa, qui amb la seva política hidràulica volia assolir el desenvolupament agrari i social del país. Ara bé, en un país com el nostre⁴, amb un clima caracteritzat majoritàriament per una sequera gairebé endèmica, amb un procés de desertització important, com a mínim detectat pel nostre autor i per molts dels excursionistes de l'època, afavorir el desenvolupament de l'agricultura havia de dur aparellada la necessitat de tractar el tema del regatge i, com sembla evident, l'aigua havia d'adquirir valor de bé preciós. En aquest context és on l'aigua s'envesteix d'unes característiques especials, les quals reflecteix molt bé el nostre autor:

*“El agua es la gran comandataria de la agricultura, el verdadero signo indicador de la riqueza de una nación, que siempre se halla en razón directa del caudal de agua que posee. Donde aparece un filete de agua, está en presencia de un elemento de riqueza, que aunque no se le utilice como generalmente sucede en España, subsiste, aunque en estado de potencia”*⁵.

¹ Segons una nota apareguda a *La Veu del Vallès* (15 de gener de 1899), també publicaria aquestes previsions en *La correspondencia de España*, de Madrid, però aquest punt no l'hem pogut comprovar

² Puig, D. *Dinámica Atmosférica y barografía de Europa*. Barcelona, Lib. de Feliu y Susanna, 1913

³ Introducció feta per l'IACSI al llibre de Dionís Puig *La sequía en España y sus causas. Cambio de su régimen climatológico*. Barcelona, 1905 (Biblioteca de l'IACSI, vol. I)

⁴ Convé matisar que Puig sempre parlava a un nivell estatal i que la pàtria a què feia referència era Espanya. Aquest era un tret característic, d'altra banda, de tot l'excursionisme de l'època que havia viscut

⁵ Puig *La sequía en España y sus causas*. Op. cit. Pàgina 15. Aquesta idea també es troba present en *Dinámica atmosférica y barografía de Europa*. Op. cit.

En l'obra de Dionís Puig, l'aigua esdevé d'un valor importantíssim com a font de millora econòmica i social. L'aigua era l'or convertit en element líquid, especialment per a Dionís Puig que la considerava el “*único indicador de la riqueza nacional*”¹. Un punt molt important en la visió de Dionís Puig i Soler és la seva defensa de l'extensió del regatge. En el cas espanyol, com va denunciar Puig, s'anava produint un progressiu i preocupant retrocés de la superfície arbrada. Aquesta disminució de la biomassa vegetal es devia fonamentalment a les tals indiscriminades de boscos i a les onades de focs forestals que semblaven endèmiques al nostre país. Puig va arribar a afirmar que el clima abrasador que dominava Espanya era un producte que no responia a cap llei física sinó a una accidentalitat provocada per la mateixa societat, així

“(…) *los mismos locos que han destruido la flora nacional, convirtiendo el suelo patrio en paramal infecundo, piden agua, pregonando que el sentido común es el menos común de todos los sentidos*”².

Dionís Puig va arribar a veure diferents vies per tal de solventar el problema, essent potser la més espectacular la provocació artificial de la pluja. D'altra banda, la solució més ecològica al problema de la sequera endèmica la va trobar en la plantació d'arbres. Dionís Puig va ser conegut pels seus esforços per establir la Festa de l'Arbre i per premiar aquells propietaris que més haguessin fet per la repoblació de les seves hisendes. Segons ell, l'arbre era una bomba aspirant capaç d'eleva l'aigua des de les profunditats de la terra, enviant a l'atmosfera grans quantitats de vapor d'aigua (a través de l'evaporació de les seves fulles). També la plantació d'arbres servia per evitar l'erosió dels sòls laborables i de les muntanyes, alhora que era una mesura preventiva contra les inundacions. De manera que l'increment de la massa forestal duria aparellat un augment de la riquesa nacional, com també produïa el mateix efecte l'increment de les zones de regatge, les quals ajudarien a eleva el volum de precipitacions anuals del país (molta aigua de la que es rega s'acaba evaporant).

Pel que a nosaltres ens interessa, cal dir que Dionís Puig no va destacar pel seu sentiment paisatgístic, tot i els seus contactes amb gent del món excursionista. La seva visió era productivista i tècnica i no s'entretingué a descriure un medi ambient que suposem que degué d'estimar. Ara bé, sí que sabem que altres persones que el protegiren estigueren més atentes a aquest medi natural. Si, com veurem, Rafael Puig i Valls es preocupà pel tema dels parcs naturals, aquí ens caldria dir que, en el pròleg de la *Dinámica atmosférica* de Dionís Puig, l'agrària i polític Josep Zulueta explicava que assolir que plugués a l'estiu, l'objectiu que el seu protegit buscava, entre altres coses, faria “(…) *embellecer el paisaje haciendo atractiva la madre patria*”³.

Dionís Puig, doncs, pretenia una política forestal i agrària que, sense defensar-ho obertament, conduïa a embellir el país i a canviar-ne la seva fesomia. En ell trobem un discurs que intenta impulsar una formalització *in situ* del conjunt de l'estat espanyol, però aquesta formalització tenia conseqüències i anava lligada a una sèrie de canvis en la representació del medi natural que implicaven no gensmenys una formalització *in visu*. En aquest sentit, la lluita del seu coetani Rafael Puig i Valls fou una aposta per formalitzar *in*

¹ Puig *Dinámica atmosférica y barografía de Europa*. Op cit. Pàgina 206

² Puig: *La sequía en España y sus causas*. Op Cit. Pàgina 7.

³ Del pròleg a l'obra de Puig, D · *Dinámica atmosférica y barografía de Europa* Op cit

visu el país, convertint-ne certes parts en parcs naturals, i per replantar i canviar l'aspecte físic de certs llocs despoblats.

La vida i l'obra de l'enginyer de monts **Rafael Puig i Valls** (Tarragona, 1845-1920) ha estat recuperada per Martí Boada¹, el qual no dubta de qualificar-lo com l'*instaurador de la festa de l'arbre* a Catalunya. Potser rival i en tot cas coetani de Dionís Puig, Puig i Valls, l'any 1884, formava part d'una comissió en què hi havia membres de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques per tal de constituir una lliga que evités la tala abusiva de boscos i que fes el possible per protegir-los. Aquesta lliga es va fixar principalment en la repoblació de la serra de Collserola². Més tard, a proposta seva, el Congrés Internacional de Silvicultura (París, 1910) aprovà de sol·licitar a tots els governs la instauració de la Festa de l'Arbre. Aquesta acció li valgué la concessió de la Legió d'Honor per part del Govern francès.

Fou un divulgador incansable de la necessitat de repoblar els boscos i de fundar la Festa de l'Arbre al nostre país, la qual seria establerta l'any 1898³. La seva intenció era vetllar per la protecció de l'agricultura, per l'aprofitament racional de les aigües i per la conservació dels sòls. Per a ell, l'agricultura necessitava els boscos i d'aquí la necessitat de potenciar l'amor envers ells. En un pensament de caire holista, Puig i Valls i tots els personatges que hi ha darrera de les festes dels arbres d'inici de segle, s'adonen que la repoblació forestal asseguraria el cabal estiuenc dels rius i el repartiria durant tot l'any. De retruc, aquesta reestructuració beneficiaria l'agricultura. Per assegurar rendiments a llarg termini, aquestes festes s'adreçaven fonamentalment a infants i comptaven amb la implicació de mestres i escoles, "(...) *perquè algun dia aquest amor es tradueixi en riquesa, benestar i previsió digna d'un poble culte*"⁴. En el mateix sentit anirien tots els treballs del regeneracionista aragonès Joaquín Costa. Costa proposava una replantació partint de les zones més properes a la població fins anar conquerint els cims més elevats de les muntanyes⁵. Amb tots aquests agents fent pressió en un sentit coincident, finalment el ministeri de Governació, l'any 1915, declarava obligatòria la Festa de l'Arbre.

Un altre tema pel qual cal citar Puig i Valls és pel fet d'haver estat "(...) *la primera persona de tot l'Estat espanyol que fa una proposta de creació d'un espai natural protegit*"⁶. Era l'abril de 1902 quan presentà les bases d'un parc nacional a la muntanya de Montserrat alhora que suggerí de fer el mateix amb el Tibidabo, el Montseny i el cap de Creus. Per a ell, Montserrat era una "*joia d'inapreciable valor, única en el món, que és un devessall de la natura*". Més enllà del lloc religiós, el massís havia de ser conservat en tota la seva puresa, segons expressió de Puig.

En resum, continuant la tendència històrica, la preocupació per l'agricultura i per la repoblació forestal no està massa clarament abocada a la defensa dels interessos de caire paisatgístic, o, en tot cas, aquests interessos es manifestaren de forma molt tardana. Sembla, doncs, que l'impuls agrarista no va ser massa donat al paisatge, a no ser en un moment prou tardà en què ja existien altres agents que treballaven en el mateix sentit. Ara

¹ Boada, Martí *Rafael Puig i Valls 1845-1920 Precursor de l'educació ambiental i dels espais naturals protegits* Barcelona, Departament de Medi Ambient, 1995

² Boada, M *Rafael Puig i Valls* Op cit Pàg 18

³ Boada, M *Rafael Puig i Valls* Op cit Pàg 23 i 26

⁴ Paraules de Rafael Puig i Valls en la Festa de l'Arbre de 1904, citades per Boada, M *Rafael Puig i Valls* op cit Pàg 42

⁵ Costa, Joaquín *La Fiesta del Arbol* Huesca, Imp Editorial V Campo, 1925 S'ha consultat una edició facsimil de 1997, publicada per la fundación J Costa i l'Institut de Estudios Altoaragoneses Pàg 47

⁶ Boada, M *Rafael Puig i Valls* Op cit Pàg 69

bé, el context de la segona meitat del segle XIX estava preparat per descobrir el paisatge i el paisatge muntanyenc en particular, especialment si sabem que “(...) a partir de 1780 les notícies d'arbres i passeigs comencen a multiplicar-se (...)” en el repàs històric que Rosa Maria Garcia i Domènech ha fet de l'urbanisme de paisatge a Catalunya¹.

En aquest context de revalorització del bosc i de la muntanya des de diferents punts de vista, però especialment des del punt de mira paisatgístic, caldria aportar algunes anotacions del viatge que Jacint Verdaguer va fer pel Pirineu l'estiu de 1883. Parlant del Cadí, Verdaguer deixà sentir aquesta estima pel món forestal:

“Tota la serra és de pedra de calcs, que'ls temporals y plujas van desfent y arrossegant a las valls. La vegetació, en alguns punts, sempre és estada nul·la; en altres ha sigut exterminada sense pietat per la codícia del govern, la major part, o dels propietaris, que, per fer quatre sous, han deixat fer en sos boscos una tallada que serà la darrera, puig hi han deixada la terra nua, que l'aygua va escorxant y portant-se'n rost avall, deixant veure despullats los ossos de la serra. No solament llévan aixís la riquesa a nostre desgovernat país, sinó l'esperansa de tornar-la a tenir, la bellesa y atractiu, convertint un paradís en un areny, d'ahont los habitants ja van fugint, per no poder-s'hi guanyar la vida. Los que això càusan o això permeten són mereixedors del nom de lladres y homicidas, si ningú ho és”².

La tendència històrica a confondre el bosc, el jardí i el camp conreat amb el paradís xoca amb l'extensió dels arenys que es produeix en l'època contemporània i això no només comporta un canvi físic, sinó també un canvi en la representació de certs indrets muntanyencs. L'areny esdevé improductiu, però també desagradable, no pot formar part del paisatge. La deforestació deixa a la vista un espai rural abandonat, no un espai suposadament natural assimilable a la muntanya. Per a Verdaguer, la riquesa i la bellesa desapareixen d'una muntanya deforestada i d'aquí que calgui prendre algunes mesures. En aquest context, alguns autors proposaren la repoblació forestal, altres la creació de zones protegides, un tercers recorrien el país amb intenció d'*escalar* les seves muntanyes... Tots plegats, però, valoraven positivament allò que fins feia relativament poc havia estat menyspreat i anorreat.

5. 1. 4 - El cas del bosc del Gresolet

En el mateix sentit, uns altres fets mereixen ser estudiats. L'any 1920 el poeta Ramon Suriñach donava l'alarma a *La Veu de Catalunya* sobre l'intent de venda i la posterior tala del bosc del Gresolet (Berguedà). El conegut escalador Lluís Estasen³ va fer-se ressò d'aquesta crida a través de dues conferències al CEC i al Centre Excursionista del Vallès, de Sabadell. Quan la notícia va arribar als socis del CEC i a les diferents entitats

¹ Garcia i domènech, Rosa M *L'urbanisme de paisatge a Catalunya en el S. XIX* Barcelona, Universitat de Barcelona, 1992 (Test doctoral microfilmada)

² Verdaguer, Jacint *Excursions i viatges* Barcelona, Barcino, 1992 Vol III, pàg 195

³ Estasen Lluís “Els boscos de Gresolet” BCEC, 319 Barcelona, 1921

que formaven la Lliga de Societats Excursionistes, l'oposició va créixer ràpidament. Cèsar August Torras, president del Centre Excursionista, es va posar al capdavant de la campanya per evitar la desaparició del bosc. Val la pena que ens hi entrem perquè, davant d'un context fins llavors caracteritzat per la “passivitat”, Torras creia que,

“Els bons catalans admiradors de la bella natura, tenien de contemplar com se'ls arrabassava un joiell de preuada estima, admiració no sols de l'excursionista, sinó de tot aquell qui tinga noció, per insignificant que sia, de sentiment d'art natural i d'amor a lo bell”¹.

Torras es posa clarament al capdavant d'aquells que admiren la bellesa natural i, davant de la possible tala, demana la creació d'un parc natural al Gresolet en atenció a les seves,

“Extenses i espesses boscúries, arbres gegantins, bells encatífats de verdor, grandioses canviants de perspectives, muntanyes formidables d'agudes i retallades formes, esplèndides raconades de ferèstega bellesa, lluidors caients d'aigua, canals esfereïdors, baumes i cataus inabordables, conjunt superb i imponent del Pedraforca i dels enèrgics contraforts de la Serra de Cadí, aspectes pintorescos d'enlairadora poesia, eixerits isards campant en abundor, lliures i lleugers per aspres penyalars i per la boscúria, pèrdiu blanques voleiant per damunt de les altes crestes, caça notable variada per a constituir un gran vedat que servís de criador a la fauna pirinenca”².

Com veiem, Cèsar August Torras demana la creació del parc més per raons paisatgístiques que no pas per conservar el biotip (de fet, encara no era el moment històric de parlar en aquests conceptes): a molt estirar hi veu un “criador” per a les espècies cinegètiques. Que el seu interès és clarament paisatgístic es veu en el fet que Torras proposa els límits del parc i el traçat d'un camí que hauria de permetre una sèrie de punts de vista sobre el Pedraforca. És més, en la seva opinió, aquells que el volen aterrar, o no coneixen el Gresolet o “(...) no saben apreciar sa bellesa e importància, o bé els ceguen apassionament o mires interessades”³. Els aspectes pintorescos que el fan clamar per la creació del parc mostren com el canvi de representació de la muntanya té conseqüències físiques perquè el pintoresquisme ofereix una imatge física que cal saber copsar i fixar sobre el terreny. I sobretot lluitar perquè no canviï amb el temps.

Tanmateix, en el moment de defensar el Gresolet, el poeta Ramon Suriñach havia posat en marxa la línia patriòtica, un fet molt important i que definirà en bona part la nova mediança muntanyenca a la Catalunya contemporània:

“La defensa d'un bosc té un sentit emocionant i concret de defensa de Pàtria: un bosc es carn viva de la Pàtria”.

“El bosc del Gresolet és un troç superbament lliure de la Catalunya somniosa de llibertat”.

¹ Torras, C A “Els bosc del Gresolet Parc natural de Catalunya” BCEC, 319 Barcelona, 1921 Pàg 5-6

² Torras, C A “El bosc del Gresolet” Op cit Pàg 6

³ Torras, C A “El bosc del Gresolet” Op cit Pàg 9

“Pel bosc del Gresolet, pel troç aimat i lliure de Pàtria, avant”¹.

Més endavant ja veurem en quin context se situen les paraules de Suriñach, un moment en què una bona part del medi natural de Catalunya s’ha convertit en element identificatiu i definidor de la realitat nacional del país. De moment, no cal dir massa coses més sobre el cas del bosc berguedà. Deixem, doncs, aquest tema de banda, però no sense fixar-nos en el fet que no se’l va salvar per ser un ecosistema concret (encara no era el moment de parlar en aquests termes), sinó per formar part d’un paisatge determinat i per ser un tros de la nostra pàtria². D’altra banda, una mica més tard, la protecció del medi ambient a Catalunya té una fita molt important quan l’any 1928 Alfons XIII signa el Decret de protecció del Montseny. Aquest gest polític havia tingut un pròleg en el tercer Congrés Excursionista Català de 1914 en què es parlà àmpliament sobre la protecció dels espais naturals.

Als anys vint i trenta, doncs, el paisatge és a la moda i s’organitzen campanyes per salvar-lo, però aquest punt d’arribada no es pot atribuir a un únic factor. Més aviat es tracta d’un destí comú a diferents àmbits que tot seguit anirem desgranant i que, posats al costat de la frenada del productivisme agrari que acabem d’estudiar, varen donar lloc a un canvi molt important en la mediana contemporània a Catalunya.

Resum:

Tot i que l’agrariisme dels segles XVIII i XIX es va preocupar en alguns casos pel manteniment de la superfície arbrada i per la repoblació forestal de les nostres muntanyes, aquest procés es dugué a terme dins d’un context productivista que impedia, en línies generals, l’estima estètica per un tipus de medi ambient que havia de ser transformat. Només a la darrerria del segle XIX varen començar a sentir-se veus d’alarma, veus provinents dels mateixos sectors agraristes que es plantejaven la millora de l’agricultura nacional. En aquest context, el medi ambient menys alterat va començar a ser vist com un element a protegir i als anys vint del segle XX, després de les primeres demandes per crear un parc natural, es produeix la primera campanya organitzada de defensa d’un paratge natural: el bosc del Gresolet.

¹ Suriñach Senties, R. “El nostre Gresolet” BCEC, 319 Barcelona, 1921 Pàg 13 i 14

² Carles Albesa aprofundeix en la vida i l’obra de Cèsar August Torras i dedica algunes pàgines a l’afer del Gresolet, citant bona part del text de Torras (Albesa i Riba, Carles *Cèsar August Torras* Barcelona, Columna, 1994 Espacialment Pàg 47-49)

5.2 - De la ciència al paisatge

L'estima pel medi natural muntanyenc va sorgir d'una manera més clara i anterior a la que acabem d'estudiar en els treballs i les excursions dels primers homes de ciència catalans. Personatges com Jaume Almera, Artur Bofill, Norbert Font i Sagué i altres científics del segle XIX i dels primers anys del XX eren alhora clergues que es proposaren combatre les modernes teories evolucionistes amb les mateixes armes de la ciència. Amb aquest objectiu bastiren el museu geològic del Seminari de Barcelona.

Aquests personatges veien en la natura, i concretament en la muntanya, la manifestació de la voluntat divina i de la omnipotència de la capacitat del seu creador, de manera que no es estrany que fossin alguns dels primers autors a estimar el que d'entrada havia de ser el seu objecte d'estudi. En aquest sentit, el cas d'Almera és molt clar i el seu ús del mot paisatge, pres en un sentit estètic, es troba entre les primeres vegades que hem documentat l'ús d'aquest mot en la nostra llengua.

5.2.1 - Clerecia, ciència i paisatge

Com hem vist, no es pot dir que l'agrariisme fos una via massa important en el sorgiment del sentiment estètic que tractem de detectar. Més aviat el paisatge va aparèixer quan l'impuls agrarista es va frenar. En aquell moment, els efectes negatius de la desaparició dels boscos ja eren prou importants com per plantejar-se que aquests no havien de ser artigats sense mesura. Un bosc natural (o naturalitzat, si era replantat) era preferible a una muntanya conreada i això, tot i que els valors paisatgístics no hi foren absents, es va deure especialment a raons de caire econòmic i potser preecològic.

Una via més clara de penetració del sentiment de la muntanya passa pels treballs procedents del món científic. En aquest sentit, cal esmentar que el *Compendio Historial* de 1758 ja deia que una esquerda a la muntanya de Montserrat donaria molts motius de reflexió als naturalistes¹. Evidentment, això vol dir que ja hi havia científics que es plantejaven problemes; però el que no és gens evident és l'oposició entre la ciència i la religió que es troba en aquesta frase, oposició que durarà fins al segle XX. En aquest context, resulta interessant veure com a la muntanya de Montserrat, en el monestir mateix, hi haurà una sèrie de monjos que dedicaran part del seu temps a l'estudi del món científic; aquest fet segurament va ajudar a acostar posicions i a evitar que la geologia, i amb ella la muntanya, esdevingués un terreny de lluita entre la ciència i la religió. En general, doncs, el món científic va ser una de les vies per les quals el sentiment paisatgístic de la muntanya aparegué a Catalunya. A més, com ja hem vist, aquest és un dels millors indicis de la superació de la visió transcendentalista que el *contemptus mundi* suposava i de la implementació d'un clar procés de desencantament del món.

Pel que fa a Montserrat, després del *Compendio*, potser l'aportació més important en aquest sorgiment del sentiment de la muntanya a partir del món científic que estem

¹ *Compendio historial, o relacion breve* Op cit Pàg 51

tractant d'estudiar sigui la de Guillaume de Bowles¹. Amb ell, una nova visió de la muntanya esdevé possible. Però ja hem vist que Bowles no era massa donat al sentiment paisatgista, de manera que caldrà esperar una mica més per trobar altres científics que estudiaran i alhora admiraran paisatgísticament les muntanyes de Catalunya. Molts d'aquests científics estigueren vinculats al món eclesiàstic -no per casualitat- i alguns d'ells al fet excursionista. Si més enrere hem vist que el sentiment protopaisatgístic no fou estrany entre els frares benedictins de Montserrat, ara ens interessa remarcar que en el mateix monestir existiren una sèrie de monjos dedicats a la pràctica de les ciències naturals. Entre aquests, alguns deixaren autèntiques mostres d'estima per la natura que estudiaven.

Entre els frares montserratins que conrearen les ciències naturals, caldria destacar Maur Ametller (mort l'any 1833), la cel·la del qual havia estat convertida en una mena de museu visitat per gairebé tots els qui anaven al monestir. En ell "(...) *se hallaban recogidas las más raras bellezas en plantas é insectos que, á fuerza de trabajo y de años, había él mismo buscado y disecado en la montaña (...)*"². Sobre aquest punt, Antoni Bosch i Cardellach, en una obra escrita entre 1787 i 1804, deia:

*"Yo admiré las colecciones botánicas de yervas de su montaña (que pueden dar materia para un volumen no despreciable de la Flora montserratica (sic)) que tiene muy bien conservadas el P. Dn. Fr. Ametllet con otras curiosidades de su reyno animal: si fuesen clasificados segun algunos de los sistemas botánicos, seria de lo más precioso de nuestra provincia. También pude observar el gabinete de piedras y monetario copioso de su Rdo. P. Prior"*³.

Si fem cas d'un article publicat l'any 1880 per la *Revista Popular*, els afanys científics entre els membres de la col·lectivitat montserratina no foren estranys:

*"El P. Ametller y el P. Joana no son los únicos ni los primeros monjes de Montserrat que se han dedicado á esta clase de estudios, sino que otros les habian precedido, y con mucho trabajo y venciendo no pocas dificultades habian formado una preciosa y riquisima Flora Montserratina"*⁴.

Malauradament, tot aquest material, els seus llibres, pintures i papers es va perdre arran dels fets de 1811, però sabem que Carles IV i la reina Maria Lluïsa ho havien visitat l'any 1802. Durant 16 anys⁵, el pare Ametller sortia del monestir els mesos d'estiu per fer les seves "(...) *correrías por la montaña*"⁶. També sabem que va ser ell qui va mesurar per primera vegada l'alçada de la muntanya de Montserrat⁷. Segons Fors de Casamayor¹, el

¹ Bowles, G.: *Introduction a l'histoire naturelle et a la géographie physique de l'Espagne*. Paris, Chez, L. Cellot & Jombert Fils, 1776.

² "Hechos históricos" en *A la virgen Maria, ... Revista Popular* (1880). Pàg. 279-286.

³ Bosch y Cardellach, Antoni: "Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr. Antonio Bosch". *Quaderns d'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach*, núm. 15, segona sèrie Volum V. Sabadell, 1967-1974 Pàg. 8.

⁴ "Hechos históricos" en *A la virgen Maria, ... Op. cit* Pàg 284.

⁵ Muntadas, Miquel: *Montserrat, su pasado ..*

⁶ "Hechos históricos" en *A la virgen Maria, ... Op. cit* Pàg 283

⁷ "(...) *cuya circunferencia mide hasta cuatro leguas, y la altura 3993 pies Esta medida fué tomada por el P. Ametller, célebre naturalista de la comunidad de Montserrat, y contada des de la roca que se encuentra en medio de las aguas del Llobregat, delante del torrente de santa Maria*". (Martí y Cantó, Juan *Historia de la imagen y santuario de Ntra. Sra. de Montserrat* Barcelona, imp de Magriñá y

pare Ametller, junt a un altre monjo que es deia Grau (que era farmacèutic), a la fi del segle XVIII varen visitar les coves de Montserrat tot acompanyant un magistrat de la Audiència de Catalunya, que suposem que era Francisco de Zamora, arribant fins a un lloc on un riu els impedí de seguir més endavant². En la mateixa línia, tampoc no podem oblidar el ja esmentat Gerard Joana, doctor en farmàcia i monjo del monestir que “*Recorrió diez y seis años la montaña, é hizo varias expediciones á las cuevas subterráneas de este santo monte*”. Joana va morir, vell com Ametller, l'any 1841.

Aquest interès per la ciència i la museística va dur el pare Ametller a alenar la posada en marxa de la part entomològica i botànica del museu que des de 1768 havia endegat la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona. Josep Balari, catedràtic de la universitat i acadèmic de la Real Academia i de la de Bones Lletres (i al seu darrere Font i Sagué, l'any 1908) explicava que,

*“Los primeros que contribuyeron á fomentar el Museo fueron, en cuanto á la parte mineralógica, D Francisco Mirambell, cura párroco de Prats de Llussanés, y en la parte entomológica y botánica Fr. Mauro Ametller, del orden de San Benito y monje de Montserrat”*³.

Semblaria curiós veure com l'impuls inicial d'aquest museu prové de dos eclesiàstics. Però aquesta curiositat esdevé tendència en saber que aquesta entitat estava formada en bona part per clergues: 11 dels 90 acadèmics que havia tingut en el període 1764-1800 eren eclesiàstics; aquests formaven el tercer grup social, només superat pels metges (18) i advocats (12)⁴. Aquesta tendència, que volia acostar la pràctica científica a la devoció religiosa, també era defensada per altres personatges, com Ramon Muns i Serinyà. Muns planteja la necessitat d'instruir els capellans i d'aquesta manera utilitzar-los per afrontar les ciències naturals; l'any 1837 afirmava que calia actuar sobre els seminaris:

“Allí debe alternarse el estudio de las ciencias sagradas con el de las naturales y exactas que tanto ilustran el entendimiento, elevan el alma y arrancan las preocupaciones de la mocedad: allí deben establecerse gabinetes y museos para que las esplicaciones de los maestros no sean un vano entretenimiento: allí deben repartirse premios á los mas estudiosos y aventajados para estímulo y confusion de los demas; y allí finalmente pudiera mandarse que los aspirantes á los sagrados órdenes estuviesen prévia y completamente instruidos en las ciencias naturales y exactas, que, á la par de las eclesiásticas, deberian formar la educacion literaria de

Subirana, 1864 Pàg 5)

¹ Fors de Casamajor, Francisco de Paula *La estrella del Monserrat Impresiones y recuerdos de esta montaña y de su célebre monasterio, su descripción, su historia y sus tradiciones* Madrid, librería de los sres Viuda é hijos de D J Cuesta, 1867 Pàg 93

² Des del meu punt de vista, caldria dubtar d'aquest fet, perquè l'entrada en aquestes coves i l'aturada a causa de l'aigua d'un riu és un tema que ja trobem al segle XVI amb Pere de Burgos “() y en algunas partes se hallan de baxo desta montaña concavidades muy grandes, y muy espantosas, donde algunos han probado de entrar, y bien a dentro sentirian ruydos de aguas que corrian” (*Libro de la historia y milagros* Barcelona, 1556)

³ Balari i Jovany, José *Historia de la Real Academia de Ciencias y Artes Memoria inaugural del año académico de 1893 á 1894* Barcelona, Tip l'Avenç, 1895 Pàg 185

⁴ Riera i Tuèbols, Santiago *Ciència i Tècnica a la Il·lustració Francisc Salvà i Campillo (1751-1828)* Barcelona, Edc La Magrana, 1985 Pàg 85

nuestros Curas-parrocos para que fuesen á un mismo tiempo útiles á la Religión y al Estado (...)”¹.

D'aquesta manera s'assentaven les bases per a que la natura esdevingués un temple o un llibre que mostrava el poder i la veritat divins, element essencial per a la nova imatge de *la muntanya* a Catalunya. En el mateix sentit, una mica més endavant, tenim el cas, molt revelador pel que a nosaltres ens interessa, d'Adeodat Marcet (1875-1964), religiós i home de ciència que havia estudiat a l'Escola d'Agricultura i a la Facultat de Ciències de Barcelona i que havia estat deixeble del botànic Joan Cadevall². Marcet, l'any 1907, publica un article sobre les belleses naturals³ de Montserrat en què afirma que el naturalista és qui més frueix trepitjant Montserrat. L'any següent, el mateix Marcet publica un itinerari de la muntanya⁴ pensat per als naturalistes que volguessin explorar el massís. Aquell mateix 1908 realitzava diverses exploracions d'avencs catalans (vegeu més endavant) i cal anotar que, com veurem més endavant, no fou l'únic espeleòleg o excursionista en general que provenia dels rengles clericals. Sembla evident, doncs, que existia un vincle analògic entre la pràctica científica, l'exploració muntanyenca i l'estima d'aquests indrets naturals, vincle a la constitució del qual l'Església no hi fou aliena. En aquest sentit, un excursionista com Ramon Arabia que recomanava de pujar al Montseny coincidint amb l'albada i que es queixava del seu desconeixement, es queixava també que el turista (sic) “(...) *podrá dóldre's ab nosaltres de que 'ls hòmens científichs no hagen fet avans ó després, rés que (...) superi*”⁵ l'obra d'Artur Osona. La manca d'interès dels científics és posada pel nostre autor en el mateix nivell que la manca de col·leccions de fotografies que mostressin les magnífiques perspectives que presenta el massís i això ens deixa veure, un cop més, el pes de la ciència en el sorgiment del paisatge en el cas català, tant dins com fora del món eclesiàstic.

En aquest sentit, caldria esmentar el cas de Jaume Almera i la seva defensa del Montseny o de la vall de Núria. Almera és un personatge clau en la descoberta de la nova mediança paisatgística a partir del món científic. Parlant del Montseny, Almera parteix de l'axioma que si Déu va voler crear aquest massís, als humans ens tocava investigar el partit que se'n pogués treure. El seu treball és un discurs llegit l'any 1876, un moment en què,

“Algo se ha dicho, sobre todo muy recientemente, de esta elevada montaña, mas no han llegado todavía, por desgracia, á ser patrimonio del pueblo culto las innumerables bellezas que en su seno encierra, ni los atractivos que convidan á visitarla y á estacionarse en ella durante el verano”⁶.

¹ Muns y Serriá, Ramon “Discurso sobre la utilidad que acarrea al estado la instruccion de los curas párrocos en las ciencias naturales y exactas Leído en la sesion del dia 17 de marzo de 1837 por el socio residente D Ramon Muns y Serriá” *Boletín de la Academia de ciencias naturales y artes de Barcelona*, 9 Barcelona, 1841 Pàg 38

² “A la memòria del P. Adeodat F. Marcet monjo de Montserrat i soci d'honor del Centre Excursionista de Terrassa. Pinzellades sobre els seus estudis i col·leccions botàniques” *Centro Excursionista de Tarrasa, circular*, 113 Gener-març de 1964 Pàg 86-89

³ Marcet, Adeodat F “Montserrat sus bellezas naturales” *Revista montserratina*, 2 8 febrer 1907 Pàg 39-42

⁴ Marcet, Adeodat F “Itinerari de la muntanya de Montserrat” *Revista montserratina*, 2 1 seg 8 febrer 1908 Pàg 39-42

⁵ Arabia y Solanas, Ramon “Al Montseny” in *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* Barcelona, AEC, 1882 Any primer 1881 Pàg 233

⁶ Almera, Jaime “Excursión al Montseny Descripción física de sus faldas y cumbres, época de su levantamiento final” *Memorias de la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona* Barcelona, Imp J Jepsus, 1876 Pàg 436

D'una banda, Almera explica que abans gairebé ningú no s'havia mirat amb aquests nous ulls el massís del Montseny; de l'altra, no es resigna a qualificar el lloc com a bell. El nostre geòleg no s'està de recomanar no arribar-s'hi a l'hivern, però tampoc no es cansa de convidar els seus coetanis a visitar-lo a l'estiu amb una motivació ben clara: “(...) *disfrutar de las encantadoras escenas y del lisonjero hospedaje con que nos brinda la naturaleza*”, a més de “(...) *panoramas á cual más variados, magníficos y pintorescos*”¹. Almera fou, doncs, un dels grans apologistes del paisatge muntanyenc, algú que estimava les muntanyes i que maldava per fer-les estimar igualment als seus coetanis. Recordem que Almera era clergue i geòleg.

5. 2. 2 - Un indicador de la nova mediança: l'ús del mot “paisatge” al segle XIX.

No perdem de vista, pel que a nosaltres ens interessa, que Jaume Almera fou també un dels grans geòlegs catalans del segle XIX i que el seu treball duia per títol *Excursión al Montseny. Descripción física de sus faldas y cumbres; época de su levantamiento final*. Com hem vist, a més de la descripció física, l'autor es mostra entusiasmats pels “*panorames*” que el Montseny li ofereix. En aquest sentit, direm que, pocs anys després, Jaume Almera publicarà la seva *Història geològica de la Vall de Núria*, de la qual extraïem un text molt clar:

*“Anant á la vall de Núria per la de Ribas (...) se disfruta de paisatges á qual mes imponents é interessants, no sols baix lo punt de vista geográfich ó físich, sino també baix lo geológich”*².

Si el Montseny li oferia panorames comparables als dels Pirineus, Núria li aporta, en un moment molt primerenc, la idea del paisatge. Almera és dels primers autors catalans a utilitzar el mot paisatge per parlar d'un indret natural. Ell ha estat capaç de sentir en la nostra muntanya, com ell mateix va escriure:

*“(...) la veu muda, pero eloquent de la naturalesa que cridantli ¡alto! lo fa parar á contemplar atónit la seva colosal y gigantesca obra, ab l'espai de molts milers de sigles produida”*³.

Com hem vist força més enrere, fins a la segona meitat del segle XIX no hem trobat cap text que hagi fet servir el mot *paisatge*, fora dels casos i dels sentits ja esmentats que es trobaven dins dels diccionaris. Aquest fet no resulta tan estrany si pensem que els escrits de viatges en català foren un fet tardà, del darrer quart del segle XIX⁴. Sigui per aquesta raó o per una altra, en tot cas, veiem que no trobem aquest indicador de la nova mediança. A banda de Jaume Almera, poca gent més devia haver fet servir el concepte “paisatge” per referir-se a les nostres muntanyes: aquesta idea restava tancada en el món de

¹ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 436

² Almera, Jaume *Història geològica de la Vall de Núria (Pirineus orientals)* Barcelona, Estampa de la Llibreria Religiosa, 1896 (Hi ha una edició de 1882) Pàg 8

³ Almera, Jaume *Història geològica de la Vall de Núria* Op cit Pàg 11

⁴ Garolera, Narcís *L'escriptura itinerant Verdaguier, Pla i la literatura de viatges* Lleida, Pagès editors, 1998

la pintura i dels diccionaris. Si fem cas d'Antoni Alcover¹, en la literatura catalana el mot paisatge hauria estat utilitzat per primera vegada per Jaume Massó l'any 1896 i per Marià Aguiló en 1909 (i val la pena de remarcar que aquest darrer parlava d'un immens paisatge conreat). Però el cert és que, més o menys en el mateix moment que l'utilitzava el nostre capellà-geòleg, es poden trobar altres aparicions del mot paisatge anteriors a les citades per Alcover. Cal remarcar, però, que l'ús del mot *paisaje* en castellà és molt més anterior i que, per posar un exemple ben clar, el mateix 1854 Cornet i Mas donava com a motiu per agafar el tren de la línia de Granollers:

“(...) admirar el bello paisaje cuya vista roban las colinas que en forma de anfiteatro rodean á Barcelona”².

L'obra de Cornet, escrita en castellà per un personatge català, permet veure que la sensibilitat paisatgística que pretenem localitzar temporalment ja havia aparegut a la meitat del segle XIX, perquè malgrat que no s'utilitzi en català, el seu ús en castellà per un personatge que viu a Catalunya ja és prou indicatiu de la nova mediança. Hem de pensar que si Cornet hagués escrit en castellà no hauria tingut cap problema a utilitzar la paraula *paisatge* per qualificar els rodals de Barcelona. També l'any següent (1855), Joaquín Sala utilitzava el mot per parlar de Montserrat: *“(...) recorrí un valle muy frondoso de su feraz campiña que en otro tiempo formaba una colina mas agreste y varias fisonomías ó paisajes menos simpáticos é incultos”³*. Finalment, abans que trobem la primera aparició que coneixem en català, cal esmentar el cas de Francesc de Paula Fors de Casamayor, que parla del medi ambient que rodeja el monestir de Montserrat com d'un *paisaje*:

“A partir del Monasterio, pelada del todo la montaña, forma en varios paisajes, picachos y peñones á manera de las almenadas torrecillas de un edificio gótico, que algunos escritores han comparado a un juego de bolos”⁴. (1867)

Com veiem, el castellà va fer servir abans que el català el mot que resumeix aquesta nova mediança, fet que en el cas català no serveix per descartar l'existència d'aquesta perquè ben segur que els intel·lectuals catalans coneixien el mot i l'utilitzaven. En aquest senti, l'únic que podem afirmar és que l'ús del mot en català apareix documentat una mica més tard.

La primera aparició que coneixem d'aquest concepte es troba en l'assaig sobre Banyoles escrit per Pere Alsius i Torrent, l'any 1872: *“(...) vinguent á formar lo fons de aquest hermós paisatge per la banda de mitgdia las montanyas de Ntra. Sra. dels Angels (...)”⁵*.

¹ Alcover, Antoni M *Diccionari català-valència-balear* Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1968

² C C y M *Guia del viajero por el ferrocarril del Norte seccion de Barcelona á Granollers* Barcelona, Imp de Miguel Blanxart, 1854 Pàg 13

³ Sala y Ramon, J *Obra científica de viajes* Op cit 329

⁴ Fors de Casamayor, F *La estrella del Montserrat* Op cit Pàg 8

⁵ Alsius y Torrent, Pere *Ensaig històric sobre la vida de Banyolas* Barcelona, Est de L Obradors y P Sulé, 1872 Pàg 7

Pocs anys després, tenim un quadre dramàtic compost per Eduard Vidal i Valenciano que es desenvolupa en un “*bonich paissatge de la costa de Llevant*”¹ i que es va publicar l’any 1875.

Posteriorment, Josep Martí i Folguera, l’any 1878, guanyava la Flor Natural als Jocs Florals amb l’obra “La poesia”. En ella, l’autor es demana on és la poesia i, en resposta, la troba a la mar, a l’espai i a la terra. És en els paisatges de la terra on es troba el mot que cerquem². En aquell mateix any es publicava l’*Album pintoresch-monumental de Catalunya*, una obra vinculada al moviment excursionista en què l’ús del terme *paisatge* va ser ja força habitual.

Deu anys més tard, trobarem l’expressió en la ploma de Francesc Maspons i Labrós en parlar-nos d’un “(...) *hermós paissatge d’hivern*”³, talment com l’any 1883 l’havia utilitzada Jaume Massó per parlar del Freser⁴.

D’aquesta manera veiem que el mot *paisatge* s’utilitza, des del darrer quart del segle XIX, en el món literari, en la recerca històrica i fins i tot en els treballs científics que produeixen alguns autors catalans. Aquest fet ens indica que el sentiment d’estima per la natura, especialment muntanyenca, sorgeix pràcticament a la mateixa hora en aquests àmbits tan diferenciats. Un text molt revelador d’aquesta coincidència analògica és el pròleg de Manuel Milà i Fontanals a l’*Album pintoresch-monumental de Catalunya*. Per a Milà, la literatura s’ha de donar junt a l’esperit científic:

*“Plaunos que serven sempre y l’unescan ab l’esperit científich, lo sentiment esthétich, sens caure en la sequedat d’esperit, encara que fugint de frases convencionals y ociosas. També’ns plau que de tant en tant dongan vistas y explicacions de paysatge, com n’hi há ja en el Album molt bellas mostrás”*⁵.

Ara bé, pel que fa al que ens interessa, no podem deixar de dir que l’*Album* representa una fita molt important en aquesta descoberta del paisatge, tot i que allò que podríem anomenar el *paisatge construït o monumental* encara hi continua essent predominant. Com també veurem en el seu moment, aquest fet no és gens extraordinari si pensem en el context en què aquesta obra es va publicar: el primer excursionisme català, un fet força diferent del que generalment avui dia hom entén per excursionisme.

¹ Vidal i Valenciano, Eduard “Un quadro Quadro dramàtic de costums catalanas en un acte y en vers” in *Jochs florals de Barcelona any 17 de llur restauració* Barcelona, Est de la Renaixensa, 1875 Pàg 117-146

² “En mos payssatges presideix serena,/ella’s dona’l calor y l’armonia,/ ella fa de l’anyada en la cadena,/ misteriosa la nit, joyós lo dia” (*Jochs Florals de Barcelona any XX de llur restauració* Barcelona, Imp la Renaixensa, 1878 Pàg 59-64)

³ “Lo sol estava mitj cubert pe’l llegany, al bell fons, envers mitj dia, s’obria la hermosa conca del Mogent per entre los serrats de la Roca, per hont se veyá aparéixer la boyra del Vallés que tant lo caracteriza, l’arbrada frondosa que per tots costats s’ovirava era tota desfúllada, y una forta capa de gebrá cubria la terra era un hermós paissatge d’hivern” (Maspons y Labrós, Francisco de S *Excursió col lectiva á Gualba y al Gorch Negre* Barcelona, estampa dels successors de N Ramírez y C^a, 1888 Extret del BAEC, num 112-117 Pàg 3

⁴ Massó y torrents, J *Catalunya per sos rius el Freser* Barcelona, Imp de l Obradors, 1883 Pàg 7

⁵ Milà i Fontanals, M “Als qui llegirán” in *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Barcelona, 1878

5. 2. 3 - Ciència i estètica

Vista la realitat des d'aquest punt de vista, també el naturalista Artur Bofill inclourà el puig de Bassivé en el seu itinerari cap a Benasc no només pel seu interès científic, sinó també (i en primer lloc) per,

“(...) la bellesa del país, la esplendidés de la flora, la circumstancia d'estar prop de Serra Negra y d'ésser lo camí de Venasch (...)”¹.

En els seus treballs, Bofill tampoc no s'estigué de fer servir el mot *paisatge*. Fins i tot en la seva excursió a Montserrat, no deixa d'esmentar el sentiment del sublim que produeixen les tempestes que hi esclaten i, per acabar, convida els lectors a fer una excursió circular entorn del massís i així,

“(...) un se fá cárrech del aspecte que aquesta presenta per tots costats y ademés se visitan punts notables que no entran generalment en lo plan dels que ván á véurer la sens rival montanya de Montserrat, la més hermosa joya natural de nostra benvolguda terra”².

Ens convé no oblidar que aquest article havia estat publicat en l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana, entitat amb la qual Bofill mantenia importants vincles. Des de 1878 Bofill fou el conservador del museu de la naixent AEC i des de 1887 ho fou del Museu Martorell; també esdevingué secretari de la Reial Acadèmia de Ciències i de la Junta Municipal de Ciències Naturals de Barcelona. L'any 1883 passava a fer de director de *L'excursionista*, el butlletí periòdic de l'AEC. Després de la reunificació, Bofill formarà part de la comissió de publicacions del CEC³. La ciència, desenvolupada en bona part dins del fet excursionista, era alhora una activitat que no es podia deslligar dels afanys estètics: excursionisme i ciència, excursionisme i paisatge anaven de bracet a la segona meitat del segle XIX i els interessos en un sentit reforçaven els altres i, tots plegats, la nova mediança que estem estudiant.

En aquesta situació social, la ciència esdevenia alhora una activitat vinculada al món estètic o moral i els estudis científics del farmacèutic Joan Teixidor s'havien subtitulat *Consideraciones sobre un monte volcanizado*⁴, donant entrada en aquestes consideracions a aspectes purament estètics. Thos i Codina també va saltar del món científic al paisatgístic en el seu *Reconocimiento*:

“Es este, en efecto, un delicioso valle de montaña, cubierto de bellos prados y frondosos bosques, por entre los cuales asoman los agrisados peñones graníticos y las negruzcas masas de pizarras y cuarcitas; salpicado de pueblos y caseríos, que en forma de anfiteatro se extienden alrededor del rio, cuyas márgenes festonean alegres huertas y robustas

¹ Bofill, Artur *Excursió als Pirineus Centrals Anada per Aragó, regrés per lo Noguera Ribagorzana* Barcelona, Est de Lluís Tasso y Serra, 1884 Pàg 33

² Bofill, Artur *Una excursió á Montserrat* Barcelona, Estampa de J Jepús, 1882 Pàg 16

³ Iglésies, Josep *Enciclopèdia de l'excursionisme* Vol 1

⁴ Teixidor y Cos, Juan *Recuerdos de una excursion Consideraciones sobre un monte volcanizado* Madrid, Imp de J M Ducazcal, 1866

alamedas; y enriquecido con multitud de fuentes de excelente agua potable, á más de otras sulfurosas termales, que es de lamentar yazcan casi por completo en el abandono y el olvido”¹.

Les excursions científiques, doncs, esdevenen alhora actituds de contemplació de l'entorn i en aquest context el naturalista Miquel Cuní i Martorell podrà escriure:

“A fora s'hi vá pera respirar ayres purs, gosar del camp, donar expansió al esperit y descans al cos y nó pera lluhiments ni pera sentarse en sillons y butacas”².

Cuní, l'home que queda encisat per l'encant del paisatge que veu des de la seva habitació de Camprodon, com veurem en un altre lloc, acaba demanant que en comptes de sortir a l'estranger, els primers estiuejants catalans s'adrecin a les comarques de muntanya catalanes. L'any 1878, Cuní i Martorell, vinculat també al món excursionista, decideix començar a fer excursions i donar les llistes dels animals, especialment insectes, que troba en el seu transcurs. Comença per Montserrat, que es publica l'any 1879, i segueix per la Cerdanya, la Garriga (1881), el Baix Empordà (1882-83), etc. En ell trobem tocs paisatgístics una mica pertot:

“Ho repeteixo; estich mellor aquí que en la ciutat, porque respiro un oxígeno més pur y tinch davant meu un panorama encisador (...)”³.

També en aquell final de segle, el quart certamen del Centre Catalanista d'Olot va premiar una guia o itinerari per la comarca feta per un home també vinculat al naixent excursionisme, Ramon Bolós. Aquesta guia volia “(...) *descobrir la joyosa Natura (...)*” que envolta Olot “(...) *y que tantas bellas te presta, fenthe fer plassa entre las tuas germanas de la Patria Catalana*”⁴.

En tot aquest procés que hem analitzat de vinculació entre diferents esferes socials totes elles acollides sota el paraigua d'una mateixa mediança, trobem un clar exemple de com allò que Font i Sagué anomenava el *moviment polític de Catalunya* havia fet néixer diferents ciències:

“El moviment polítich de Catalunya determiná la aparició de la seua historia, la qual ha servit pera esperonar més y més son esperit; pero si'l renaxement catalá fou en un principi purament literari ó històrich, avuy podém ja calificarlo de integral, car s'es encomanat á totes les manifestacions de vida. El meteix moviment científich, ab tot y haver sigut dels darrers en manifestarse, presenta avuy una ufanosa y gerda brotada, precursora de fruyts positius pera'l día de demá, y dintre de les metexes

¹ Thós y Codina, Silvino *Reconocimiento físico-geológico-minero de los Valles de Andorra* Barcelona, Imp Peninsular de Manol y Lopez, 1885 Pàg 14

² Cuní Martorell, Miquel “Vuyt dias en Camprodon Excursió entomològica y botánica” BAEC, 124-126 i 127-129 Barcelona, 1889 Pàg 5

³ Cuní y Martorell, Miquel “Una excursió á Montserrat” BAEC, 112-117 Barcelona, 1888 Pàg 21

⁴ Bolós y Saderra, Ramón *Itinerari ó guía de la vila de Olot y sa comarca* Olot, Imp y Llibreria de Joan Bonet, 1895 SP

ciències, son les anomenades naturals les que més conreuhadors tenen cada dia, les que més prometen”¹.

El vincle de la ciència amb el món polític que Font i Sagué remarca és un fet molt important sobre el qual parlarem molt més detingudament en un altre lloc, de moment només volem remarcar com aquesta analogia entre diferents esferes socials va abastar també el món de la representació del medi natural. L’analogia entre visió paisatgística i interès científic sembla fàcil d’explicar perquè la visió paisatgística del món suposa la separació entre l’objecte i el subjecte que ha caracteritzat la modernitat i la pràctica científica. No ens ha d’estranyar, doncs, que el procés de representació de la muntanya en tant que paisatge es desenvolupi en paral·lel a la seva descoberta científica, la qual parteix del mateix supòsit epistemològic. En aquest sentit, va ser raonable que el moviment de desvetllament d’ambdues es produís, com explica Font i Sagué, en un mateix moment, un moment precisament de preocupació per allò més natural i proper als catalans, per l’essència d’allò que es deia la “raça” catalana.

La importància del nacionalisme en aquest desvetllament del sentiment d’estima pel món natural, no es pot passar per alt en el nostre estudi, perquè, com hem vist més enrere, els bons catalans no podien ser aliens a fets com l’agressió al bosc del Gresolet. Però, a més d’aquests factors conjunturals o locals, hi havia un seguit de canvis que foren molt importants: la modernitat i la seva implantació en la societat catalana que, a més de separar el subjecte i l’objecte, propugnava un acostament immanent a la realitat. La confusió entre Verge i muntanya, entre paradís i jardí que hem vist en el capítol introductorí fou possible mentre no es distingí clarament el món terrenal del món ultraterrenal; mentre el món de les essències va pertànyer a una categoria superior al món dels fenòmens. Mancats de distància entre persona i món, el sentiment estètic de la natura no es va poder fer realitat fins que es va arribar a un moment en què ja no només es veia en la natura la imatge de Déu, quan ja no tan sols s’anava *per visibilia ad invisibilia*². El pecat original va suposar la pèrdua del paradís per als humans i, per tant, no era possible de trobar *el* paradís a la terra. Només uns quants llocs (jardins, claustres dels monestirs, algunes hortes) podien participar de l’essència paradisiaca a través de la transcendència. Però mentre eren elements que representaven altres realitats, símbols o emblemes de la idea pura, ombres dins la caverna del món, aquests jardins, claustres o hortes no podien ser vistos en tant que paisatges perquè l’important no era en ells sinó fora d’aquests llocs. El monstre que era la natura fins al Renaixement mostrava altres coses menys monstruoses: una imatge divina, un estadi feliç de la història humana.

Però la modernitat va voler ser immanent a qualsevol preu, va muntar-se entorn de la idea que les coses són elles mateixes i no altres coses. Que ens hi podem acostar com si no fossin una part de nosaltres o com si nosaltres no forméssim part d’elles. En aquest sentit, la modernitat va separar el subjecte i l’objecte i aquest gest va instituir una realitat externa que podia esdevenir objecte d’atenció i d’anàlisi. I aquesta anàlisi no podia ser qualsevol, sinó que havia de ser objectiva i fidel a una certa realitat; tot allò que no es podia experimentar directament era sospitós de falsedat, i la religió se situava en un dels

¹ Font y Sagué, Norbert. *Historia de les Ciències Naturals a Catalunya del segle IX al segle XVIII*. Barcelona, Estampa La Horniga de Oro, 1908. Reeditat per Alta Fulla, 1978 Pàg. V.

² Gurevic, Aaron Ja : *Le categorie della cultura medievale* Torino, Giulio Einaudi edt, 1983

primers llocs. Qüestionada pel que Bartolomé Feliu¹ anomenava l'ateisme científic, la visió religiosa del món va emprendre la línia de la recerca del món real i alguns clergues conrearen algunes branques de la ciència i emprengueren els camins que els duïen a la muntanya a la recerca de nous coneixements. Ho hem vist per al món científic en general; ara demostrarem que aquesta tendència també fou molt important dins del món de l'estudi i exploració del subsòl català.

5. 2. 4 - La clerecia i l'estudi del subsòl

A nivell general es detecta una important participació de representants de la clerecia en les primeres activitats excursionistes i en les recerques geològiques i espeleològiques. Coneixem força bé les figures de Font i Sagué, de Faura i Sans i fins i tot d'Adeodat Marcet, personatges dels quals ja hem parlat no massa més enrere. Font i Sagué i Faura i Sans foren els espeleòlegs més importants de la Catalunya del tombant de segle. Amb el primer s'iniciava la pràctica espeleològica al nostre país i amb el segon aquesta es consolidava. D'altra banda, Adeodat Marcet, benedictí de Montserrat i naturalista, participà en diferents exploracions, entre elles les del Club Muntanyenc a la cova del Salnitre i als Pouetons (1908), la segona a aquest mateix avenc acompanyant el naturalista Maheu, o la primera amb socis del CEC a l'avenc Font i Sagué (1911), assolint el fons de tots aquests avencs. Tanmateix fou soci delegat del Club Muntanyenc a Solsona.

Hem de considerar que aquests noms propis són la punta d'un iceberg que surava en el món de l'exploració del nostre país². Està comprovat que la clerecia fou un dels grups socials que més es va comprometre amb el fenomen de la Renaixença i així s'ha pogut afirmar que la defensa de la llengua i de la cultura catalanes va ser un dels seus objectius, fins i tot inscrit en l'agenda d'algun bisbe. Va ser un sector social molt important dins de la història de l'excursionisme català en general. I acabem de veure com moltes de les figures capdavanteres de la primera geologia o ciències afins eren persones que s'inclouïen en els seus rengles. ¿Això es va deure a alguna raó concreta i específica o era un apèndix de la seva col·laboració en el terreny de la Renaixença primer i de l'excursionisme després?

Segurament no hi hagué una raó específica que fes que els clergues es preocupessin per la pràctica espeleològica, a banda de les que tingueren pel primer excursionisme, perquè la major part de les realitzacions espeleològiques passaren per l'àmbit excursionista (a banda de la recerca molt concreta d'alguns científics desvinculats del moviment excursionista). Però de totes les raons que empengueren la clerecia envers l'excursionisme -que van des de la coincidència d'objectius fins a un intent de recatolitzar una societat cada cop més secularitzada, sobretot d'ençà dels processos de desamortització del segle XIX i l'extensió dels pensaments de caire anarquista-, la més important fou la seva oposició, claríssima d'altra banda, a l'extensió de les idees evolucionistes, fonamentalment el darwinisme, doctrina que topava amb l'explicació bíblica de l'origen de l'univers.

Aquesta és una topada que no es pot desconèixer i que va ajudar, com qualsevol crítica, al creixement del coneixement científic, tot i que en certs aspectes pugui semblar que li era un fre.

¹ Feliú y Perez, Bartolomé *Influencia de la filosofía en la constitución de la física* Barcelona, "La Hormiga de Oro", 1894 Pàg 6

² L'any 1904 el CEC estava format per 39 clergues, segons el treball de Puigvert i Solà, Joaquim "Historiografia eclesiàstica a la Catalunya noucentista" in *Fortià Solà Estudis* Torelló, Institut d'Estudis Torellonencs, 1997 Pàg 10

Al nostre país, les idees darwinistes havien estat declarades herètiques i, davant d'un món que ja acceptava una petita dosi de diferenciació ideològica al seu si, es va produir un important intent, no tant d'esborrar les idees evolucionistes, com de fer-les compatibles amb la doctrina de la Creació. Els autors que han tractat el tema afirmen que amb aquest objectiu es bastí el Museu del Seminari de Barcelona, al front del qual hi hagué successivament Jaume Almera i Font i Sagué. Com reconeix Jaume Almera, va ser el bisbe de Barcelona qui va obrir una càtedra de geologia al Seminari Conciliar, “(...) á fin de que los jóvenes levitas estuvieran al corriente de la misma y juzgaran con conocimiento de causa sus conclusiones (...)”¹. La seva *Cosmogonía y geología*, publicada l'any 1878, havia de servir-los de llibre de text. De la primera edició se'n tiraren 4.000 exemplars que es varen exhaurir contra les previsions del mateix Almera; l'obra va ser reeditada, augmentada i corregida, l'any 1904.

En aquesta nova forma de plantejar l'evolucionisme també cal citar un personatge de qui ja hem parlat en un altre apartat, Terenci Thos i Codina. En aquest moment cal retenir-ne com també ell admetia el,

“(...) acuerdo perfecto que existe entre la ciencia, verdad conquistada por el hombre, y la revelación, verdad enseñada por la Suma Sabiduría, que es la clave de todas las verdades”².

Per això citava autors amb els quals no combregava en les seves idees religioses o socials, perquè el coneixement científic no podia ignorar les seves aportacions, tot i que l'últim capítol de l'obra tractada era un clar atac a Darwin i a les idees evolucionistes de Lamarck. També Font i Sagué escriví la seva obra *El diluvi bíblic segons la geologia* per defensar les mateixes idees, tal com abans ho havien fet Almera o Manel Solà. Segons Font, en la lluita que mantenien la ciència i la religió, la biologia i la geologia havien esdevingut el camp de batalla³. Faura, deixeble de Font, tenia el mateix objectiu. Com digué Almera,

“(...) todos los datos adquiridos en todo el siglo pasado y en todo lo que va de éste, contribuyen a afirmar más y más el orden del relato mosaico escrito en el más antiguo y más sublime de los libros. No se puede desear ya una correspondencia más completa, ni armonía más admirable y más íntima entre Moisés y la ciencia moderna. (...) Rinda, pues, el incrédulo y el racionalista su entendimiento a la fe católica, cada día más confirmada y robustecida en los creyentes por la ciencia y siga las huella del gran Kepler, con cuya plegaria terminamos este libro”⁴.

¹ Almera, Jaime *Cosmogonía y geología ó sea exposicion del origen del sistema del universo considerado á la luz de la religion revelada y de los últimos adelantos científicos* Barcelona, Librería religiosa, 1904 (segona edició) Pàg XVII

² Thos y Codina, Silvino *El agua en la tierra Estudios sobre el origen, régimen y acción de las aguas en la corteza terrestre* Barcelona, Imp Pennsular, 1878

³ Deia Font i Sagué que alguns savis volien negar la intervenció de Déu i fins i tot la seva existència però que “() tal conflicte no és tal en realitat, que no és més que un conflicte d'apreciació, perquè la fe no ha sigut, no és, ni pot ésser mai contrària dels fets científics verament tals, de lo que sí que pot ser contrària la fe, és dels fets pseudo-científics () de les deduccions que els homes volen treure dels fets científics, de les falses causes que els atribueixen ” En conclusió, la gent de fe i la gent de ciència no temien els avenços de la biologia i de la geologia i calia demostrar, valent-se de les mateixes armes del contrari, que la ciència confirmava els fets de les Sagrades Escripures (Font i Sagué, N *El diluvi bíblic segons la geologia* Barcelona, Imp de la casa provincial de Cantat, 1909 Es tracta d'una conferència dictada el 14 de març de 1909 a l'Associació de Catòlics de Barcelona.)

⁴ Almera, Jaime *Cosmogonía y geologia ó sea exposición del origen del sistema del universo considerado a la luz de la religión revelada y de los últimos adelantos científicos* Barcelona, Librería religiosa, 1877

En aquest entrellat, l'any 1854, a Tudela, s'havien traduït del francès uns *Elementos de geología sagrada*¹ que, pel cap baix, enregistraren un total de 18 subscripcions a Catalunya (una d'elles amb 14 exemplars). Posteriorment, Jaume Almera cita una obra de Joan Mir (*La creació*)² que aniria en el mateix sentit. El que hem vist fins al moment ja serveix per afirmar que si més no una part de l'Església catalana es va acostar a la ciència amb un afany científic innegable, però també amb una agenda oculta prou important per contribuir al desenvolupament de la nostra coneixença del subsòl i de la natura en general.

Aquest afany d'atacar el darwinisme i tota mostra de coneixement que estigués en contradicció amb els dogmes de la fe va ser també un dels cavalls de batalla de *La Veu del Montserrat*, periòdic dirigit per Jaume Collell. En aquest grup de Vic, que la mateixa *Veu* qualifica de *ciutat de Tomàs*³, la natura, com havien dit Torras i Bages o Muns i Serinyà, havia de ser com un temple. És en aquest context que l'abril de 1880 es funda a Barcelona l'Acadèmia Tomista⁴. Aquest tomisme rehabilitat, que havia rebut el suport de Lleó XIII en la seva encíclica *Inmortale Dei* de 1880, veu el coneixement de les criatures com a saludable i fins necessari per a la fe i, seguint l'exemple de sant Tomàs, recomana la pràctica de les ciències naturals.

La rehabilitació del tomisme és un fet molt important en aquest canvi de mediança que estem estudiant i ens ajuda a explicar la presència de l'Església en la construcció de la nova representació de la natura. El cas de Montserrat (4.1 i 4.3) ha mostrat com persones vinculades al món eclesiàstic han estat capaces de sobreposar-se al *contemptus mundi* que propugnaven els pares de l'Església i les mateixes Escripures i d'aquesta manera descobrir en la Creació un món bell i agradable als sentits. Del caos es passà al cosmos, i d'aquest a l'harmonia de la creació. Però el cas montserratí també mostra que hi ha diversos eclesiàstics que varen dur a terme autèntiques investigacions científiques. Aquest fet s'explica a través de la posició que, davant la modernitat, va adoptar bona part de l'Església catalana. En aquest sentit, la censura de la *Cosmogonia y geología* de Jaume Almera (signada l'any 1877) deia que en tots els temps havia estat útil l'estudi de les ciències naturals "(...) para que el hombre fijando su vista en los seres creados elevara su entendimiento al conocimiento de las cosas increadas, y particularmente á Dios que es autor de todas ellas (...)”⁵.

Si Almera fou dels primers autors a utilitzar el mot paisatge, altres clergues com Font i Sagué, Adeodat Marcet, Joan Segura, Antoni Navarro o Faura i Sans sortiren a la muntanya, amb la motxilla a l'esquena, per descobrir i admirar la creació. És cert que tenien un interès molt clar per evitar una ciència totalment laica, però no ho és menys que formaven part d'una tradició religiosa que havia estat capaç de representar-se el massís de Montserrat en termes de bellesa estètica i d'investigar-lo científicament. Sempre s'ha cregut que l'Església ha estat molt vinculada al primer excursionisme català i és cert, tot i que l'estadística no ho permet veure a les clares. Però el clergat hi fou molt present, des de Verdaguer a Jaume Oliveres. ¿Seríem capaços d'entendre les gestes d'aquest darrer als

¹ Danielo, El Abate *Elementos de geología sagrada para uso de los Seminarios y Colegios* Tudela, Imp y lib Tudelana, 1854 478 Pàgines

² Bartomeu Felu cita una obra de Mir titulada *Armonia entre la ciencia y la fe* (Feliú y Perez, Bartolomé *Influencia de la filosofía en la constitución de la física* Barcelona, est Tip de "La Hormiga de Oro", 1894 Pàg 10)

³ LVM, 9 28 de febrer de 1880 Pàg 70

⁴ LVM, 15 10 d'abril de 1880 Pàg 118 o bé "La gloria de Sant Tomàs" LVM, 11 13 de març de 1880 Pàg 86

⁵ Almera, Jaime *Cosmogonia y geología* Op cit.

Encantats o a l'Aneto en un context de menyspreu del visible? ¿O les exploracions subterrànies de Font i Sagué o de Faura i Sans?

Amb el pas del temps, l'explicació bíblica de la geologia de Montserrat i de la resta de muntanyes va anar perdent pes: es produïa així el que en podem dir una dessacralització del món. Però, en comptes d'una visió objectiva de la realitat (que d'altra banda mai no és del tot possible), el que es va posar en el seu lloc va ser una nova visió que conservava una estructura molt semblant a la que abans hi havia sigut preponderant: és a aquesta nova mediança que li donarem el nom de *reencantament del món*. Així, malgrat que als anys trenta del segle XX encara un geòleg com Jacint Elias¹ es plantejarà els *Senyals del Diluvi* al Vallès, l'any 1911 Carreras i Candi ja negarà el vincle de Montserrat amb el discurs bíblic i l'emparentarà amb el fet nacional:

“Originalíssima formació geològica la d'aquella serra que, si no marxa unida ab la mort del Redemptor de la Humanitat, com han pretès persones més piadoses que de ciencia, en cambi ho està ab la constitució del territori del Principat. Aixís ho mostren científicament nostres primers geòlechs, consignant, hu d'ells [Thos i Codina], que, tant en lo concepte geognòstich, com en lo geogràfich, en l'històrich y en lo religiós, dir Montserrat, equival a dir Catalunya; dir Montserrat, es tant com dir Patria”².

Carreras i Candi ens mostra molt clarament el que més endavant anomenarem *reencantament* de Montserrat, i amb aquesta expressió ens referirem a aquest salt qualitatiu: el pas d'una visió religiosa del món a una representació en clau nacionalista. Serà llavors el moment de recordar aquestes paraules de Carreras Candi.

Resum:

Tot i que la clerecia es va acostar a la ciència amb un projecte social molt concret, aquest fet no impedí el desenvolupament d'algunes de les branques més importants de les diverses ciències dites naturals, la geologia especialment.

Aquest capítol ens ha ofert un marc general per plantejar el canvi radical que amb la modernitat es va produir en la relació entre el Cristianisme i el món exterior. Poc a poc, les categories del *contemptus mundi* han anat quedant desfasades i els mateixos capellans esdevenen científics que es plantegen descobrir el món que els envolta. Remarquem que bona part d'aquestes tendències es feren dins o en contacte directe amb el món de l'excursionisme.

¹ Elias, Jacint: *Els senyals del Diluvi a la nostra regió? Disquisició geològica* Terrassa, SD, 1930

² Carreras y Candi, Francisco. *Narracions montserratinas* Barcelona, Imp de F J Altés Alabart, 1911 Pàg. 381.

5.3 - La dessacralització del món

Si definim la “dessacralització del món” com un procés que permet passar de la cosmovisió del *contemptus mundi* a una altra mediança en què el medi natural és valorat d'una manera immanent, els capítols que segueixen mostraran com es va dur a terme aquest procés que duria al sorgiment i a la consolidació del paisatge en diferents marcs.

Aquest procés, pel que fa a Catalunya, presenta una via de penetració del sentiment paisatgístic molt important i també lligada al món religiós: la representació religiosa de la realitat, amb la modernitat, anirà canviant poc a poc i s'obrirà al món exterior i a la mediança paisatgística. Aquesta via religiosa de penetració del sentiment d'estima per la muntanya ha estat molt important, sobretot en dos moments: el Renaixement i el segle XIX. Les monografies locals, però especialment aquelles que es refereixen a certs santuaris muntanyencs, en el segon moment, es troben enmig d'aquest entrellat. A mesura que passa el temps, amb un procés notable de dessacralització en marxa, aquestes obres comencen a donar referències al medi ambient on certes coses passen. Si el paisatge, com diu Alain Roger, entra en el món de la pintura per la finestra, en el món de la literatura catalana del segle XVIII, ho farà -entre altres vies- a través de les històries de sants i verges. Poc a poc, hi haurà cada cop més referències al medi ambient en les històries de santuaris, de pobles i ciutats del nostre país. Quan es miren amb atenció, s'acaba amb la impressió que, arribat un moment, és quasi obligat de parlar, encara que sigui breument, del lloc i d'allò que l'envolta.

5.3.1 - Un canvi d'interpretació dels mots

A l'edat moderna, algunes muntanyes eren conegudes com a indrets on les coses sagrades (o/i excepcionals) es mostraven. Per a Francesc Marès, per exemple, Maria “(...) *vol, que las Montanyas sian lo Teatro, ahont ella representa las grandesas de la sua soberana magestat; y lo lloch, ahont fa claras demostracions de son infinit poder*”¹. També Nicolàs Cerdà creia que Montserrat era la muntanya que Maria havia triat com a “(...) *glorioso Theatro de sus Triunfos*”². Un altre cas molt clar és el *Jardín de María* de Narcís Camós, especialment quan parla de Nostra Senyora de Montalegre, des d'on es descobreixen “(...) *muchos montes de Aragón y Cataluña, entre los cuales se ven los de la Virgen de Montserrat*”³. Camós pensa Montserrat, no de forma independent, sinó com la muntanya de la Verge Maria. En el mateix sentit, Francesc Marès deia que el Ter naixia de

¹ Marès, Francisco *Historia y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* Barcelona, Est de A Lacavalleria, 1700 Pàg 1

² Serda, Nicolas *Gloriosos triunfos de Maria en su especial proteccion de Cathaluña* Madnd, S D, [1746] Pàg 30

³ Camós, Narcís *Jardín de Maria plantado en el Principado de Cataluña* s'ha utilitzat la reedició parcial feta per Garsineu Edicions, Tremp, 1992 La cita és a la pàg 111

la muntanya de nostra Senyora de Núria¹. Aquesta forma de transcendència és paral·lela al menyspreu del món que ja hem aprofundit en un altre lloc.

A part del cas del Montserrat renaixentista (vegeu 4.1.1), també la Selva del Camp presentarà un canvi en aquesta negació del món físic i la seva admiració. Tot i que els benefets de la comarca es devien a l'acció del Senyor, el sermó d'Honofre Manescal (1602) ja parlava de Nostra Senyora de Paret Delgada en els següents termes:

“Es aquesta casa molt devota, y de molta gent frequentada, la qual per lo siti della, y regalo de la vista, y altres coses, que te dona molt llustre a la vila. La casa del glorios sanct Pere, en lo alt de la montanya edificada, es de gran regalo, en particular en lo que es vista, y de gran ornato: porque pera tenir aquellas montanyes lo degut compliment, nols faltava sino tenir aquesta casa”².

Si bé és cert que en Manescal ja trobem una ermita que dona *regalo* a la vista i que, com en diferents passatges de Camós (tot i que en el primer en un sentit força diferent), embelleix la muntanya dels seus rodals, el salt qualitatiu es va fer una mica més tard.

En general, com diu Josep Romeu i Figueres³, el segle XVIII posa mesures a les coses. És cert, però cal no oblidar que al costat d'aquest tipus d'obres que volen amidar el món també trobem algunes expressions paisatgístiques. D'una banda tenim els treballs que s'interessen per les mesures de les viles, els seus límits, el número d'habitants i de cases construïdes. És, per exemple, el cas d'un manuscrit⁴ conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) que data de 1719. Altres treballs, tot i que s'interessen per les qualitats del terreny, continuen oblidant la “dimensió paisatgística”: és el cas del manuscrit *Corregimiento de Barcelona*, dipositat també a l'AHCB. En aquest trobem alguns detalls sobre la qualificació del lloc, la seva jurisdicció, el nombre de cases i d'habitants, la situació i el tipus de terreny i els seus límits. És el mateix que observem en un altre manuscrit, el *Libro de los Corregimientos de Barcelona y Tarragona*, dipositat també a l'AHCB. Altres manuscrits germans d'aquests es poden consultar a la Biblioteca Nacional de Madrid. Es tracta dels que fan referència als corregiments de Girona, Mataró i Tarragona⁵ (vegeu més enrere, cap. 3.4). En definitiva, el projecte d'estudis de la Il·lustració posat en pràctica i mostrant un món des del punt de vista estadístic.

Però no només hi hagué dades objectives i sèries estadístiques en aquell segle XVIII. Segons que ha dit José Miguel Muñoz, sembla segur que al segle XVIII, com a resultat de la modernització, augmenta el número de santuaris situats en llocs amens⁶. En aquest context general, a mitjan segle la publicació del *Compendio historial* (1758) donaria una nova visió a la muntanya de Montserrat, visió que ja hem vist al segle XVI, però que

¹ Marès, F. *Història y miracles*. Op cit Pàg 16

² Manescal, Honofre. *Sermo vulgarment anomenat del serenissim senyor Don Jaume sego*. Barcelona, Casa Sebastia Comellas, 1602. Pàg. 64

³ Romeu i Figueres, J. *Llibre de la muntanya*. Barcelona, Editorial Selecta, 1952. Pàg. 20

⁴ *Cataluña Numerada en sos termes, en sas casas, y personas Any 1719*. Manuscrit, AHCB

⁵ *Corregimiento de Gerona*. Manuscrit BNM, Ms 8331 [S XVIII]

-*Corregimiento de Mataro*. Manuscrit BNM, Ms 6840 [S XVIII]

-*Descripcion del Corregimiento de Tarragona*. Manuscrit BNM, 6839 [Segle XVIII]

⁶ Muñoz Jiménez, José Miguel. “Los santuarios rurales en España paisaje y paraje (la ordenación sagrada del territorio)” in *Religiosidad popular en España Actas del Simposium 4-IX-1997*. San Lorenzo del Escorial, Estudios Superiores del Escorial, 1997. Pàg. 316

semblava haver-se apagat al llarg del XVII. El seu anònim autor, potser sense ser-ne massa conscient, fixarà un dels tòpics més repetits i interessants de la representació de la muntanya a Catalunya.

Només començar, el *Compendio* diu que Montserrat és diferent de totes les altres muntanyes, tot i que algunes l'hagin volgut copiar. Una particularitat d'aquesta muntanya és que:

“(...) quando los demás montes causan horror, y espanto à quien los mira, èste infunde un particular consuelo, y una especial alegria à quien llega, aunque de muy lexos, à descubrirle con la vista; llamando con suavidad y ternura à la contemplacion, y amor de lo Celestial, y Divino à los corazones de los hombres, que tan descuydados, y olvidados viven en la misera lastimosa habitacion del polvo. Con este blason glorioso, parece que quiso el Criador de todo honrar, y singularizar à estos riscos, y peñascos, por la ternura que tan patentemente manifestaron en la muerte de nuestro Redemptor, rompiendose sus naturales insensibles entrañas, y estremenciendose sus promontorios sacros, como que se dolian de la cruel muerte de su Autor”¹.

En primer lloc, ens hem d'adonar que Montserrat és l'excepció en aquest moment central del segle XVIII: les altres muntanyes no són generadores de consol ni d'alegria. Fixem-nos, també, que la seva peculiaritat és un premi al comportament de les masses rocalloses, les quals varen esquarterar-se en el moment que Jesús expiava al Gòlgota. Montserrat és alegre, malgrat que la seva forma recordi la mort de Crist; però la seva alegria sorgeix d'un sentiment del sagrat: el paisatge no és gens clar en la representació que dóna el *Compendio*. Montserrat és una muntanya sagrada, prodigiosa i miraculosa feta per ser el tro de la Verge. La seva visió s'obre a un món d'ensenyaments religiosos:

“Tan prodigiosa, y maravillosamente dispuso naturaleza à este Sagrado Monte, que parece lo preparaba para habitacion, y trono de la milagrosa Imagen, en que su Original, la Emperatriz de los Cielos, y la Tierra, havia de manifestar al Mundo su incomparable poder, haziendo en èlla, y por èlla las mayores maravillas, y obrando los mas maravillosos prodigios. Dispuesto pues assi el Trono, y formado con los esmeros que le diò naturaleza, con assombro de quantos le miran, solo nos resta buscar à la Reyna, y Señora de la Gracia, que ha de habitarle, refiriendo su prodigiosa Invencion”².

Els mots no són les coses, però ajuden a fer-les. El procés de dessacralització de la societat catalana permetria que aquestes mateixes paraules reflectissin un sentiment paisatgístic molt clar. D'aquesta manera, el tema de Montserrat com a muntanya que no

¹ Anònim *Compendio historial, o relacion breve del portentoso santuario y camara angelical de Nuestra Señora de Monserrate Dirigido a los piadosos devotos afectos de aquella Personas, que desean verle, y no se les proporciona la fortuna de conseguirlo* Barcelona, Juan Jolis, impressor [1758] Pàg 2

² Anònim *Compendio historial* Op cit Pàg 3

causa horror, ans al contrari, serà reprès al segle XIX, primer per Ramon Muns. La seva intenció és fer un llibre de pietat, no d'erudició històrica o de poesia, un llibre,

“(...) que por su exactitud y sencillez contribuya á excitar ó avivar en los fieles los sentimientos de verdadera devocion y de viva confianza en la proteccion de la soberana Reina de cielos y Tierra, Maria Santísima (...)”¹.

En un text amb aquestes intencions, sobta que en la narrativa de Muns, a més de consol i alegria, Montserrat causi satisfacció i goig:

“Su aspecto, tanto de cerca como de lejos, en vez de infundir horror al que la contempla, le causa por el contrario las mas gratas emociones de consuelo, satisfaccion y gozo, de manera que todos se vuelven pesarosos de dejarla y con el ánimo, esperanza y propósito de volverla á visitar. Su estancia en todo el año, pero mas particularmente en las dos estaciones templadas, es de lo mas delicioso que pueda imaginarse por su suave temperatura, sus dilatadísimos horizontes que llegan á centenares de leguas, multitud de parleras aves, y otros mil objetos que recrean el ánimo y vuelven con frecuencia la salud al que la ha perdido”².

Malgrat que es dirigeixi als fidels i que els vulgui “formar”, Muns introdueix elements nous en aquella idea que formava part d'un *bassin sémantique* que venia de mitjan segle XVIII, elements que donen una dimensió clarament paisatgística a la seva representació de la muntanya montserratina: aspectes climàtics, visuals, de salut, etc. Ara bé, amb tot, Montserrat segueix havent estat designada per ser el “(...) trono y morada de una sagrada Imágen de María santísima (...)”³.

En aquesta evolució que pretenem estudiar no podem descuidar-nos de parlar del capítol sisè de la història de Montserrat de Miquel Muntadas (Manresa, 1871). Aquest duu per títol “*La montaña de Montserrat relativamente á los que la visitan*”. En aquest apartat de la seva obra, Muntadas es fa dipositari del mateix *bassin sémantique* quan escriu,

“[¿]Porque cuantos la ven y visitan experimentan afectos tan distintos de los que sienten viendo las demás montañas[?]”⁴.

De la manera que està disposada la frase en el seu context, hem de suposar que es tracta d'una pregunta retòrica que el mateix autor vol respondre. En aquest context, resulta clar que la resposta és que:

“Generalmente hablando todas las montañas causan cierto horror al hombre, no solo por lo áspero, quebrado, fragoso del terreno y sombrío de su arbolado, sino tambien, y esta es la razon principal, por la idea que

¹ D R M y S: *Noticia histórica del origen, fundacion, vivisitudes y actual estado del famoso santuario de Nuestra Señora de Montserrat en el principado de Cataluña* Barcelona, imp i librería de Pablo Riera, març de 1855. Pàg 3.

² D. R. M y S: *Noticia histórica*. Op. cit Pàg 6.

³ D R M y S: *Noticia histórica*. Op cit Pàg 7.

⁴ Muntadas, Miguel *Montserrat, su pasado, su presente y su porvenir. Historia compuesta en vista de los documentos existentes en el archivo del monasterio, por el abad el M Iltre Sr. D Miguel Muntadas* Manresa, Imp. de Roca, 1871. Pàg 34

inspiran de ser la nativa morada de fieras y animales ponzoñosos, cuya sola vista espanta, y hallarse el hombre fuera de todo auxilio humano”.

“Y este horror que experimenta el que se interna en ellas, lo siente ya el que de lejos las contempla”¹.

En canvi, a Montserrat passa tot al contrari: mirat de qualsevol angle, no produeix sinó plaer (i evidentment això passa perquè és una serralada dedicada a Maria). Si es recorre la muntanya,

“(…) nada de horror, nada de espanto: no hay peligros, no hay fieras, todo es solaz, tranquilidad, y no se sabe lo que es una desgracia”².

Amb Muntadas, més clar que anteriorment, hem trobat un sentiment de paisatge i d'estima per la muntanya de Montserrat, excepcional -això sí-, lligat al món sagrat –també–, però ja prou potent i autònom com per fer-nos pensar que som davant d'alguna cosa força diferent.

Més o menys de la mateixa època que el treball de Muntadas serien una sèrie de manuscrits de Joaquim Salarich i Verdaguer que deixen veure com les muntanyes que envolten la plana de Vic passen a formar part d'un paisatge agradable. Tot i que no formen un paisatge en elles mateixes, per a Salarich, les muntanyes ja han passat a formar un “*bello horizonte*”³. L'escrit d'aquest metge osonenc no dóna la impressió de referir-se al Montseny, sinó més aviat al Pirineu i al Prepirineu. Però el gran canvi, el que en aquest apartat ens interessa de ressaltar tindrà lloc precisament al Montseny, on, per segona vegada, les élites culturals que estem estudiant “descobriran” una muntanya en termes de paisatge. En aquest punt caldria parlar de la memòria que Jaume Almera va llegir a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona l'any 1882, de la qual ja hem parlat més enrere (2.2, 5.2.2 i 5.2.3). Recordem només que Almera convidava a pujar al Montseny durant els mesos d'estiu.

Aquesta estima en sentit paisatgístic del massís del Montseny es veu clarament en els escrits de Maria del Pilar Maspons i Labrós, també coneguda com a Maria de Bell-lloch. Aquesta escriptora, l'any 1880, guanyà un premi als Jocs Florals de Barcelona per l'obra *Montseny*, en la qual, entre altres coses, es llegia:

“Montseny! Qui t'ha vist ab ta faisó antiga, altiu, gemat y feréstech, ja may de tu pot olvidarse. Plena l'ánima de emoció penetra en tas pregons fondalades (sic) sempre verdas, hermosas, sorprendents y fantásticas; rublerta de esperit y forsa puja per aquells rischs perillosíssims; saturadas d'explendorós goig y valentía passeja per aquells enlayrats cims que tant sembla l'acostin á l'altura suprema, eterna aspiració de la vida nostra”⁴.

¹ Muntadas, Miguel *Montserrat su pasado, su presente y su porvenir* Op cit Pàg 34

² Muntadas, Miguel *Montserrat, su pasado, su presente y su porvenir* Op cit Pàg 34

³ Joaquim Salarich i Verdaguer Arxiu Comarcal d'Osona (ACO) Correspondència Col·locació làpida casa natal El centenari del naixement

⁴ Maria de Bell lloch [Maspons i Labrós, Pilar] “Montseny” in *Jochs Florals de Barcelona any XXII de llur restauració MDCCCLXXX* Barcelona, estampa la Renaixença, 1880 Pàg 209

En aquesta treball literari el sentiment del paisatge és el que condueix el viatger envers l'*altura suprema*. Així, comentant la llegenda de l'ermita de Sant Miquel dels Barretons, Maria de Bell-lloch diu que,

*“Es induptable que una gran altura, ab son ayre pur y transparent que vivifica l’ànima; son espectacle grandió dominant la terra; la hermosura de una vejetació exhuberant y abundosa, predisposa ’l cor á la fé religiosa”*¹.

Aquesta mena d'idees no són massa allunyades de les que exposava el berguedà Jacint Vilardaga, deu anys més tard. Però per contrast amb la nostra autora, aquí -si més no en aparença- el paisatge resta sol, els valors religiosos han fugit d'un medi ambient ja plenament dessacralitzat. Els valors estètics, de la bellesa, triomfen per damunt de l'obertura divina, malgrat que aquesta postura serà difícilment esborrable:

*“Adviértense en el país toda clase de productos; y uno de los espectáculos más hermosos que en él se ofrecen consiste en subirse á lo alto de cualquiera de los montes vecinos, desde el cual se contemplan las maravillas de la naturaleza. Variadas y opuestas vegetaciones se ofrecen separadas tan sólo por algunos metros”*².

Josep Reig i Vilardell també deixa veure aquest “nou” sentiment del paisatge muntanyenc, especialment en parlar d'Alins (Pallars Sobirà):

*“Lo panorama de la població es hermosísim al temps que feréstech, puix las edificacions están coronadas per elevadas rocas que s'ajuntan com pera empresonar aquell conjunt de masías enclavadas en aquella vall freda y solitaria”*³.

Així que, tornant a Montserrat, el pare Crusellas, monjo del monestir, l'any 1896 ja parlarà de la serralada com d'un “*bellísimo monte*”, diferent de la resta del món. I és que, en ple procés de dessacralització, Crusellas reprèn el tema del *Compendio*:

*“(…) mientras las demás montañas suelen infundir pavor, ésta no sólo causa consuelo y espiritual alegría, sino que convida á la contemplación de las cosas celestiales. Con este blasón glorioso parece que quiso el Criador del mundo honrar y singularizar estos riscos y peñascos por la ternura que tan patentemente manifestaron en la muerte del Redentor Divino, rompiéndose sus insensibles entrañas como si se doliesen de la muerte de su Autor”*⁴.

¹ Maria de Bell lloch [Maspons i Labrós, Pilar] “Montseny” Op cit pàg 216

² Vilardaga y Cañellas, Jacinto *Historia de Berga y breves noticias de su comarca desde los tiempos primitivos hasta nuestros días* Barcelona, Tipo-litografía de Luis Tasso, 1890 Pàg 17

³ Reig i Vilardell, Joseph *Colecció de monografias de Catalunya Lletra A* Barcelona, estampa de Ramon Molinas, 1890

⁴ Crusellas, F de P (monjo de montserrat) *Nueva historia del santuario y monasterio de nuestra Señora de Monserrat* Barcelona, tipografia católica, 1896

Potser la lletra és la mateixa que hem vist més enrere, però el ritme és força diferent: ens trobem davant d'un *bellísimo monte!* Una muntanya que ha esdevingut tan “(...) *sublim i magestuosa (...)*” com la que fa de fons a una poesia d'Anton Vila i Sala premiada en els Jocs Florals de 1897. El tema serà reprès per la *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat*, publicada l'any 1909.

“Otra particularidad tiene también Montserrat sobre las otras montañas, y es no sentirse en ella aquel horror con que se suele embargar el ánimo ya por lo fragoso y quebrado del suelo, ya por la sombría espesura de los árboles, ya también por la soledad y silencio perpetuo que reinan en ellas. No sucede lo mismo aquí; porque ya se divise de lejos, ya se la contemple de cerca, á medida que se va subiendo por ella, siente el espíritu una cierta suavidad, descanso, y aun alegría notable, que por otra parte se aumenta contemplando los hermosos y dilatados panoramas que incesantemente se ofrecen á la vista del peregrino”.

“Todo es debido á que Montserrat es verdaderamente el monte frondoso, el monte pingüe y el monte santo que Dios eligió para habitar en él y hacer beneficios á los hombres, asentando aquí el trono de María, auxilio de los cristianos, refugio de los pecadores, consuelo de los afligidos, salud de los enfermos y esperanza cierta de cuantos en este valle de lágrimas gimen bajo el peso de la pena ó de la culpa: por esto Montserrat es atractivo y encantador más aún que por su forma extraña y admirable. Esto es lo que ciertamente atrae á él tan grande multitud de gentes de todas clases y hasta de los más remotos países, y que no se cansen de subir una y mil veces que se les ofrezca ocasión (...)”¹.

En tots aquests autors que parlen de Montserrat, les paraules són gairebé les mateixes fil per randa, però allà on el *Compendio* veia l'accés a un món sagrat, els autors posteriors troben un món immanent en ell mateix, un país que ha esdevingut paisatge i no *dei-satge*. A nivell general, amb el pas del temps, les muntanyes han anat agafant mesura humana, són assequibles; les feres i les pors les han anat abandonant. Així, l'any 1936, un personatge que signava J. M. de S. (era potser Josep M. de Segarra?) afirmava que la principal condició del Montseny era que resultava una muntanya humana, sense deixar de ser tan salvatge, tan excursionista com es volgués. Per a ell, pels cims pirinencs un se sent petit, sent la sensació del sublim, però el paisatge hi deixa de ser hospitalari. L'autor diu que allí els visitants se senten com intrusos en el palau dels trons i dels llamps.

“El Pirineu és per a les persones que tenen temperament heroic, pels professionals del perill i de les suades. El Montseny no és res de tot això, és excessivament amable, però deixant-vos la il·lusió de poder pujar a les Agudes o a Matagalls, un dia de neu, o un dia de sol d'agost, i pensar pels dintres que també tenim alguna cosa d'herois, encara que el Montseny no us ha de fer cap mal, ni correu cap perill de morir enrampats i cremats per

¹ *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat con dos planos en colores y gran número de grabados* Barcelona, Imp de F Altés, 1909 Pàg 3 i 4

un llamp, o estimbar-vos per un cingle de manera que no se'n canti mai més gall ni gallina”¹.

Hem arribat al moment que, davant la pobresa dels aranesos, Antoni Viladevall, un capellà de la mateixa Vall, proposarà l'exploració de diferents possibles fonts de riquesa: l'aigua, els prats -als quals dona valor paisatgístic- els boscos i les mines. Pel que ens interessa, cal fer atenció a un nou tipus de riquesa:

“Hablo de la original, sublime belleza de aquel país. Todo corazón impresionable á los grandes espectáculos de la naturaleza no podrá menos de sentirse conmovido, dominado, poseído de admiración y entusiasmo desde el momento en que penetre en aquella tierra privilegiada”².

Viladevall és un apologista del sublim, com tindrem ocasió de tractar més endavant (7.1). Un apologista que crida l'arqueòleg, l'arquitecte, l'afecionat a les antiguitats i a la història, però també l'alpinista (sic), “ (...) y yo les aseguro que ninguno de ellos se arrepentirá de haber visitado aquella tierra tan desdichada, aunque tan digna de mejor suerte”³.

El mateix que dèiem de Viladevall, ho podríem dir de Jacint Vilardaga, que, com hem vist, també a la fi de segle proposava de pujar als cims del Berguedà per fruit de les meravelles de la natura: per a ell, des dels cims de les muntanyes berguedanes es veia “(...) uno de los espectáculos más hermosos (...)”⁴ de la natura.

En el mateix sentit, l'any 1859 el prevere Pau Parassols escriu una obra sobre Sant Joan de les Abadesses amb l'objectiu de donar a conèixer el que fa referència a la Sagrada Forma, o Sagrat Misteri de Sant Joan de les Abadesses i alhora trencar amb algunes tradicions⁵. Enmig d'aquest llibre trobem la següent defensa paisatgística: les rodalies de Sant Joan,

“(...) presentan dos cordilleras de colinas unidas unas á otras por su superficie, lo que le dá un aspecto muy pintoresco. Las diversas cascadas de los torrentes, los bosques, todo contribuye á embelezar al espectador. Posee la ribera frescas y cristalinas fuentes, célebres por lo saludable entre ellas (...)”⁶.

¹ J M de S “El Montseny” *Curiositats de Catalunya* 7 15 de febrer de 1936

² Viladevall, Antonio “El Valle de Arán” *Razón y Fe*, tomo XVIII Pàg 492-506 Pàg 503

³ Viladevall, Antonio “El Valle de Arán” Op cit Pàg 506

⁴ Vilardaga y Cañellas, Jacinto *Historia de Berga y breves noticias de su comarca desde los tiempos primitivos hasta nuestros días* Barcelona, Tipo-litografía de Luis Tasso, 1890 Pàg 17

⁵ “() desvanecer las falsas tradiciones con que se esplica la colacion, é invencion de esta Forma dentro de la cabeza de un Santo Crucifijo, hyas de la ignorancia del vulgo, y sostenidas por una culpable desidia en investigar el archivo ()” “Tambien era preciso desengañar al público de ciertas fábulas, vendidas por tradiciones históricas por algunos histórico-novelistas (¡cuán poco hay que fiar en la historia novela!) sin otro apoyo que consejos de viejas y las baladas del país, tales son lo de las monjas de Sant Amans, del Compte Arnau, del suplicio infernal de Adalaysa, las que no merecerian ser tomadas en cuenta, sino hiriesen lo sagrado de la religion, y el honor de la familia de nuestros antiguos condes soberanos Respecto de esos cuentos, no tiene cabida el adagio español, la mentira siempre es hija de algo, por ser enteramente falsos en su origen” (Parassols y Pi, Pablo *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria el Santísimo Misterio, reseña histórica* Vic, Imp i Lib de Soler hermanos, 1859 Pàg IX-X)

⁶ Parassols y Pi, P *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria el Santísimo Misterio* Op cit Pàg 146

Podríem continuar la llista de les citacions per indicar aquest sorgiment del sentiment paisatgístic en el si de la clerecia catalana i il·lustrar aquest procés de dessacralització del món. Però potser no cal estendre's massa més i podem passar a estudiar altres fonts documentals. Per concloure aquest apartat podríem dir que la literatura de tipus hagiogràfic o les monografies que pretenen descriure llocs sagrats han començat a mostrar canvis que a nosaltres ens permeten fer una primera aproximació a la cronologia de l'aparició del sentiment paisatgístic a casa nostra. Amb les sèries documentals que estudiarem seguidament podrem fixar aquesta cronologia d'una manera més clara.

5. 3. 2 - L'evolució dels goigs

A banda de la literatura escrita, també a través d'altres fonts documentals podem veure com el sentiment del paisatge va sorgint (també) d'una realitat religiosa que cada cop està més propera a la terra, i potser menys connectada amb les coses celestials. La primera sèrie que ens interessa explorar és la dels goigs¹. En ells, l'interès pels llocs per on aquests sants i verges havien corregut i on eren venerats va ser un fet força recent.

Començarem constatant que Antoni Comas dedica una mica més de mitja pàgina del volum cinquè de la *Història de la literatura catalana* a parlar dels indrets dels ermitatges que apareixen en els goigs. Malauradament, Comas no fa més que dir-nos que “*De vegades, els goigs fan una breu al·lusió o descripció del lloc on es troba l'ermitatge (...)*”, per passar després a donar quatre exemples sense sistematitzar d'aquestes descripcions. Per intentar suplir aquesta mancança ens resultaran molt útils els treballs de Joan Baptista Batlle -treballs que presenten 200 reproduccions de goigs dels segles XVII i XVIII-, l'estudi i edició de textos de Dominique de Courcelles, i les col·leccions de goigs de la Biblioteca de Catalunya².

D'entrada cal dir que no tots els goigs parlen dels llocs en què es troben les imatges o capelles, fins i tot quan aquestes són en indrets poc coneguts (tot i que aquests llocs no eren desconeguts per als fidels, car els goigs es compraven o aconseguïen en els llocs on es bastien les capelles). Cal donar-li la raó, doncs, a Comas quan diu que només a vegades els goigs fan descripcions dels llocs. A més, quan ho fan, no hi trobem més de quatre mots, breus i concisos, per donar-nos aquest tipus d'informació. Evidentment, ens podem demanar com qualifiquen el lloc només en aquests casos, i és precisament això el que farem en aquest apartat de la tesi. Per veure-ho, el millor és il·lustrar-ho amb exemples concrets publicats als segles XVII, XVIII i XIX.

Començarem per unes *Coblas de Nostra Senyora de Bellver*, impreses a Girona, l'any 1618, que deien:

“En una montanya gran

¹ Tots els goigs citats sense data, si no es diu el contrari, corresponen als segles XVII i XVIII. Seguim en aquest punt allò que els autors dels quals els extraiem donen com a informació pel que fa a la datació. La seva situació en el text, excepte els casos que així s'indica, respon a la seva datació.

² Batlle, Joan Baptista. *Los goigs a Catalunya. Breus consideracions sobre son origen y sa influència en la poesia mística popular. Acompanyan a aquesta obra cent facsimils reproduïts de goigs del segle XVII*. Barcelona, l'Arxiu, 1924.

Batlle, Joan Baptista. *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII. Recull d'estudis crítics ab un centenar de facsimils y una nota preliminar sobre sa bellesa gràfica*. Barcelona, Tip. Catòlica, 1925.

Courcelles, Dominique de. *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne. Les joies /goigs/ des saints, de la Vierge et du Christ de la fin du Moyen Age au XVIIIè siècle*. Paris, Ecole de Chartres, 1992. (Mémoires et documents de l'Ecole de Chartres, 35)

*estaveu vos retirada
ahont molta gent y van
a veure vostra posada*¹.

En el mateix sentit, els *Goigs de Nostra Senyora del Corredor* (Barcelona, sense data) parlen també d'una "gran Montanya" on Déu va voler que la Verge fes campanya².

Uns altres goigs de Nostra Senyora de Núria, publicats l'any 1627, diuen que va ser un miracle trobar la Verge "(...) *en montanya tan fragosa*"³. El mateix volum conté uns altres goigs que diuen:

*"En una freda montaña
en lo Bisbat de Urgel
està sempre aparellada
pera donarnos remey"*⁴.

Uns altres *Goigs de Nostra Senyora de Nuria*⁵ (Barcelona, sense data) també diuen que la Verge:

*"En una freda montanya
s'en és volguda pujar (...)".*

En el mateix sentit, uns altres *Goigs de Nostra Senyora de Font-Romeu* que canten en la seva capella, també publicats a Barcelona, sense data, insistien igualment en la fredor a la muntanya:

*"En una freda montanya
del terme de Odelló (...)"*⁶.

Per la seva banda, la Verge de la Gleva, segons les *Cobles de la Verge Maria de la Gleva* (Barcelona, 1635), va ser trobada "(...) *jus terra amagada en un lloch de poc valor*"⁷. La del Far va voler baixar del cel "(...) *En rocas, y montanyas (...)*" i la seva ermita es troba

*"En una terra deserta
es vostra hermita sagrada,
que estant à Deu dedicada
tè del cel la porta uberta"*⁸.

¹ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 31

² Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII* Op cit Pàg 31

³ "Goigs de nostra Senyora de Nuria novament composts" in *Invento miraculosa de la sagrada Image de nostra Senyora de Nuria en Caralps Ab los goigs a la fi, novament corregits y emendats* Barcelona, casa de Sebastia y Jaume Mathevad, 1627

⁴ "Goigs de N S de Nuria" in *Invento miraculosa de la sagrada Image de nostra Senyora de Nuria en Caralps Ab los goigs a la fi, novament corregits y emendats* Barcelona, casa de Sebastia y Jaume Mathevad, 1627

⁵ Courcelles, D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 444

⁶ Courcelles D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pag 424

⁷ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 42

⁸ A la soberana reyna dels Angels, nostra Senyora del Far (Girona, 1647) Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 46

També la Mare de Déu dels Angels tenia la seva ermita en un lloc desert¹. Uns altres goigs, publicats a Barcelona, l'any 1874, també parlen en aquests termes de les rodalies del santuari de Meritxell (Andorra):

*“Per lliurarvos de la sanya
Del infiel perseguidor,
Per molt temps la erma montanya
Encubrí tan rich tresor [la Verge]”².*

Els *Goigs del gloriós sant Joan Baptista del Herm*, publicats a la Seu d'Urgell, sense data, diuen que la imatge de la Verge va ser trobada “(...) en aquest *herm* (...)”³.

Com hem pogut veure amb aquests exemples, els qualificatius dels llocs on es troben els ermitatges normalment solen ser neutres (alt, solitari, fred, gran, etc.) o negatius (erm, desert, de poc valor, etc) i, en general, no acostumen a haver-hi adjectius que facin referència a la bellesa ni a l'amenitat del lloc. Per contra, sabem que la Verge del Puig de França va ser trobada en un lloc que “*santifica*” tota una muntanya que és presentada com una “(...) *alta montanya rica, Puig de França nomenada*”⁴. En aquest cas la muntanya és rica i alta. També unes cobles a Sant Elies, de 1701, parlaven de la muntanya vallesana com d'una muntanya “*rica*”⁵. Aquests són els dos únics casos en què hem pogut trobar referències a la riquesa dels llocs on es varen bastir aquestes ermites. Essent tan pocs presents, caldria creure que no és per una qüestió estètica que la seva situació esdevé important (*rica*), sinó per ser llocs de valor sagrat. Aquest sentit queda clar en els *Goigs del gloriós abat sant Gil* (Barcelona, 1675):

*“(..) jove vinguéreu a Nuria
per fer penitència estranya,
elegint esta montanya
per burlar-vos del món vil (...)”⁶.*

En aquest punt és l'allunyament del món el que busquen els ermitans i d'aquesta manera indrets com Núria esdevenen deserts: els mateixos goigs deien:

*“Diu-se que, quan habitàreu
en aquest aspre desert (...)”.*

¹ “*En una terra deserta/ és vostra hermita sagrada* () A la soberana reyna dels àngels Nostra Senyora del Far (Girona, 1647) Reproduït per Courcelles D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 421

² Goigs en alabansa y honor de Nostra Senyora de Meritxell (Barcelona, 1874), reproduïts en *Cants a Nostra Senyora de Meritxell Protectora de Camillo Patrona del Principat d'Andorra* Andorra, Unió Pro-turisme de la Parròquia de Canillo, 1988 Pàg 9

³ Courcelles, Dominique de *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 271

⁴ Goigs en alabanza de Nostra Senyora del Puig de França, (Barcelona, 1701), reproduïts en Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII* Op cit Pàg 51

Courcelles, Dominique de *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit. Pàg 445-446

⁵ “*En esta rica montanya/ terme de Vilamajor* () Coblas del gloriós propheta (sic) sant Eliàs (Courcelles, D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 225)

⁶ Courcelles, D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 248

És la fugida del món físic el que trobem darrera d'aquesta manera d'entendre el medi ambient, fugida d'un món vil, aspre i desert a la recerca d'una riquesa espiritual. Aquesta és la riquesa que la muntanya podia aportar, segons els goigs. En aquest sentit, unes *Coblas del gloriós prophetà (sic) sant Eliàs* (Barcelona, 1701) deien:

*“En esta rica montanya
terme de Vilamajor,
los devots ab gran fervor
os fabricaren la hermità,
Santa-Susanna ha imitat,
gosant per ço los favors (...)”¹.*

La riquesa de l'ermita no és el seu paisatge, sinó els favors que els elements sagrats comuniquen a través seu. Així els *Goigs de la gloriosa verge y màrtir santa Madrona* (Barcelona, 1677) deien:

*“O montanya molt dichosa,
bé merexeu ser lloada,
puix pedra tant preciosa
dintre de vós s'és trobada (...)”².*

La muntanya que ha de ser lloada, no ho és per ella mateixa, sinó pel fet d'haver contingut el record d'alguna persona santa. Com ja hem vist, la voluntat divina es manifesta en les muntanyes on alguns personatges sants s'han retirat per fer penitència:

*“La divina Omnipotència
volgué que en esta montanya
de la alta Brufaganya
fésseu aspra penitència (...)”³.*

En aquest sentit, la mirada des del cim no havia de ser una mirada física i generadora de plaer, sinó una mirada moral:

*“Estau en alta montanya
y mirau de totes parts,
veheu los mals de la plana,
de montanyas y poblats,
remediau las soledats
de aquell qui-us té fel (sic) criat, etc”⁴.*

¹ Courcelles, D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 225

² Courcelles, D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 297

³ *Goigs del gloriós màrtir sant Magí* (Barcelona, 1660) Citat per Courcelles Op cit Pàg 299

⁴ *Coblas de Nostra Senyora del Coll, priorat benedictí, de la Abàdia (sic) del monastyr de Santa-Maria de Amer* (Girona, SD) Citat per Courcelles Op cit Pàg 400

Els santuaris són llocs de comunicació amb el més enllà, amb els éssers sobrenaturals, que es troben en llocs deserts o allunyats del que se suposa el centre del món. Però, per la seva qualitat sagrada, esdevenen el centre autèntic del món, si més no en certs moments que també han de ser sagrats. No sempre, però sí en força ocasions, els llocs apareixen en els goigs. D'aquesta manera, les *Cobles al gloriós bisbe y martyr Sant Martyria* (Girona, 1668) diuen “*Arribats a una Costa baix la qual hi ha un Estany de aygua corrent, y dolça (...)*”¹, per referir-se a Banyoles. Els goigs de nostra Senyora del Gresolet (Barcelona, 1669) expliquen que Maria vol ser venerada “*(...) en aquest lloch tan quiet (...)*”². És curiós constatar que uns altres goigs dedicats a la mateixa verge, impresos a Girona per Jeroni Palol (1670), comencen més o menys com els que hem vist abans de la Verge del Far:

*“Pus en rocas, y montanyas
heu volgut baxar del Cel
en aquest lloch tan **retret**
siau nostra intercessora
Maria de Grasolet”.*

En aquests dos goigs, Maria s'ha volgut manifestar en roques i muntanyes, però el santuari del Gresolet conserva la seva peculiaritat: el fet de ser un lloc *retret*. L'impressor o l'autor d'aquesta cobla es va voler assegurar que deixava clara la solitud del paratge, perquè aquest mot apareix cinc vegades en el goig. Aquest lloc “*tan retret*”, és a més desert:

*“En una terra deserta
es vostra sagrada Hermita,
que estant a Deu dedicada
tè del Cel la porta uberta”*³.

Aquesta és una segona coincidència que trobem en ambdues glosses. Però la solitud del lloc no era repetida, com tampoc no ho és la petita “situació” de l'ermita:

*“A vista de tres montanyas
Pedraforca, Cadi, y las Costas
estau Divina Amazona
remediant necessitats nostras
preservannos de pecats”.*

Uns goigs de Nostra Senyora de Finestres (1704) insisteixen en la soledat del lloc:

*“En tan aspra soledat
està la vostra capella
(...)”*

¹ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 61

² Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 63

³ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 64

Courcelles, Dominique de *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 427-428

*La muntanya que s'empina
Finestres va demostrant (...)*¹.

Com anem veient, malgrat seguir models comuns, els goigs han de fer concessions als llocs o a les especificitats dels sants locals. Però de moment, pel que fa al que a nosaltres ens interessa, no trobem res més que unes notes fredes per situar el gojaire en el seu lloc. Es també el cas dels *Goigs a Nostra Senyora de Montserrat molt devots* (Barcelona, 1673):

*“Vostras divinas Montanyes
que par que serrades son,
per ser tan altas, y estranyes
tenen fama en tot lo mon;
sobre tot ningu ignora
ser major vostre pietat”*².

En aquest cas, les muntanyes són altes i estranyes, però l'important, allò que ningú no oblida, és la pietat de la Verge. La Verge del Port de Barcelona, segons uns Goigs de 1688, va ser trobada “(...) à la cova alli junt à la marina; baix de la *montanya alta* (...)” de Montjuïc³. Els *Goigs del glorios Sant Sagimon Martyr, y Rey de Borgonya* (Barcelona, 1697) també insisteixen en què la muntanya és alta, en aquest cas eminent:

*“En Vich Ciutat afamada
rebereu los Sagraments;
demanant per fer jornada
les montanyes eminents”*⁴.

Eminent i també alta, perquè sant Segimon, en tornar a la seva terra, va deixar “(...) *lalta montanya* (...)”. Les *Coblas de Nostra Senyora de Callar de la Parroquia de Villalonga* (1703) diuen també que

*“Es la vostra santa Casa
en la Coma del Callar,
à vista de Ter que hi passa,
y prou mal camí que hi ha,
molts desastres succehexian (sic)
mes ningu pres mal no hi ha”*⁵.

¹ Citat per A Comas *Història de la literatura catalana* Barcelona, Edt Ariel, 1985 Vol V Pàg 285 Es pot consultar en Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII* Op cit Pàg 33

² Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 99

Courcelles, Dominique de *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pag 442-443

El text apareix també en Comas, A *Història de la literatura catalana* Op cit Pàg 285

³ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit pàg 88

⁴ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya* Op cit Pàg 108

⁵ Extret de Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII* Op cit Pàg. 25

L'any següent, a Girona, es publicaven els *Goigs de la molt gloriosa santa Magdalena situada en la parròquia y montanya de Sant-Privat de Bas, bisbat de Gerona*, que també fan referència a una penya alta:

*“Als qui-us van a visitar
en aquella alta penja (sic)
vullau-nos sempre ajudar (...)”*¹.

En el cas d'uns goigs citat per Antoni Comas, la muntanya de Núria esdevé “freda”,

*“Una muntanya escarpada,
mig any coberta de neu,
volgué pendre per estada
la Mare del Fill de Déu”*².

El mateix sentit el trobem en els *Goig de Nostra Senyora de Gracia* (Escaldes, la Cerdanya), impresos a Perpinyà, l'any 1724:

*“En una freda montanya
Dels altissims Pyrineus
En la terra de Cerdanya
(...)
En lo lloch de las Escaldas,
Es vostra Santa Capella.
De la montanya en las faldas
Naix aquella Font tan bella (...)”*³.

Per completar tot el que hem vist en l'estudi detallat dels gojos, direm que l'any 1657 es publicava el *Jardín de María* de Narcís Camós, obra en què la muntanya on se situen les verges i on passen les seves llegendes hi és molt poc present. Per a Camós, la Verge “alegra”, “suaviza”, “adorna”, “enriquece y adorna” els diferents santuaris marians de l'Urgell. I és que, per exemple, la imatge de la Mare de Déu de Caldes de Boí va fer aparició per “(...) suavizar con ella la aspereza del lugar (...)”, i la de Font-Romeu, “Suaviza un desierto y áspero lugar de la parroquia de san Martín de Odello (...)”⁴.

En els goigs que hem vist, la Verge es manifesta, doncs, en llocs freds, deserts, generalment erms, apartats i, sobretot, desagradables. Llocs de contacte amb la divinitat, però extraordinaris, llunyans, fins i tot temuts. Només la seva presència serveix per suavitzar l'indret i fer-lo més humà (o, precisament, sobrehumà).

Ara bé, si fem un salt temporal i ens situem a la segona meitat del segle XIX, trobarem canvis interessants. Els goigs segueixen essent més o menys el mateix que havien estat, però alguns d'ells presenten trets diferents i que a nosaltres ens interessin

¹ Courcelles, D *L'écriture de la pensée de la mort en Catalogne* Op cit Pàg 295

² Citat per A Comas *Història de la literatura catalana* Op cit Vol V Pàg 285

³ Batlle, Joan Baptista *Los goigs a Catalunya en lo segle XVIII* Op cit Pàg 38

⁴ Camós, Narcís *Jardín de María plantado en el Principado de Catalunya El Bisbat d'Urgell* Tremp, Garsineu edicions, 1992

sobremanera. El primer del qual parlarem és un *Himno que la Ven. Tercera Orden del S. P. S. Francisco*, imprès a Vic l'any 1855. En ell es llegeix:

*“Destierras cual bálsamo
Del pecho tristura,
Ornando natura
De gracia gentil*

*El lóbrego páramo
Dulzura le riega
Semeja la vega
Hermoso pensil”.*

És possible que aquí hi trobem un sentiment paisatgístic amagat? És possible que el *páramo* esdevingui, per acció del sant, *hermoso pensil*? Per veure-ho clar fixem-nos en un altre cas molt interessant, el que ens ofereix la *Despedida a la Verge de Font-Romeu*, obra impresa a Perpinyà, sense data, però que l'ortografia permet situar a la frontissa dels dos segles. En aquest cas hi llegim uns primers versos que han estat copiats, com el mateix goig reconeix, de la *Despedida a la Verge de Montserrat* (1860) de la qual tot seguit parlarem. El que la fa interessant, més que els termes copiats, és el fet que va acompanyat de tres gravats: una vista de Font-Romeu a principi de segle XIX, una vista moderna i una pujada al Calvari. Aquests dibuixos són clarament allò que avui dia entenem com a paisatges, fet que queda més clar si llegim els versos que abans esmentàvem:

*“Bonica es la montanya,
bonica en soledat,
bonica per sas galas
que sembla un etern maig”.*

Fins aquí la *Despedida* de Font-Romeu, un lloc que ja no cal que la Verge *suavitzi*, com hem vist en Camós, perquè ja és un lloc agradable. La muntanya ja és bella per ella mateixa. Ara bé, la *Despedida a la Verge de Montserrat*, publicada a Barcelona l'any 1860 i que -com hem dit- li havia servit de model, continuava:

*“Ditxoses puntas altas,
que Deu vos ha aixecat
per ser de nostra Mare
la guarda natural”*

Tot i que, si ho jutgem per la fredor sentimental de la descripció, semblaria que haguéssim perdut el sentiment d'estima immanent per la muntanya, no oblidem que aquest va ser l'original que començava dient *“Bonica es la montanya”*. Per si això fos poc, cal dir que el text s'acompanya d'un gravat que duu per títol *Covas de Montserrat sobre Collbató, il·luminadas ab fochs de bengala*. El gravat permet parlar d'un descentrament de l'espai sagrat montserratí, que ja no giraria al voltant de la Santa Cova o del monestir, sinó d'un

element profà com són les coves de Collbató. El títol del goig (*despedida*) és molt rellevant i més que un comiat ens trobem davant d'un acomiadament de la Verge!

En el mateix sentit, el mateix any 1860, també a Barcelona, s'imprimia un goig que duu per títol *Cansó dels dos Romers* en què apareix un gravat (que ocupa mig goig) titulat: *Montanyes de Monserrat, vistas desde Manresa*. Aquí fins i tot el monestir hem perdut de vista! Només la muntanya tota sola ocupa el lloc abans sagrat.

Sembla clar, doncs, que a final de segle XIX hem fet el salt de la religió al paisatge, del valor moral en sentit estricte al valor moral tenyit d'estètica. I, en aquesta estètica, la muntanya va prenent el seu lloc.

En aquest context entenem les *Coblas de Monserrat*, impreses a Manresa i a Girona, l'única tirada datada de les quals que hem pogut trobar és la de Girona, 1899. En aquestes es llegeix:

*“Son fetas ab gran primor
las costas de Monserrat
per la gala de Maria
y de son fill amat”.*

Possiblement ja en tenim prou per afirmar que a la darrerria del segle XIX alguns goigs ja no són el que foren: les costes de Montserrat són fetes amb *primor*! El sentiment religiós ha permès l'entrada d'alguns motius paisatgístics. En aquest cas, el cant religiós, sense deixar de ser un cant al més enllà i essencialment sagrat, ha donat entrada a un àmbit de representació fins llavors “negat”. I és que el goig, no podia dessacralitzar-se sense deixar de ser ell mateix. En canvi, com veurem més endavant, la literatura hagiogràfica podia parlar dels personatges i dels llocs sagrats sense deixar de ser literatura.

Resum:

Durant l'edat mitjana i moderna difícilment s'hagués parlat de les ermites i santuaris muntanyencs com a llocs que poguessin produir plaer estètic, però des del segle XIX aquesta nova mediança va ser possible a Catalunya, com ha demostrat el món del llenguatge escrit per diferents clergues catalans.

Una altra sèrie documental, la dels goigs, ha permès perfilar encara més aquesta evolució: a la darrerria del segle XIX el goig comença a canviar i, sense deixar de ser un goig produït per referir-se a elements sagrats, inclou en la seva materialització diferents elements paisatgístics.

5. 4. - El desencantament a través de la literatura

Aquest capítol continua l'anterior, però fent èmfasi en temàtiques una mica diferents. En ell ens proposem demostrar que, junt a un important procés de desencantament del món, hi havia un altre reencantament de la realitat que considerava aquesta com a producte de l'acció divina i, per aquest motiu, el món exterior era pertinent de ser admirat.

Aquest desencantament i el reencantament que es produeixen pràcticament en un mateix moment, tot i que divergeixen en principi, podien acabar menant a un mateix destí si les obres naturals eren valorades i estimades, per via immanent per a uns sectors socials, pel camí de la transcendència, per als altres.

5. 4. 1 - El món i el més enllà a l'edat moderna catalana

Si alguns valors religiosos, com hem vist, varen servir de cosmovisió abans del sorgiment de la ciència moderna, les muntanyes havien de ser relacionades amb l'acció de Déu. D'aquesta manera, el sermó d'Honofre Manescal, l'any 1602, donava la liberalitat del Senyor com a causa de l'abundància de vinyes i avellanedes¹. Déu, en sis dies, havia creat “(...) *la machina vistossima dels dos globos, y figures celeste, y terrestre, y en elles la bellesa de tantes, y tan diferents creatures Sol, Luna, Esteles, Elements, Animals, Arbres, Plantes (...)*”, deia Andreu Bosch² uns anys més tard. D'aquesta manera els elements de la Creació esdevenien bells.

La *Nueva descripción* de Josep Vicente del Olmo planteja l'origen de les muntanyes en uns termes ja força moderns: les muntanyes són uns tumors de la terra³ que tendeixen a créixer de forma insensible. Aquesta força de creixement compensa el desgast que fan les pluges, les neus i les crescudes dels rius que les arruïnen, com passa amb els edificis antics. Ara bé, ens interessa retenir que, per a ell, aquesta física basada en la força del foc intern que fa créixer les muntanyes i forma alhora els metalls i els minerals,

“No obsta (...) para creer como lo tengo por cierto, que crió Dios á los Montes en el principio del Mundo, para que no le faltasse entonces esta perfeccion y hermosura; y que no se originaron del deposito, y ruinas, que dexaron las Aguas del universal diluvio (como creieron algunos) se colige

¹ [El Senyor] “*Y es estat tan liberal en esta vila, y terme que ales pedres destas montanyas fa produyr molta abundancia de avellanes, y vinyas, cosa digna de admiracio*” (Manescal, Honofre *Sermo vulgarment anomenat del serenissim senyor Don laume sego* Barcelona, Casa Sebastia Comellas, 1602 Pàg 62)

² Bosch, Andreu *Sumari, index o epitome dels admirables, y notabilissims títols de honor de Catalunya, Rosselló, y Cerdaña* Perpinyà, Pere Lacavalleria Estamper, 1628 Pàg 1

³ “*Son los Montes unos tumores que de la Tierra se levantan y de cada dia insensiblemente crecen, y se aumentan por las perpetuas, y perennes exalaciones, y vapores, que de sus interiores partes se subliman, mezcladas con muchas porciones terreas que se unen, constriñen, y condensan en una gruesa, y dura massa, y alimentada continuamente de las mesmas exalaciones y vapores házia arriba se dirige, por ser de su naturaleza el sublimarse, y por su arida, y tenue sequedad, al elevarse estas exalaciones se encrasan y endurecen en piedras brutas, y saxosas si los vapores son muy crasos, en limpias sutiles, y claras, si tienen estas calidades los vapores y assi varian las piedras, y peñascos de los Montes las suyas, segun es la materia de que proceden, y nacen*” (Olmo, Joseph Vicente del *Nueva descripción del Orbe de la tierra* Valencia, 1681 Pàg 442)

del Sagrado texto donde se refiere que cubrieron los Montes mas encumbrados excediendoles en quinze codos de altura, con que se supone, que ya les habia (...)”¹.

Ja ho hem vist en parlar de Montserrat, però ara és pertinent de recordar-ho: al final de l’edat moderna i principis de la contemporània la morfologia, i amb ella la morfologia de la muntanya, esdevé un cant a la bellesa de la Creació, un cant que intenta realitzar un equilibri entre dues maneres de veure el món que als nostres ulls semblen irreconciliables (el paradigma religiós i el paradigma científic; la immanència i la transcendència). En el mateix sentit, també cal dir que per a Pere de Marca fou la providència divina el que donà a cada raça el terreny i el clima “(...) i els posà unes fronteres fixes i naturals (...)”². Mars i rius, seguint Estrabó, esdevenen per a Marca els límits naturals dels països; pel que fa a les carenes de les muntanyes, les determinà Déu com a delimitacions dels diferents regnes. En aquesta visió religiosa de la realitat, el món natural està regit pel sobrenatural i per aquest motiu, en alguns casos, pot resultar agradable.

També Narcís Camós, en alguns passatges, veu alhora la comunicació dels favors del més enllà i la bellesa de certes muntanyes³. Amb ell, les muntanyes de Montserrat esdevenen records de la mort de Crist:

“Bien parece que puso el Cielo tanta particularidad en estos montes para que quedassen perpetuadas las memorias de los movimientos que en la muerte de Christo hizieron las peñas de que habla San Matheo; pues como dizen algunos, fueron estas las que en España lo hizieron; por lo qual si entonces enseñaron con tales efectos el sentimiento de la muerte del Señor, y Creador universal de todas las cosas; despues del tiempo se vistieron de universal alegria descubriendose esta tan milagrosa Imagen en ellos, como se verá haviendo hecho una breve descripcion de su sitio”⁴.

En aquesta mateixa línia, autors com Esteban de Corbera, que com hem vist són capaços de parlar de l’alegria i el benestar que dóna la muntanya, acaben fent un cant per alabar la Mare de Déu:

“(...) es tal su fabrica maravillosa que la mayor soledad de aquellos riscos, y peñascos alegre, y consuela con su vista, y levanta el coraçon a alabar a Dios”.

“Pero lo que mas la engrandeçe es ser Casa de la Santissima Reyna de los Angeles, y Emperatriz de los Cielos (...). Aqui tiene su casa, y de las mas insignes que ay en el mundo. Alli està su santissima Imagen que es

¹ Olmo, Joseph Vicente del *Nueva descripcion del Orbe de la tierra* Op cit Pàg 443

² Marca, Pere de *Marca Hispànica (o País de la frontera hispànica) Versió catalana de Joaquim Icart* Barcelona, Llibreria Josep Sala i Badal, 1965 L’original es a Paris, 1688 Pàg 3

³ “*Temendo pues tantas excelencias esta gran Señora, y tan abiertas las puertas de su misericordia recibe tantos favores el mundo por ella en estos montes, quedando no solamente tan particular en esto sino tambien en la fabrica con tan bella disposicion, que en pocas partes del mundo se ve otro semejante*”. (Camós, Narciso *Jardín de Maria plantado en el principado de Cataluña* Girona, 1772 Pàg 280)

⁴ Camós, Narciso *Jardín de Maria plantado en el principado de Cataluña* Op cit Pàg 280

*remedio, y socorro de los mayores peligros, y neçessidades que padeçen los afligidos, y miserables*¹.

En aquest capítol pretenem demostrar que aquesta visió va canviar poc a poc a mida que el temps s'acostava a l'edat contemporània i que, a partir d'un cert moment, que ens interessa concretar, les mateixes realitats geogràfiques varen començar a ser vistes d'una altra manera. Un bon exemple el trobarem en el cas de les imatges de les ermites de Montserrat.

5. 4. 2 - El cas de les ermites de Montserrat

El sorgiment de la modernitat i el desenvolupament d'una actitud de dubte davant de la "realitat" ajudarien a un canvi que ens atrevim a qualificar de transcendental en la representació de la muntanya. Els llocs sagrats varen ser "profanats" i el paisatge s'hi pogué allotjar. D'aquesta manera, si la literatura sobre Montserrat del període modern solia insistir en la relació de la muntanya amb la Verge i amb el món sagrat, a partir d'un cert moment les coses varen canviar de forma substancial. Més amunt ja hem vist el text del *Compendio historial* en què es llegia que mentre totes les muntanyes causaven horror, Montserrat infonia una mena d'esperit sagrat: també seria el moment de recordar que no va ser sinó en un segon moment que aquest no causar horror que se suposava que passava amb Montserrat va adquirir un sentit paisatgístic (vegeu capítol 4.1.1). De totes maneres, la forma més clara de canvi en la representació la trobem en les imatges de les ermites del massís montserratí.

Des del Renaixement són molts els autors que parlen de les ermites i que en descriuen el que avui dia en diríem els panorames que se'ls presenten. Això no és estrany: mirar una perspectiva des d'un lloc elevat va ser un fet agradable molt abans que mirar un lloc elevat com a objecte de perspectiva. En el cas de Montserrat, és cert que les ermites en què aquest tipus de discurs es fa present acostumen a ser sempre les mateixes. Així, per exemple, el mateix Pere de Burgos parlava de l'ermita de Sant Joan, "(...) *de muy buena vista, y no de tan aspera entrada como las otras*", com també tenien bona vista les de Sant Jaume i de Sant Salvador, tot i que "*Hablando ahora generalmente de las hermitas, quasi todas tienen muy buena vista (...)*"². Les ermites com a llocs des d'on mirar eren ja presents, doncs, en aquell segle XVI; en canvi, a ningú no se li hagués ocorregut encara veure en les mateixes edificacions una cosa bella (potser al contrari, si pensem que eren un lloc destinat a fer realitat l'allunyament del món i de la realitat material del segle).

Més tard (1677), i en el mateix sentit, Gregorio de Argaiz també escriu que Sant Jeroni és un lloc on hi ha dos *miradors*, mot que ens indica la importància del lloc com a punt des d'on mirar més enllà. Per a ell, Sant Jeroni és un,

"(...) sitio (...) apacible, porque goza de los ayres mas puros de todo el monte. Tiene dos miradores; desde el mas alto donde se vè una Cruz, se descubre la mayor parte de Cataluña, y montes del Reyno de Aragon, y de Valencia, con las Islas de Mallorca, y Menorca. Y puede el Peregrino que

¹ Corbera, Esteban de: *Cataluña ilustrada*. Nàpols, Antonino Gramiñani, 1678 Pàg. 55-56.

² *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat* Barcelona, 1556 Pàg. 15-17.

aqui llega, dar por bien empleada la fatiga del camino. Y si quisiere ir à cavallo hasta alli, podrá; pues todo el camino es una apacible jardin"¹.

Remarquem que Argaiz sembla estar dient que només per fruir de la vista des del cim de Sant Jeroni ja val la pena que els *pelegrins* hi pugin. En aquest sentit, parlant de la importància de les ermites com a *miradors*, és molt interessant aturar-se en el fet que Argaiz exposa el canvi d'emplaçament de l'ermita de Santa Magdalena, segons ell causat en part per raons de visió, trasllat dut a terme l'any 1498:

*"(...) y porque estava en sitio lobrego, y fragoso, y gozar de poca vista, la mudaron los Padres antiguos à seiscientos passos de distancia en otro mas alto, y alegre, con buena vista al Mediodia, y Levante, participando algo del cierço, quedando la Capilla pegada contra una peña tan alta, que parece toca en las nubes"*².

Projecció des del segle XVII o realitat del XV, el cert és que l'ermita de Santa Magdalena sembla que va ser reedificada en un lloc que, entre altres raons, tenia més bona vista. Si això és cert o no, ho ignorem; en tot cas, l'important és que per a Argaiz aquest motiu era prou important com per recollir-lo en el seu llibre. En aquest sentit, el mateix autor deia que a l'ermita de Sant Onofre "*Quedale la vista muy desahogada, y apacible por el Mediodía (...)*" o que Sant Ivan (Joan), "*Goza de mucha, y muy alegre vista de Levante, y Mediodia (...)*"³. Sobre l'ermita de Sant Jaume, Argaiz deia:

*"El sitio donde està sentada esta Hermita, es hermosissimo. (...) Tiene muy larga, y estendida la vista, y goza de todas las Hermitas, que solo se le esconde la de la Magdalena"*⁴.

Amb tot el que hem dit, no creiem que resulti difícil d'entendre que Argaiz convida els seus lector a visitar les ermites amb les següents paraules:

*"Aviendo ya de salir à desahogar el espíritu de los Lectores, y que salgan à esparcir la vista por la montaña de Monserrate, despues de lo que se ha ocupado en los Claustros, no se adonde los diviertan mejor, que visitando los Anacoretas, y Hermitaños que están entre aquellos riscos repartidos, aviendola conocido los Monges de la vida Conventual, y Cenobitica"*⁵.

Per tant, a la segona meitat del segle XVII, Argaiz era capaç de proposar als seus lectors que sortissin del monestir per esbargir la vista per la muntanya i per les seves ermites, un fet que ens sembla excepcional. En el mateix sentit, mig segle més tard (1739), si ens aturem en Lluís Montegut, veurem que aquest autor diu que el monestir no té vista

¹ Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 284

² Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 284

³ Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 285

⁴ Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 286

⁵ Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 283

excepte pel llevant, indret d'on, al contrari, "(...) *la vûe est parfaitement belle*"¹. El cas de Montegut és també molt interessant, perquè ell és capaç de donar aquesta mostra d'estima per la visió del medi natural i de fer alhora unes reflexions, en principi ecosimbòlicament oposades, sobre les ermites en què s'exposaven idees sobre l'allunyament del món:

*"Il est necessaire pour être un jour habitant de cette sainte Ville, où Jesus-Christ regnera avec les Elûs, de quitter le monde qui lui fait la guerre; & quoique le cœur se purifie se retirer hors de cette foule sans en séparer le corps (...)"*².

Montegut ha fet un pas transcendental que bé es mereix una aturada: per a ell cal menysprear el món, però sense separar-se'n físicament, com abans havien fet els ermitans. Allunyar-se del món ja no s'interpreta en sentit estricte i, si bé la transcendència segueix essent el que es pretén, la via al coneixement immanent del medi ambient resta oberta. Com hem vist en un altre lloc, és en aquell moment que l'acta de la visita al monestir, del 8 de novembre de 1745, manava al Pare Abat que els monjos del monestir que pugessin a la muntanya a esbargir-se observessin amb més rigor la seva clausura i no es passegessin per la muntanya³. En aquesta visita, el Visitador es mostra preocupat per la relaxació de la clausura perquè en aquell moment, com es veu en les actes d'anteriors visites, els monjos havien obtingut permís per pujar a dormir a qualsevol de les ermites, costum mantingut fins al moment. En aquest context l'acta segueix dient que "(...) *la hermita de la Sma. Trinidad es lo más oportuno para subir los monges y demás religiosos a espaciarse algunos días, y lo más acomodado para si sube algún seglar quedarse a comer (...)*"⁴. Per aquest motiu el pare Abat hauria de nomenar un ajudant ("criado", diu l'acta) que assistís l'ermità i que visqués en la mateixa ermita. Com ja hem anotat més enrere, en la seva visita, Henry Swinburne (1775-1776) va escriure que els monjos pujaven a les ermites "(...) *to pass a few days in summer by way of recreation*"⁵.

Sembla que ens trobem, doncs, en un moment de vacil·lació de la comunitat religiosa davant d'aquesta obertura al món. És el moment en què es publicarà el *Compendio historial* que, com hem vist en un altre lloc, havia de permetre una nova visió, ja en criteris estètics, de la muntanya.

5. 4. 3 - El canvi en els motius per ascendir als llocs sagrats

Si seguim aquest procés de descoberta de la muntanya en termes estètics per contraposició amb els manaments del *contemptus mundi*, en arribar al segle XIX ens haurem d'aturar en Jaime Villanueva. Villanueva, que era dominic, és molt clar en el seu *Viage a las iglesias de España*:

¹ Montegut, Louis *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat, avec la description de l'Abbaye, & des Hermitages* Op cit Pàg 18

² Montegut, Louis *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat, avec la description de l'Abbaye, & des Hermitages* Op cit Pàg 21

³ "(...) *los PP Hermitaños que suben a la Montaña a recrearse assistan a los actos conventuales, estén sujetos en todo al P Vicario y escusen el andar por la Montaña y guarden el recogimiento tan propio de su estado*" (Zaragoza Pascual, Ernesto "Actas de visita del monasterio de Montserrat" *Studia Monastica*, vol 16 Fasc 1 Abadía de Montserrat, 1974 Pàg 410)

⁴ Zaragoza Pascual, Ernesto "Actas de visita del monasterio de Montserrat" Op cit Pàg 410

⁵ Swinburne, Henry *Picturesque tour through Spain* London, W Sharpe, 1823 Pàg 40

“La vista mejor del monasterio es desde la ermita que llaman de S. Miguel (...). Puede darse por bien empleado todo el trabajo de subir dos horas por una cuesta muy agria desde el lugar llamado Collvató, por gozar de perspectiva tan graciosa”¹.

Al segle XIX, doncs, tot el que hem vist en l'apartat anterior es manifesta, en un home d'església com fou Villanueva, en una nova mediança. En aquest cas, la raó de l'ascensió és una *graciosa perspectiva*. Sebastián de Miñano, parlant també de Montserrat, dirà més o menys el mateix en el seu diccionari geogràfic:

“Aun cuando no fuese por el santo motivo de devoción á la imagen de esta Señora, sería siempre bien empleado el trabajo que cuesta llegar allí por la hermosa vista que presenta, y los caprichosos objetos de aquella frondosa montaña, dilatadas campiñas, rios, pueblos, é islas del mar que se distinguen desde su cima”².

Nosaltres veiem en aquest procés de canvi en els motius per arribar-se fins a aquestes ermites -i fins i tot al mateix monestir- les mostres del que anomenem -seguint Max Weber, tot i que no l'haguem citat- un procés de desencantament del món. En aquest sentit volem recordar -perquè ens sembla molt clar en el nostre cas- que John Ruskin³ deia que l'instint que ens porta a atribuir vida a les formes inferiors de la natura orgànica no provenia necessàriament de la descreència, com tampoc el deduir d'elles una moral no provenia de cap estat de consciència. Per això podem pensar que aquest procés de dessacralització era paral·lel a un moviment que anava en sentit contrari i que veia en el medi natural l'acció divina. Els temps no són res sense les persones i no podem dir que la modernitat imposava la dessacralització del medi ambient sense veure que en realitat el que feia era posar l'individu en un lloc més proper a la divinitat. Les dones i els homes podien prendre les decisions que els semblés més escaients i per això s'entén la paradoxa de la llibertat moderna: d'una banda, la capacitat per autogovernar-se; de l'altra, la capacitat per cedir l'autogovern a instàncies exteriors. Evidentment que això duia a una relativització del poder diví i obria la porta a què algunes persones es representessin l'entorn com un fet sense lligams amb el més enllà. Però altres persones seguiran pensant que el món és quelcom transcendent. I la modernitat degué de ser precisament això, aquesta diversitat de pensament que s'organitzava per caminar vers una societat que no es basés en la por a la foguera. És en aquest context que hem d'entendre el reencantament del món que es produeix a l'edat contemporània.

Mostres d'aquest reencantament durant el segle XIX les tenim en el treball de Grau i Solà, autors que veuran en Montserrat l'obra de la “*infinita sabiduria*”, obra que els revelarà “(...) *el incomprensible poder de Dios* (...)”⁴. Nogensmenys, per a Bonaventura Ballús, Queralt “(...) *gosa dels adornos y ventatjes ab que Deu sab hermostejar las obras*

¹ Villanueva, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*. Valencia, Imp. Oliveres, 1821. Tom VII, Pàg. 137.

² Miñano, Sebastián de: *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal, dedicado al Rey nuestro señor*. Madrid, Imp. de Pierart-peralta, 1827. Pàg. 95.

³ Ruskin, John: *Natura*. Barcelona, Publicació Joventut, 1903. Pàg. 231.

⁴ Grau i Solà: *Sucinta reseña del antiguo templo de Monserrate tal como existia antes del horroroso incendio que sufrió en 1811 con algunos apuntes de su fundación*. Barcelona, Imp. de F. Sanchez, 1853. Pàg. 6.

de las suas mans, pera excitar mes als mortals á sentiments de amor y de respecte"¹. En aquest moviment, les tempestes, més o menys sublims, i altres elements de la natura esdevenen reveladors del sagrat². També Maria de Bell-lloch dirà allò que és indubtable que una gran altura, amb el seu aire pur, l'espectacle que domina i la vegetació exuberant i abundosa, predisposen el cor a la fe religiosa: "*Sembla que després d'una ascensió cansada y casi sempre perillosa, es precis trobarse ab la idea de Deu criador de tota la terra*"³, resumia la nostra autora. En el mateix sentit, Artur Bofill parla d'aquestes anades a muntanya com de,

*"(...) aquells moments en que l'home se troba tant per sobre de las petitesas humanas, en que disfruta dels més purs plahers de la naturalesa, en que no respira ayre corromput, en que se sent més aprop de son Creador"*⁴.

També Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall creuen veure "*al hombre de la naturaleza*" vagant pel Montseny, aquell ésser que no té "*(...) más libros que una vegetación colosal donde en todas partes está escrito con grandes caracteres el nombre del Creador*"⁵. Per tant, mentre el món literari que estem repassant es va desencantant per a alguns, per a altres s'imposa una nova mediança en què Déu i els elements sagrats conserven encara bona part del seu paper. Però el temps no ha passat en va, i aquest reencantament religiós del medi natural no pot prescindir totalment de la nova relació paisatgística.

D'aquesta manera, per a certs autors, alguns elements naturals havien estat vessats per la providència per donar bellesa a les fonts dels voltants de Banyoles⁶ o a les muntanyes i valls d'Andorra⁷. Amb això es continuava un sentiment religiós precristià:

"Si Dios en la antigua ley escogió los montes para obrar en ellos los más admirables portentos en favor de la humanidad, en la ley de gracia vemos tambien que en las montañas se hallan grabados los signos de la Redención del linaje humano y que varios montes fueron santificados con la presencia de Jesucristo. No es, pues, de maravillar que la Santísima Virgen escogiese tambien las montañas para fijar en ellas sus tronos bajo

¹ Ballus y Plá, Bonaventura *Novena en honor de Nostra Senyora de Queralt, precedida de un breu resúmen históric del santuari* Barcelona, Estampa de F. Rosal y Vancells, 1878 Pàg 12

² "*¿Cómo no pensar en Dios, cuando les rodeaban sus maravillas? ¿Cómo no abismarse en la inmensidad de Dios, cuando sobre sus cabezas encorvábese inmensa é infinitamente la bóveda de los cielos, cuando contemplaban el curso ordenado de los astros, tan pequeños para aquella grandeza como una avecilla para la atmósfera? ¿Cómo no sentirse inspirados, cómo no cantar al Señor, cuando á su alrededor se formaban las tempestades, cuando mil ecos repetían el retumbo del trueno estremecedor aquellas moles grandiosas, que aparecían envueltas en el fuego de los relámpagos ()?*" ("Romana a Montserrat" de Pau Piferrer en *A la virgen Maria, dulcísima madre de Dios y de los hombres, reina de Montserrat, patrona de Cataluña, en el aniversario milenar de su prodigioso hallazgo* Tirada a part de *La Revista Popular*, Barcelona, 22 d'abril de 1880 Pàg 266)

³ Maria de Bell lloch [Maspons i Labrós, Pilar] "Montseny" in *Jochs Florals de Barcelona any XXII de llur restauració MDCCCLXXX* Barcelona, estampa la Renaixensa, 1880 Pàg 216

⁴ Bofill, Artur *Excursió als Pyrneus Centrals* Op cit Pag 73

⁵ Piferrer, P i Pi Margall, F *Espanya Sus monumentos y artes- Su naturaleza é historia Cataluña* Barcelona, est editorial de Daniel Cortezo i Cia, 1884 Tom II Pag 48

⁶ Hostench, Joaquim "Fonts dels voltants de Banyoles" in *Calendari-Guia de Banyoles y sa comarca per l'any del Senyor 1891* Barcelona, Estampa la Renaixensa, 1890 Pàg 100

⁷ "*La Naturalesa es aquí gran y hermosa, tal com sorti de la Creació la mà del home no l'ha espalltat encare*" (Ajadem, Joseph *Cartas andorranas Impresions a la lleugera d'una excursió per les Valls d'Andorra* Reus, Tip de C Ferrando, 1892 Pàg 51)

diferentes títulos y derramar desde las alturas sus gracias y bendiciones á los pueblos que invocaran su nombre”¹.

En aquest context, l'ascensió adquireix valors rituals que en principi (i des de la nostra perspectiva racionalista) li serien aliens: l'Agrupació Nacionalista els Montserratins, el lema de la qual era *fe i pàtria*, l'any 1917 publicava uns Estatuts en què s'obligava els seus membres a fer cada any una excursió a Montserrat, “(...) *pujant i baixant la muntanya a peu per diferents indrets que determinarà el Concell Directiu*”². Cal entendre aquestes postures per plantejar el tema del vincle de l'Església amb el naixent moviment excursionista que en aquells dies començava a caminar per Catalunya. Un cas molt clar és el de la *Reseña histórica*, obra en què l'autor es queixa del progrés i la modernitat que es pretén fer entrar a Montserrat tot dient,

“(...) que, ciertamente, poco tiene de religiosa. Y si pudiesen convertir nuestro Montserrat en un Montecarlo, y trocar la Montaña de los Monjes Benitos en un Mónaco ¿no lo harían?”³.

El món ha canviat; i amb ell les relacions de poder. L'Església i els déus deixen de dictar com funciona l'univers, un món que va tot sol, amb les seves lleis naturals naturalitzades (o pretesament naturalitzades) per altres agents socials. Per això s'entén que molts autors s'agafessin al passat com a única esperança per al seu futur. L'amenaça del demà pujava a Montserrat amb carrilet i per això no mancaren les posicions que s'hi oposaren. Aquest era el cas, per exemple, de la *Reseña histórica*. Descartat el cremallera com a sistema d'accés al monestir, al “*peregrino observador*” no li queda altra solució que prendre,

“(...) un buen montserratstock, que sea nuestro apoyo y como el segundo ángel de la guarda; y bien equipados, y con agradable compañía, en poco más de dos horas por magnífica carretera, habremos concluido el viaje”⁴.

El tema en si, fora del seu context, podria semblar irrisori: quina diferència hi ha, quant a la relació amb la divinitat, entre arribar a Montserrat a peu o en cremallera? O és que potser abans no s'hi havia pujat a cavall i en carruatges? Per què calia acostar-se al sagrat a peu, amb un *alpestock* amb denominació d'origen catalana? Era només el cremallera, i més tard la carretera, el que *desnaturalitzava* el lloc? Ens sembla que no: el gran problema estava en un altre lloc; el problema eren les conseqüències no volgudes de la modernitat. La modernitat o la modernització anaven contra el passat i contra les formes tradicionals i evidentment això trastocava o podia trastocar les relacions de poder fins llavors establertes; la gent que pujava a Montserrat a la recerca del paisatge s'oblidava de la realitat sagrada i això no només era un problema individual. No era que els individus s'arrisquessin tots plegats a anar a l'infern, era la societat la que estava en perill d'anar-se'n

¹ Pla, José *Historia de Queralt ó sea relación de los prodigios de Ntra. Sra. de Queralt y de las vicisitudes por que ha pasado el santuario* Berga, Imp. Católica, 1893 Pàg. 3

² *Estatuts de la Agrupació Nacionalista els Montserratins* Barcelona, Altés, impressor, nadal de 1917 Article 5è Es conserva a l'AHCB

³ P. S. *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* Barcelona (?), Imp. Henrich i Cia, 1896 Pàg. 20

⁴ P. S. *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* Op. cit. Pàg. 20

en orris. La suposada immanència de l'entorn duia alguns "pelegrins" a "oblidar-se" de la Moreneta. La conservació de les coses més simples i més velles –i sobretot dels "costums patriarcal"- podia ajudar a frenar aquesta tendència (perquè les coses i els costums no són només coses i costums, sinó valors i relacions socials alhora). En aquest context podem entendre que un altre capellà, Enrique de Ossó, hagués escrit en *Tres florecillas a la virgen María de Montserrat*:

"En este día, que se acaba de imprimir las Florecillas de Montserrat, se ha hecho la inauguración semi-oficial del Ferrocarril de Cremallera de Monistrol á Montserrat...

¡María, Virgen Santísima y poderosa, salva á tu Montserrat!!!"¹.

El perill no estava en el cremallera, ni en la seva utilització pels pelegrins; el perill era en un altre lloc: dins de la ment de les persones que eren capaces d'establir una nova relació amb la realitat en què hi havia coses que podien fer-se desaparèixer (i, per tant, ser irreal), verges i déus inclosos. Montserrat deixava de ser el que havia estat i seria una mica més de tots aquells que hi pujarien atrets per altres interessos: podríem pensar que ens trobem dins d'una altra forma de desamortització del medi ambient.

Però amb el pas del temps el cremallera va deixar de ser vist com un element pervers per passar a integrar-se en la sacralitat del lloc. La *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat*, obra de 1909, ja en diu que:

"No cabe duda que este ha sido en parte un adelanto que puede contribuir muy mucho al aumento de la devoción á Nuestra Señora de Montserrat, máxime que habiéndose disminuído tanto la fe, y necesitando muchos hacer un esfuerzo casi heróico para emprender tan molesto y penoso viaje, como hacían nuestros antepasados, hoy sería inútil exigirlo de la mayor parte de las personas, sobre todo delicadas, enfermas, achacosas ó decrepitas, que no podrían llegarse á los piés de María sin el menor peligro ni molestia como lo lo hacen"².

Comptat i debatut, l'arribada del cremallera va servir al món sagrat; però és cert que el seu triomf és la metàfora de l'èxit d'aquesta nova mediança que hem anomenat paisatge. Ara bé, aquestes formes modernes podien –i foren- utilitzades per transmetre nous valors socials. El cas de Montserrat, per la seva fesomia, un cop havia estat definit com a lloc bell i sagrat era fàcil que esdevingués un lloc fet per mans ultraterrenes per mostrar poders sobrehumans, especialment quan des de l'antigor Déu s'havia volgut manifestar en les muntanyes, que esdevenien el teatre de la seva magnificència i misericòrdia³. I és que, en el fons, "¿qué son las obras de los hombres comparadas con las de Dios?"⁴. Però amb tot, el paisatge montserratí era per a importants sectors socials, un

¹ Ossó, Enrique de *Tres florecillas a la virgen María de Montserrat* Barcelona, Tip Teresiana, 1892

² *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat con dos planos en colores y gran número de grabados* Barcelona, Imp de F Altés, 1909 Pàg 7

³ "Desde los más remotos tiempos se complació la Majestad divina en escoger los montes para teatro de su magnificencia y de su misericordia, y entro los más privilegiados de la Ley de gracia, lo ha sido sin duda nuestra singular montaña de Montserrat" (*Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat con dos planos en colores y gran número de grabados* Barcelona, Imp de F Altés, 1909 Pàg 1)

⁴ Viladevall, Antonio "El Valle de Arán" *Razón y Fe*, tomo XVIII Pàg 505

autèntic paisatge capaç d'atreure excursionistes i turistes. És en aquest moment que la imatge de Montserrat comença a canviar a gran velocitat. Com també canvia la qualificació de les persones que hi pugen: progressivament el mot *pelegrí* o *romeu* va deixant pas a conceptes com *turista* o *excursionista*. A la fi de segle, l'obra *Vistas de Montserrat* ens deixa veure ben clarament el canvi que s'està produint i com el mateix concepte de turista és recent i encara només acceptat per una part de l'élite:

*“Aunque el severo académico de la lengua no haya admitido aún el vocablo turista con que le señalamos, porque huele demasiado á extranjero, el frecuente uso que de él se hace en el círculo de la buena sociedad lo hace ya simpático”*¹.

De fet, s'ha dit que el terme *turisme* és un gal·licisme que va arribar al català els anys 1902 i 1905, respectivament, usats per primer cop per Font i Sagué i Antoni Bulbena, tot i que una mica abans (1891) Saisset hagués fet servir el mot *turista*². En canvi, la nostra recerca ens mostra que aquest mot era emprat, com a mínim des de 1876 per Jaume Almera: per a ell, el “*turista*” que es passeja pel Montseny no trobarà a faltar el soroll de l'aigua ni la frondositat de la vegetació que es troba al Pirineu³.

Amb la modernitat i les noves pràctiques turístiques, que al principi es mostraren tímidament i minoritàriament, anava a tenir lloc un canvi transcendent: el turista hauria d'ocupar el lloc deixat pel pelegrí. Un dels primers casos en què s'havia vist aquest canvi d'actors és el de Manel Arnús i la seva monografia sobre la Puda. Segons ell, molts dels seus banyistes pujaven a Montserrat, ja no

“(…) con el bordon del peregrino en la mano, y la mística emocion del compungido romero que tantas veces bañó en otros tiempos las peladas rocas de la montaña con su sudor y con sus lágrimas, salpicando aquellas peñas tambien con su sangre (...)”, sinó,

*“(…) en improvisada y bulliciosa comitiva, alegres cabalgaduras bien provistas de confortable vitualla y de naturales y extranjeros vinos, desnuda de toda ceremonia política y sin el antifaz social”*⁴.

Des d'aquest moment, començava a ser possible la publicació de guies per a turistes i excursionistes. Una de les primeres va ser els *Tres dias en Montserrat* de Gaietà Cornet i Mas. Per a aquest autor, que després es vincularà al naixent moviment excursionista barceloní, la figura particular de Montserrat convidava a recórrer la muntanya. D'aquesta manera, el segon dia de l'estada al monestir es visitarien les ermites, que tot i estar deshabitades,

*“(…) pueden recorrerse para gozar de los mas pintorescos puntos de vista”*⁵.

¹ *Vistas de Montserrat* Barcelona, Tip la Académica, [1898?]

² Barrí i Masats, Montserrat *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999

³ Almera, J “Excursión al Montseny” Op cit Pàg 440

⁴ Arnús, Manuel *Historia topográfica, química y médica de la Puda de Montserrat, precedida de algunas generalidades de hidrología general y balnearia* Barcelona, Imp del Diano de Barcelona, 1863 Pàg 70

⁵ Cornet y Mas, Cayetano *Tres dias en Montserrat Guia historico-descriptiva de todo cuanto contiene y encierra esta montaña*

Cornet pretén guiar el viatger per Montserrat, però en el pròleg explica que el guiarà “(...) en su interesante romería (...)” per la zona. Tot i aquesta entrada, que sembla recordar les antigues mediances, Cornet planteja que, en general, tot el conjunt montserratí pot ser visitat amb l'únic objectiu d'admirar-lo com a muntanya. D'aquesta manera proposa als seus seguidors de dedicar el primer dia a visitar el monestir; el segon, la part exterior de la muntanya (les ermites i la part superior del massís), i el tercer, les coves de Collbató. Així, es pot anar des de la zona de Sant Joan fins a Sant Jeroni:

“Tan solo para admirar lo caprichoso de los peñascos puede hacerse esta escursion con la cual no se hecha de menos la antigua ascension por la parte de Collbató, que tan agradable se hacia á las comitivas que deseaban disfrutar del grato solaz y lances chistosos que ofrece una romería cabalgando en caballerías menores; sin embargo á pesar de la subida y de los caprichosos objetos que se descubren muchos de los que van á Montserrat ni saludan siquiera aquellas imponentes rocas”¹.

Com veiem, els primers turistes i excursionistes malden per fer-se un lloc i per definir-se el món a partir d'altres tòpics, però no podem oblidar que la mateixa Església contribuï en aquest moviment. Aquell mateix any (1863), el missioner apostòlic Pau Parassols i Pi sembla disculpar el santuari de Greixenturri (Ripollès) de no tenir massa bona vista:

“Aunque el sitio de esta capilla tenga escasa vista, por hallarse metido en un valle casi del todo rodeado de bosques, sin embargo, la quietud de que se goza en su místico y solitario recinto, interrumpida solamente por el gorgo de las aves que revolotean en su alrededor, eleva el alma á contemplacion mas sublime que las espaciosas basílicas, que se hallan en el agitado seno de las grandes ciudades”².

En el mateix sentit, Bonaventura Ballús escriu una novena a la Mare de Déu de Queralt acompanyada d'unes notes històriques en què podem llegir el següent:

“No es la montanya de Queralt una de aquellas penyas peladas y estérils que sols ostentan la escabrositat y monotonía del terreno. Res de axó; puix, á pesar de tenir bastanta elevació que's calcula tindrà uns 1160,16 metros sobre lo nivell del mar, necessitantse una hora ben completa pera pujar á pas regular desde Berga á la cima de ella, ahont está construhida la hermita; gosa dels adornos y ventatjes ab que Deu sab hermostrar las obras de las suas mans, pera excitar mes als mortals á sentiments de amor y de respecte. Se crian en esta montanya vegetals de moltas classes desde l'humil timó al robust y altiu faig; herbas y flors en abundancia, de modo que'l blau y roig de las rocas forma ab la verdor de las plantas un

Barcelona, Lib Plus Ultra, 1863 2ª edició Pàg 293

¹ Cornet y Mas, Cayetano *Tres dias en Montserrat* Op cit Pàg 320

² Parassols y Pi, Pablo *Nuestra Señora del Remey en Greixenturri Noticia histórica* Vic, Imp 1 Llib de Jaime Valls, 1863 Pàg 43

magnífich panorama; y no hi ha qui no s'enamori de tan pintoresca montanya. ¿Y qué diré de la vista que's disfruta quant se arriba á la plassa que hi ha al devant de la iglesia? Entre'ls molts santuaris de Catalunya, molt pochs son los que presenten un horisont tan dilatat y agradable com s'ofereix á la vista del qui visita aquell tan graciós y empinat lloch de Queralt"¹.

Però un cop escrit això, Ballús s'adona que l'important no és el paisatge i, presa del dubte, es demana:

“Ara bé, ¿no seriam uns fills degenerats de una terra que podem dir clássica de la devoció de María, si, olvidant lo que devem á tan carinyosa Mare, y no recordantnos dels exemples de pietat dels nostres passats, sols pujassem á Queralt pera donar expansió als sentits y tal vegada entregarnos á excessos indignes de cristians? Parlar molt de Queralt, pujarhi principalment pera divertir-se, menjar y béurer espléndidament, sens casi pensar en lo que mes importa que es reclamar lo poderós amparo de María; lluny de sernos profitós, nos será perjudicial ja en aquest mon (...) y mes en l'altre per lo cástich que aguarda als ingrats que haurán convertit en motiu de ruina los medis de santificació, profanant los llochs sagrats ab sas dissolucions”².

La conclusió del nostre autor és clara, tot i que expressada de forma retòrica:

“¿(...) obran com á bons fills de tan digna Mare, los que, ó no visitan lo Santuari, ó bé, visitantlo, sols atenen al seu plaer, sens sentir la generositat de oferirli junt ab lo cor alguna dádiva ó limosna? Aqueixos farian de Queralt la seva torra de recrei; pero no será'l lloch de refugi de sas necessitats, y la Mare y protectora dels bergadans podrá dir de ells á son estimat Fill: (...) fills vaig criar y exaltar; mes ells me han desprecia”³.

L'explicació de Ballús deixa veure la posició paradoxal en què es troba l'Església catalana: situada entre les tendències modernes que banalitzen i dessacralitzen el món, haurà de jugar a dues bandes i acceptar la mediança paisatgística com a mal menor i haurà d'intentar aprofitar-la en el seu benefici. En aquest mateix sentit, la història de Camprodon de Josep Morer (farmacèutic) i de Francesc Galí (capellà) també té passatges autènticament paisatgístics que no transcrivim per no allargar-nos massa. Ara bé, fixem-nos com aquests llocs esdevenen en molts casos indrets on fer romiatges:

“Y tanto en sitios de recreo y reuniones amigales abundan los alrededores de la villa en lugares hermosamente tocados por algun rayo de luz especial divina y que por ello objeto de numerosa y devotas romerías”⁴.

¹ Ballús y Plá, Bonaventura *Novena en honor de Nostra Senyora de Queralt, precedida de un breu resúmen históric del santuari* Barcelona, Estampa de F. Rosal y Vancells, 1878 Pàg 12

² Ballús y Plá, Bonaventura *Novena en honor de Nostra Senyora de Queralt* Op cit Pàg 48

³ Ballús y Plá, Bonaventura *Novena en honor de Nostra Senyora de Queralt* Op cit Pàg 49

⁴ Morer, José i Galí, F de A. *Historia de Camprodon* Barcelona, Imp. Pedro Casanovas, 1879 SP

Sense dir-ho clarament, els nostres autors sembla que parlin de l'oposició latent entre els romiatges i el sentiment paisatgístic, especialment en la frase “(...) *seria inicuo cegar la fuente en que apagó su sed una de nuestras afanadas aldeanas ó cortar las ramas de un árbol donde viene á descansar el fatigado campesino*”¹. Paisatge o món sagrat; Déu o les persones, quina cosmicitat per al segle XX?, aquest és el debat. Des del punt de vista que a nosaltres ens interessa, aquesta era la pregunta del moment. Aquest era el debat. Aquest trencament es veu molt clarament en la *Romeria* de Pau Piferrer, obra en què la visita als cims de Montserrat on hi ha les ermites l'indueix al següent comentari:

*“Mas, en cambio, arriba, ¡cuánta serenidad! ¡cuánto sociego! Desde aquella casucha, desde aquella pelada roca asiste á las escenas más imponentes de la naturaleza (...)”*².

Per a Piferrer, l'ermita esdevé una *casucha* des d'on es contemplen les escenes de la naturalesa, tot i que això no impedeix que per a ell l'indret hagués predisposat els antics habitants a tenir contactes amb el més enllà i amb la divinitat. L'any següent (1881), l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya* acabava per decidir que, davant la concisió de l'obra, no parlaria de les ermites més que des del punt de vista pintoresc i com un simple record religiós:

*“No tenim espay pera donar noticias minuciosas de cada una de las ermitas, que avuy no ofereixen á la vista més que miserables ruinas. Sa visita es sols interessant en lo concepte pintoresch y com á recort religiós”*³.

L'obra d'Eduald Canibell sobre Montserrat, publicada a la fi del segle, s'acompanyava de diferents anuncis en què l'hotel Marçet exhibia el panorama com a element de captació de clients; també la posada Les Coves de Collbató llogava prismàtic per contemplar el panorama, els balnearis venen el paisatge com un dels seus serveis (vegeu 6.2) ... El món físic obria a una nova realitat ecosimbòlica.

Davant la nova definició de la muntanya en termes paisatgístics, el món religiós resta només com un “record”. Sardà i Salvany, tot i la seva defensa del santuari, no pot evitar els passatges pintorescs en les seves notes històriques. Es més, Sardà comença citant Piferrer abans de fer una descripció de la muntanya en què contraposa el seu aspecte en moments de llum i de tenebra, de calma i de tempesta. El paisatge, fins i tot sublim, és ben present en una obra que ens diu que “*Montserrat ha sido en todos los tiempos montaña religiosa*”⁴.

Després de Sardà, hauríem de parlar també d'un coetani seu, Joan Martí i Cantó, especialment en el seu *El romero de Montserrat utilizando cuanto ve y admira en su peregrinacion, para dar gloria á Dios y honrar á su madre santísima* (1887). Com el títol

¹ Morer, José i Galí, F de A *Historia de Camprodon* Op cit SP

² “Romeria a Montserrat” de Pau Piferrer en *A la virgen Maria, dulcísima madre de Dios y de los hombres, reina de Montserrat, patrona de Cataluña, en el aniversario milenar de su prodigioso hallazgo* Tirada a part de *La Revista Popular*, Barcelona, 22 d'abril de 1880 Pàg 274

³ ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Barcelona, ACEC, 1881 Petita edició, volum II, Montserrat Pàg 13

⁴ Sardà y Salvany, Félix *Montserrat Noticias históricas de este célebre santuario* Barcelona, Tipografía Católica, 1881 Pàg 17

permet entendre, Martí es proposa donar un sentit religiós i místic a diferents elements naturals vinculats a Montserrat. Perquè ell viu un moment en què “(...) *no todos los visitantes sacan de su paseo tan útiles y fructuosos recuerdos*”¹.

“La hermosa romería á Montserrat la realizan muchísimos como una obra de placer puramente material, sin levantar los ojos al cielo, sin bendecir á Dios por tantas maravillas (...)”

*“Van otros á Montserrat como á un país de excelentes cualidades, de aguas, y de aires medicinales, buscando solo la salud del cuerpo, sin cuidarse de la salud del alma; ó atribuyendo solo á circunstancias físicas los favores que ha dispensado á sus devotos la Reina de Montserrat, proclamada como está la Madre de Dios por la Iglesia santa, como verdadera medicina de salud para los enfermos”*².

Però no oblidem que, per a ell, a Montserrat també hi van els científics, alguns dels quals s'alineen amb el materialisme. A més a més,

*“Otros, y con abundancia, van á Montserrat como á un punto de recreo cualquiera, pero más pintoresco que los demás propuestos para paseo de algunos días, entregándose allí al jolgorio, y no siempre de un modo edificante, al esparcimiento, lícito siempre cuando vá acompañado de la piedad y del amor á Dios, mientras si apenas les queda tiempo para saludar á la Señora de la Casa”*³.

En aquest context, el seu propòsit, “(...) *no es otro, que espiritualizar, digámoslo así, nuestras visitas á los atractivos materiales con que ha enriquecido el Señor aquella montaña prodigiosa (...)*”⁴. Un propòsit ben transparent quant al que estem tractant en aquest apartat. D'aquesta manera, Martí proposa als seus lectors que per fruir de les bel·leses de Montserrat es fixin en els detalls que arribin als seus sentits, intentant-ne treure el màxim profit des d'un punt de vista cristià⁵. En aquest sentit, Martí i Cantó, com altres autors, recomana pujar al monestir a peu, imatge de l'ascensió al si matern de la Verge pel camí de la mortificació, car

*“Cierto es, que para ascender al monte de la perfeccion cristiana, es preciso cansarse, y luchar”*⁶.

¹ Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat utilizando cuanto ve y admira en su peregrinacion, para dar gloria á Dios y honrar á su madre santísima* Barcelona, Juan Roca y Bros, 1887 Pàg 11

² Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 12

³ Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 13

⁴ Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 14

⁵ “*Lo más procedente para disfrutar de las bellezas de Montserrat, y recrearnos en todo cuanto encierra para expansion del alma, es dirigirnos allá, y fijándonos en todo cuanto se ofrezca á nuestros sentidos, sacar, como la mariposilla, lo que más nos convenga, es decir, lo que nos dé motivo de estudio y de gozo cristiano para el corazon*” (Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 17)

⁶ Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 28

Aquesta àrdua lluita, més que contra un mal físic, va contra els enemics de l'ànima i recerca el *salut* francès, és a dir, la salvació. Però els cossos cansats, en opinió de Martí, podien tenir algun petit ajut:

*“Visitando á Montserrat por este camino, pero montados en manso borriquillo, evitamos pesadumbre del cansancio, y gozamos del mismo delicioso panorama. Buscando este auxiliar en el pobre animal, nos semejamos harto á muchos cristianos que desean santificarse, y aun lo desean con ánsia; pero quieren arrancar las espinas de su Calvario, y seguir á Jesucristo sin lastimarse los piés. Por esto es que una multitud de almas fervorosas se quedan en mitad del camino, y no pueden llegar á la perfeccion”*¹.

Per a Martí, en els viatges que fem en el món material, anem a contemplar objectes que res no diuen a l'ànima. Però a Montserrat, on es va a visitar la Verge, el viatger veu com se li omple el cor d'alegria i de dolç plaer, tot i que ja es pugui fruir dels panorames del lloc. En aquest sentit, fins i tot per a un home que creu que el tro predica el poder diví, la descripció de la tempesta que fa Martí està escrita en clau sublim, com ja veurem més endavant. Ara bé, sublim o no, el tro per al nostre autor esdevé la veu de Déu:

*“En Montserrat el trueno adquiere grandes proporciones. Su ruído crece, y se repite pasando de la una á la otra roca; y lo que para el alma aferrada á la culpa es un tormento que se acrecienta á proporcion de las repeticiones que experimenta esa palabra de Dios que le amenaza, para el amante de María se convierte en promesas de misericordia que alimenta más y más el corazon, cuantas veces las vuelven á nuestros oidos las rocas con su prodigiosa potencia de repercusion”*².

Per continuar amb el tema del sorgiment de la nova mediança paisatgística dins del món religiós, podem esmentar una novena a la Verge del Mont, escrita per Felicià Noguer, l'any 1892. Abans de passar a les coses de l'ànima, Noguer explica el context del santuari:

“La situació elevada de aquest Santuari, es de las mes agradables que ofereix la naturalesa, encara que la montanya en molts paratjes sia tallada per despenyaderos impracticables. Lo Ampurdá, que's mira com de un balcó, presenta una deliciosa vista. Per la part de Mitg dia se descobre lo mar per entre las montanyas de Montseny y Montnegre; y seguint al Orient continúa descubrintse en moltas parts, singularment la hermosa platja de la Escala, á Rosas ab tot lo seu golfo, y últimament, per la part del Nort, també se avista per entre los Pirineus, per ahont se descobre també un poch, lo pla del Rosselló. Desde aquí se vehuen casi totas la montanyas més elevadas de Catalunya, com son las de Cadí, Pedraforca, Pandís, Puigmal, etc., y algunas de Fransa, entre altres las de Canigó, y las del

¹ Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 31

² Martí y Cantó, Juan *El romero de Montserrat* Op cit Pàg 294

Nort de Perpinyà. També se veuen diferents ciutats y vilas (...); se observa en llarch lo curs dels rius Ter, Fluvià, Lamuga (sic), y altres més petits”¹.

Aquesta descripció, en què les muntanyes ocupen una part molt important, es troba just abans de la novena dedicada a la Verge, de manera que veiem clarament que el paisatge ha anat fent acte de presència en aquest tipus de literatura de la fi del segle XIX. En aquest moment, contemplar la Verge enmig de certs llocs naturals pot esdevenir agradable:

“¡Qué hermós es contemplar á la Senyora del Univers y Mare de Dèu de la Majestat al mitj de una vall frondosa en que li fan cort mil y mil aucellets que la festejan y cantan sas glorias entre refilets y melodías sens cessar, en que li fan guardia de honor moltas montanyas que la rodejan pobladas de grans arbres, seculares abets que's multiplican qual guardias veteranas de altres tants êxércits al peu del nevat y elevadisim Cadí, verdader Capitá, pero millor verdadera auréola de majestat y de gloria una vegada més célebre per quan vivament recorda ab las suas formas la montanya Trono de la Reina y Patrona del Principat de Catalunya! Sí; Bastanist, més que una sombra es un petit Montserrat”².

Però remarquem que la nova mediança no era ben acceptada per tothom. Així, davant d'aquestes postures intermitges que acabem de veure, també trobem altres persones que igualen contemplació del món a paganisme, com és el cas de la història de Queralt de Josep Pla:

“Si los gentiles habian escogido los montes para colocar en ellos estatuas de sus falsas divinidades, los cristianos veneran en las montañas á la Madre de Dios y Coredentora de la humanidad. Los santuarios de la Virgen no deben ser mirados como lugares de recreo y menos de diversiones mundanas, sino como centros de recogimiento y de oración, donde se deben meditar los prodigios que ha obrado el cielo por medio de imágenes de María para excitar en nuestros corazones afectos de gratitud y aumentar en nosotros el sentimiento religioso”³.

Però aquestes posicions extremes no foren massa potents a Catalunya. Fins i tot en el cas de Pla, es barreja el romiatge i el sentiment del paisatge, la immanència i la transcendència:

¹ Noguera y de Rocafiguera, Felicià: *Novena á honra y gloria de María Santissima del Mont, qual antiga y devota Imatge se venera en sa propia iglesia del poble de Sous, bisbat de Girona* Barcelona, Tip Catòlica, 1892. Pàg. 6.

² Cases y Balart, Joseph Maria *Contra hernias y tot altre mal. Historia del santuari de Bastanist famós ja de molts anys en tota la Cerdanya espanyola i francesa per los prodigis que ab la cordial devoció á la sua Sagrada Imatge s'experimenta en totas las necessitats, y especialment en la Hernias ó Trencaadura* Barcelona, Tipografia Catòlica, 1893. Pàg. 17.

³ Pla, José: *Historia de Queralt ó sea* Berga, Imp. Catòlica, 1893. Pàg. 36.

“En las afueras del Santuario hay bastantes lugares de esparcimiento donde los peregrinos puedan recrear la vista en la contemplación de variados panoramas”¹.

“Si podemos decir que el Santuario es un centro de belleza y de poesía religiosa, no es menos cierto que sus alrededores presentan hermosa perspectiva y contribuyen al atractivo que tiene la montaña de Queralt”².

“Colocado el romero en el Santuario de Queralt, recrea su vista contemplando los montes, valles y pueblos que rodean á la primera y la más esbelta montaña de los Pirineos, en cuya cima se halla como centinela y soberana la Madre de Dios y de los hombres”³.

L'obra que comentem conté diversos passatges que van en aquest mateix sentit. No creiem necessari de transcriure'ls tots, però sí una poesia que clou el llibre en què es llegeix:

*“Admiran los romeros
ricos paisajes
Y dentro de su templo
Obras de arte (...)”*

Amb aquests versos trobem el gir transcendental que estem estudiant: els romeus que pujaven a Queralt admiraven els paisatges de les rodalies, i hem de pensar que no era gens mal vist de fer-ho quan eren els mateixos clergues els qui escrivien aquestes idees. Mentre això passava a Queralt, a Montserrat, a l'inici del camí dels Degotalls, es penjava un cartell (que encara es conserva) que deia:

“Otros peregrinos vendrán aquí: procurad que lo encuentren todo limpio y acogedor”.

I és que el camí dels Degotalls era el lloc típic d'esbarjo dels visitants del monestir. Al seu costat, un altre rètol informava:

“Trobareu cuines i llenya tallada. No feu foc aquí. Respecteu els arbres”.

Tanmateix, la *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* (1896) proposava que després de visitar el monestir i la Santa Cova es prenguessin les eines necessàries i es pugés al cim de la muntanya:

“Acabamos de hacer esta visita á la Cueva de la Virgen como verdaderos devotos hijos de María. Ahora, así algo como turistas, vamos á terminar nuestra excursión al Montserrat subiendo á su pico más elevado, al cerro

¹ Pla, José *Historia de Queralt* Op cit Pàg 42

² Pla, José *Historia de Queralt* Op cit Pàg 74

³ Pla, José *Historia de Queralt* Op cit Pàg 82

de San Jerónimo; excursión indispensable para todo aquel que quiera formarse una idea completa y acabada de lo que es la Montaña de Montserrat. Ya sé de algunos, aunque pocos, muy pocos, que no siendo nada aficionados á las cosas de Religión, que miran como la última de sus ocupaciones, si no es que ya la hayan arrinconado por completo como chisme inútil, conocen mejor el cerro de San Jerónimo que la misma Virgen de Montserrat. ¡Qué barbaridad! No obstante, así andan los tiempos de ahora que suben aquí gente de esa que el mundo ha dado en llamarla tranquila y feliz, á la que si bien examinamos, hallaremos que padece en su mollera algún escape de fluidos necesarios para el buen equilibrio de la vida moral por tener algún tornillo flojo; tal vez alguna mala hierba ha intoxicado su antes hermoso corazón, y dice no creer, no porque no tenga fe, sino porque la ha corrompido. (...) Cualquiera, pues, de éstos, si son ricos, se embarcan en lujoso tren, llegan á Montserrat y se dan un buen atracón; montan buena cabalgadura, siquiera asnal, y sin haberse tomado la molestia de llegarse á visitar antes á la Virgen, ya están andando muy ufanos y satisfechos camino de San Jerónimo”¹

Aquest procés, tan minuciosament descrit, s’anava generalitzant. Així, quan l’any 1904 es publicà la història de Bellmunt del capellà Anton Vila i Sala, ens trobarem amb diverses fotografies d’elements paisatgístics amb figures humanes, per exemple un pedró rodejat de persones. Vila explica que quan els romeus arriben al Pedró, que conté una imatge de la Moreneta, segurament pel fet que des d’allí es veu la muntanya de Montserrat a la llunyania, s’aturen a descansar i després de resar la salve,

“(…) donen per molt ben empleyat lo cansanci de la fatigosa pujada, contemplant lo bellíssim panorama que desde dit lloch comensa ja á ovirarse, boy aixecant enlayre la botella per agafar nou coratge y poguer repéndrer la ascensió al cim de Bellmunt”².

En Anton Vila, un altre cop, trobem el romeu convertit en excursionista que va a fruit del paisatge muntanyenc. Aquesta introducció del paisatge en les monografies de santuaris torna a ser molt clara en el Queralt de Bonaventura Ribera (1904):

“Presenta un aspecte altament pintoresch: estant sas pendents vestidas de frondosa vegetació, formant armoniosa y poética varietat lo faitx, lo roure, l’alsina, lo pí, l’avellaner, la blada y’l teix, entre mitx de boixeras y de matolls flayrosos d’espígol, timó y sajudida; mentres que si s’ovira alguna que altra runa de palets despressos dels cims y de tret en tret rogenças clapas de roca, son notas aquestas que contribuheixen á aumentar la bellesa del paysatge”³.

¹ P S *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* Barcelona (?), Imp Henrich i Cia, 1896 Pàg 124

² Vila y Sala, Anton *Historia y album del santuari de Nostra Senyora de Bellmunt de la parroquia de S Pere de Torelló (Bisbat de Vich)* Barcelona, Imp de Joseph Cunill, 1904 Pàg 8

³ [Ribera, Bonaventura] *Memoria històric-descriptiva del santuari de Ntra Sra de Queralt* Barcelona, estampa la Renaixensa, 1904 Pàg 7

En aquest sentit entenem que, un cop a dalt,

“(…) *lo fidel devot, á més de disfrutar ab la visita de la Santa Verge y de sa espayosa estansa, dohna per ben empleadas las molestias del trajecte, á cambi de fruir desde aytal miranda d'una de las vistas panorámicas de més poesia. S'ofereix á sa mirada un horitzó qu'encisa, sublim, dilatadissim, immens, fins á juntarse'ls conreus, las boscúrias y'ls montanyams ab l'atzur dels celatjes*”¹.

En aquesta situació no és estrany que Ribera digui que,

“(…) *no'ns esforsarém pas en demostrar que'l Santuari reuneix condicions extrínsecas molt apreciables pel estiuheig. Bástins afegirhi que Queralt es un lloch molt apropósit pera servir de centre d'escursions las més atractivas per la montanya bergadana (…)*”².

Esmentem, per acabar, que l'obra es clou amb el reconeixement per part del seu autor que, a més de l'objecte del seu treball, que era fer una memòria historico-descriptiva, “*Hem donat ab quatre pinsellades una reproducció fidel del paysatge de Queralt (…)*”³.

Hores d'ara no cal explicar massa la *Guía ilustrada d'Olot y ses valls*, obra de mossèn Josep Gelabert, la qual duia per subtítol *La petita Suissa Catalana*. Aquí el paisatge és omnipresent⁴. També el trobem de manera força clara en la *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat* (1909). Però aquesta guia dedicada als pelegrins no deixarà de puntualitzar que no només són els pelegrins els qui pugen a la muntanya. Això és especialment clar en les obres que naixen en l'àmbit laic. Així el *Montserrat* que es publica vers 1916 ja puntualitza que es dirigeix al visitant que arriba al monestir “(…) *ja síes pelegrí devot, ja fortiut viatger, ja turista encuriosit*”⁵.

5. 4. 4 - El pas del pelegrí al turista

Aquest procés de dessacralització que estem estudiant queda molt clarament explicat prenent com a exemple una obra de Manuel Marinelló (1927). Aquesta obra comença amb una cita calcada del text de la *Guía histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat*, publicada per la Revista Montserratina l'any 1909⁶. Ara bé, Marinelló en comptes d'acabar parlant de la vista del *pelegrí*, parla de la vista del *turista*. Vet aquí el canvi més important, quan encara no han passat més de dues dècades entre ambdues publicacions. I és que el treball de Marinelló formava part de la *Biblioteca de Turismo de*

¹ [Ribera, Bonaventura] *Memoria históric-descriptiva del santuari de Ntra Sra de Queralt* Op cit Pàg 8

² [Ribera, Bonaventura] *Memoria históric-descriptiva del santuari de Ntra Sra de Queralt* Op cit Pàg 9

³ [Ribera, Bonaventura] *Memoria históric-descriptiva del santuari de Ntra Sra de Queralt* Op cit Pàg 121

⁴ [Gelabert, Josep (mossèn)] *Guía ilustrada d'Olot y ses valls (La petita Suissa Catalana)* Barcelona, St Feliu de Guíxols, Octavi Viader, impressor, 1908 Especialment pàg 87 i seg

⁵ *Montserrat* Barcelona, Oliva de Vilanova, impressor, vers 1916 Pàg 2

⁶ Aquesta guia també havia estat copiada per “*Montserrat La montaña y el santuario*” *Barcelona Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Iniciative)* num XXIV Barcelona, 1915 Pag 18-58]

la Sociedad de Atracción de Forasteros, mentre que la guia de 1909 havia estat publicada des de l'abadia.

Marinel·lo també parla de l'hospitalitat i de la regla de sant Benet i diu que després de la invasió napoleònica, no ja la modernitat com parlava la *Guía*, aquesta no s'ha pogut posar de nou en pràctica. A més, on la *Guía* parlava de l'hospitalitat "(...) *durante los días que permanezcan en el Santuario*", Marinel·lo i la Societat d'Atracció ho fan de l'hostatjament per a "(...) *todos los que visitan la montaña*", essent la resta de la frase igual.

Per a aquests (cerca)turistes, Montserrat és tant o més una muntanya que no pas un monestir. Tanmateix, en el seu text, les referències als pobres i l'ajuda que reben al monestir de Montserrat han desaparegut. La muntanya ha esdevingut molt important per als turistes, com es veu en les fotografies que acompanyen l'obra de Marinel·lo. Només ens entretindrem en la fotografia de la primera plana en què apareix una vista amb el monestir al fons i on es veu en primer terme una gran muntanya per sobre del camí de Collbató al Monestir. Amb aquesta fotografia d'entrada, queda clar que la idea que volen transmetre és més aviat la d'una muntanya que no la d'un monestir. Per contra, una fotografia semblant que apareixia en la *Guía* mostrava el monestir al mig, ocupant la part central i més important de la imatge, i les muntanyes es limitaven a fer de fons.

L'última qüestió interessant de comentar és com, parlant de la Santa Cova, el *Montserrat* de Marinel·lo, en comptes de parlar dels seus visitants com a pelegrins, ho fa com a pelegrins i turistes¹.

Ja hem dit que aquest mateix text havia estat copiat pel butlletí de la Societat d'Atracció de Forasters de l'any 1915. Aquí també Montserrat esdevé "(...) *visita obligada (...) para todo turista que llega a nuestro país*"². Ja el mateix títol és clar: Montserrat és alhora una muntanya i un santuari. Una muntanya que no oprimeix l'ànima del visitant, com ho fan altres muntanyes, sinó que,

*"(...) siente el espíritu una cierta suavidad, descanso y alegría, que por otra parte aumentan contemplando los hermosos y dilatados panoramas que incesantemente se ofrecen a la vista del turista en todos los lados del horizonte"*³.

Recordem que el text de 1909 deia:

*"(...) siente el espíritu una cierta suavidad, descanso, y aun alegría notable, que por otra parte se aumenta contemplando los hermosos y dilatados panoramas que incesantemente se ofrecen á la vista del peregrino"*⁴.

Hem passat, doncs, del pelegrí al turista, sense un canvi massa estrident: uns petits retocs en el text, oblidar certs passatges⁵ i poca cosa més. Si, per una banda, tenim autors

¹ Mannel lo, Manuel *Montserrat* Barcelona, Libreria Franciso Puig, 1927 (Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros, vol X)

² "Montserrat La montaña y el santuario" *Barcelona Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Iniciative)* núm XXIV Barcelona, 1915 Pàg 18

³ "Montserrat. La montaña y el santuario" Op cit. Pàg 20

⁴ *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat con dos planos en colores y gran número de grabados* Barcelona, Imp de F Altés, 1909 Pàg 3

⁵ Com, per exemple "Todo es debido á que Montserrat es verdaderamente el monte frondoso, el monte pingue y el monte santo que Dios eligió para habitar en el y hacer beneficios á los hombres asentando aquí el trono de María auxilio de los cristianos, refugio de los

amb discursos clarament dessacralitzats i considerem aquesta sacralització de la mirada en què el paisatge hi és present com un punt mig, l'altre extrem seria un menyspreu del món a ultrança. Per això, vist des de la fi de segle XX, quan es llegeix l'obra de Columbano M. Cucurella, *El Montserrat del espíritu*, no podem menys que sentir-nos estranyats davant de frases com aquesta:

*“Veremos, pues, la perfecta analogía, y aún la perfecta identidad, existentes entre los medios que sirven para elevarse corporalmente por el Montserrat material y subir hasta su más alto lugar, y los medios con que cuenta el Montserrat del Espíritu, para ayudar a los hombres a verificar espiritualmente la subida por él y llegar a su cumbre, a fin de permanecer en ella. De modo que, todo auxiliar de encumbramiento de que dispone el primero de estos Montes tiene su correspondiente en el segundo”*¹.

L'obra de Cucurella és el cas més clar de l'extrem més radical en aquesta negació del sentit immanent del món en aquest segle XX montserratí. Els altres autors (ho hem vist amb J. Pla), si bé en alguns casos igualen excursió i paganisme, no poden escapar-se de parlar de certs indrets sagrats situats en medi muntanyenc en termes paisatgístics. Però la visió de Cucurella havia guanyat una guerra: segons diu l'obra, la Guerra Civil va interrompre la publicació del llibre i, quan es va acabar de publicar, l'any 1953, el seu volum es va més que doblar. Encara avui dia es nota la diferència de color entre els fulls impresos abans i després del malaurat esdeveniment. Ara bé, i això és molt important, en un extrem i en l'altre l'ascensió a certes muntanyes s'investeix d'una sèrie de valors que van més enllà dels resultats físics de la pràctica esportiva a l'aire lliure. Ascendir era fugir del món real a la recerca d'algun ideal. Ascendir podia ser fer-se mestre i posseïdor de la natura o bé esclau del més enllà: tan hi fa, perquè l'esforç que la pujada exigia convertia aquest moviment en un fet dependent de la voluntat individual.

Resum:

El món religiós es va dividir en dos grups amb molts matisos entre ells. D'una banda, els qui consideraven el món com a bell i positiu en ell mateix i, de l'altra, aquells que hi veïen una obra de la Creació. En realitat es tractava de dues postures matisades d'una mateixa revalorització de la immanència de la realitat en ella mateixa. El cert, però, és que amb la modernitat el paisatge esdevé el motiu pel qual alguns “romeus” es desplacen a certs indrets muntanyencs. A mida que passa el temps, però, els romeus i pelegrins, varen ser substituïts pels turistes, no només en la qualificació nominal, sinó també en la seva concepció i representació. Els darrers casos estudiats són d'una claredat sorprenent.

pecadores, consuelo de los afligidos, salud de los enfermos y esperanza cierta de cuantos en este valle de lágrimas gimen bajo el peso de la pena o de la culpa por esto Montserrat es atractivo y encantador más aún que por su forma extraña y admirable. Esto es lo que ciertamente atrae á él tan grande multitud de gentes de todas clases y hasta de los más remotos países, y que no se cansen de subir una y mil veces que se les ofrezca ocasión ()” (Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat con dos planos en colores y gran número de grabados Op cit Pàg 4)

¹ Cucurella, Columbano M. *El Montserrat del espíritu* Barcelona, SD, 1953 Pàg 15

5. 5 - Gravats, dibuixos i fotografies

Després de diversos capítols dedicats a repassar l'evolució de la mediança muntanyenca catalana a través del món de l'escriptura, aquest darrer capítol es proposa repassar els mateixos temes a través de les imatges que ofereixen els dibuixos, gravats i algunes fotografies.

El capítol comença amb un estudi del canvi que a nivell ecosimbòlic es troba en els gravats de l'edat moderna, continua amb un estudi de dos casos concrets i acaba amb una petita història de la fotografia a Catalunya. Tot plegat per acabar d'explicar el procés de desencantament de la realitat geogràfica que estem estudiant.

5. 5. 1 - Estudi dels gravats

El mateix procés que hem vist reflectit en la literatura o en els goigs, també el trobem en les representacions visuals. Una anàlisi de les imatges de certes parts de Montserrat mostra molt clarament com el paisatge s'hi va fent cada cop més present. Un cas molt clar és la representació de les ermites. Les obres més antigues, quan en mostren alguna imatge, es limiten a representar l'edifici, amb el seu hort a tot estirar. El més important, però, des del punt de vista que ens interessa, és que aquest conjunt ocupa tot el gravat. A més, en alguns casos, al costat de les imatges més o menys reals trobem elements altament simbòlics. Aquest seria el cas del *Compendio historial*. En ell, els jardins són força aconseguits, però no deixa de sorprendre veure, per exemple, en el cas de Trinitats, un ull dins d'un triangle, evidentment símbol diví, que res no té a veure amb la representació "objectiva" que semblaria voler-nos donar la imatge.

L'estudi de les representacions de les ermites montserratines és molt clar, perquè en aquestes passem de casos com aquest que acabem de veure a un extrem que per exemplificar podria ser el de l'*Album pintorech-monumental* (1881). En aquest, l'ermita de la Trinitat és gairebé imperceptible, amagada sota el muntanyam dels Flautats, de la Mòmia i de la Momieta. Ara el tot és la muntanya i una petita part correspon a l'ermita. El món profà ha empetitit i arraconat l'element sagrat. Un punt intermedi en aquest canvi de representació seria el cas dels dibuixos i aiguades de Pere Pau Muntanya i Francesc Remart (encarregats per Francisco de Zamora l'any 1790) i recollits sota el títol *Planos y vistas de la montaña de Montserrat*¹. Aquí som davant d'un intent de reproduir la realitat d'una manera molt fidel (com també ho havia fet el *Compendio*), però les imatges mostren bona part dels rodals de les ermites. Encara, però, no arribem a l'extrem de l'*Album pintorech-monumental*. En el capítol 3.5.2 hem fet un estudi de l'evolució dels gravats de Montserrat que ajuda a completar aquest panorama que estem tractant i que, sobretot, ens permet puntualitzar que el moviment que intentem de monitoritzar es detecta a partir del segle XVII. Dèiem allà que cap a mitjan d'aquell segle la imatge de Montserrat que els gravats ens oferien va començar a donar "tocs de realitat". Un segle més tard, amb el *Compendio*, i centúria i mitja més endavant, amb els dibuixos de Muntanya i Remart, tenim les primeres imatges fidels de les ermites i altres indrets montserratins. Entre ells

¹ Podeu veure la reproducció d'aquestes imatges en Zamora, Francisco de : *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Op cit SP.

dos, en el transcurs de tres dècades, els elements transcendents que apareixien en els patis d'algunes ermites desapareixen i el paisatge es constitueix com a únic valor a ser representar.

La mateixa evolució la trobem en les imatges del monestir: la muntanya, que abans normalment no apareixia, acaba fent de fons als elements sagrats. La *Colección de vistas de Montserrat* (1897) presenta algunes fotografies del monestir en què la muntanya hi fa de fons. L'any següent es publicava *Vistas de Montserrat*, obra en què trobem l'ermita de Sant Jeroni que fa de motiu central a un paisatge desarbrat en què s'insinua el cim de la muntanya. Cinc personatges "posen" per a aquesta fotografia.

D'aquells anys, com molt d'hora de 1896, és l'obra *Montserrat. 32 fotografías de Audouard*. En aquest treball fotogràfic destaca una primera fotografia que duu per títol *Vista general del monasterio*. En ella es veu el monestir des de Sant Miquel i tota la zona de Sant Benet, des de la Prenyada als Flautats, amb la Mòmia i la Trompa de l'Elefant. Per sota, el camí de la cova i els cingles. Aquesta disposició fa que el monestir ocupi el centre de la fotografia, però que quantitativament el seu pes sigui molt menor. El comentari informa que el cenobi destaca "(...) sobre el fondo oscuro de la enorme masa granítica". Amb aquest treball la conversió de Montserrat en paisatge sembla gairebé acabada, com ho demostra aquest text:

"(...) el Monasterio de Montserrat no llamaría en modo alguno la atención si no fuera por la esplendorosa hermosura del paisaje en que está enclavado. -Desde este punto de vista ningún otro Monasterio ha podido jamás envanecerse, como puede envanecerse el de Montserrat, de los imponderables encantos que le rodean"¹.

Aquest procés d'introducció de la muntanya en els fons de les imatges també s'havia pogut veure en la publicació de *El Mansueto o las cuevas de Montserrat*. Ens referim concretament al gravat fet per Lluís Rigalt en què, a més del monestir, es veu el fons, tot i que força irreal, dels cims de la regió de Sant Benet (vegeu-lo més endavant).

Un altre pas en aquest procés de canvi medial va ser la introducció de personatges quotidians (excursionistes o turistes) en la fotografia. D'aquesta manera, les ermites varen acabar essent escortades per personatges asseguts o arpenjats en elles o a prop seu. Això es veu molt clar en l'obra *Montserrat a la vista*. La fotografia *Capilla de los Apóstoles* presenta un home amb barret, d'esquena, assegut en la base de la creu i mirant l'edifici; en la de *San Miguel*, el personatge mira la màquina de fotografiar mentre s'arpenja en la paret de l'ermita. El mateix trobem en algunes de les *32 fotografías de Audouard*, obra impresa a Barcelona vers 1896. Aquí l'ermita de Sant Miquel està en un tercer pla i té unes mides molt reduïdes per contraposició a dos personatges que parlen entre ells a segon pla i, sobretot, a unes muntanyes que ocupen la meitat esquerra de la fotografia. En aquest cas, l'ermita dels Apòstols està rodejada de tres personatges posant per a la màquina, com també els veiem a la fotografia *La Cruz*.

Aquesta obra conté també la fotografia *Exterior del camarín y ferrocarril*, en què es veu l'absis del monestir i la via del carrilet. El primer motiu és presentat com un símbol de la *religió eterna* (sic),

¹ *Montserrat. 32 fotografías de Audouard*. Barcelona, Hermenegildo Miralles, vers 1896. SP

“(…) cuyo espíritu late, por así decirlo, en cada peñasco de la montaña, y se respira en sus valles y en sus alturas”¹.

Per la seva banda, la via del ferrocarril, actua com a emblema (sic),

“(…) de esa actividad, de esa inteligencia humana, hijas del divino poderío, que avanzan sin cesar venciendo obstáculos y dificultades. Y nada tan grande y consolador como la representación de esos dos ídolos, de esas dos fuerzas inmensas, la religión y el progreso, marchando estrechamente unidos”².

Ens interessa remarcar que, analògicament als textos escrits que hem vist anteriorment, també en el món de la fotografia des que es va construir el carrilet, aquest i el túnel dels Apòstols esdevé quelcom notable i apareix en diversos reculls de fotografies. Fins al punt que el *Montserrat á la vista*³ explica que encara que a dalt no hi hagués res, les emocions que el turista sent durant el viatge ja són suficients per pujar al carril.

En aquest sentit la fotografia *Estación del Ferrocarril* de les *32 fotografías de Audouard* volia simbolitzar,

“(…) las modernas edades, alzándose junto á esa grandeza religiosa é histórica, rebotante de tradiciones místicas, guerreras y poéticas, en cuyas peñas y hondonadas, en cuyos senderos y riscos palpita todavía con inquebrantable vigor el recuerdo del pasado”⁴.

En aquest entrellat, els progressos tècnics, el funicular o el cremallera, prendran lloc sobre les plaques dels fotògrafs que treballaran per a l'abadia en l'obra *Album de Montserrat amb text introductor i a sis llengües. 164 vistes*. Els fotògrafs Ribera i Zerkowitz dedicaran alguna imatge al funicular. Zerkowitz, Cuyàs i Mas presenten uns paisatges molt interessants. Ens agradaria destacar-ne *La Santa Cova embolcallada en boira*, obra de Zerkowitz, en la qual el tema, la cova, és inapreciable i només veiem un paisatge en què la boira juga al cuita-amagat amb la muntanya, mentre el riu Llobregat hi posa el fons. El mateix fotògraf presenta una imatge de l'ermita de Trinitats en què es veu la Mòmia i els Flautats i encara queda lloc per al cel. En edicions posteriors, es varen afegir noves fotografies dels mateixos autors, entre elles algunes de Montserrat nevada (obra de Roca) o perspectives vistes des de lluny (Zerkowitz), que ens mostren com cada cop els paisatges van guanyant terreny en aquest tipus de treballs. Som a la dècada dels anys deu, segurament a mitjans.

Així trobem la fotografia *Ermites de Sant Joan, Sant Onofre, Sant Jaume i Santa Magdalena*, d'A. Mas, en què les ermites gairebé no es veuen, si no se sap on són. Per contra, a simple vista, es percep una muntanya. En l'obra *Ermita i cim de Sant Jeroni*, del

¹ *Montserrat 32 fotografías de Audouard* Barcelona, Hermenegildo Miralles, circa 1896 p

² *Montserrat 32 fotografías de Audouard* Op cit SP

³ Anònim *Montserrat á la vista Album de fotografías de la célebre montaña Con un resumen histórico, algunos itinerarios y otras indicaciones útiles al viajero* Barcelona, Lib Española, S D Es pot suposar que és dels anys 20 Les fotografies són de Josep Serra.

⁴ *Montserrat 32 fotografías de Audouard* Op cit SP

mateix autor, l'ermita és insignificant¹. El mateix trobem en la fotografia de l'ermita de Trinitats del *Guia històric del pelegrí a Montserrat* (1920).

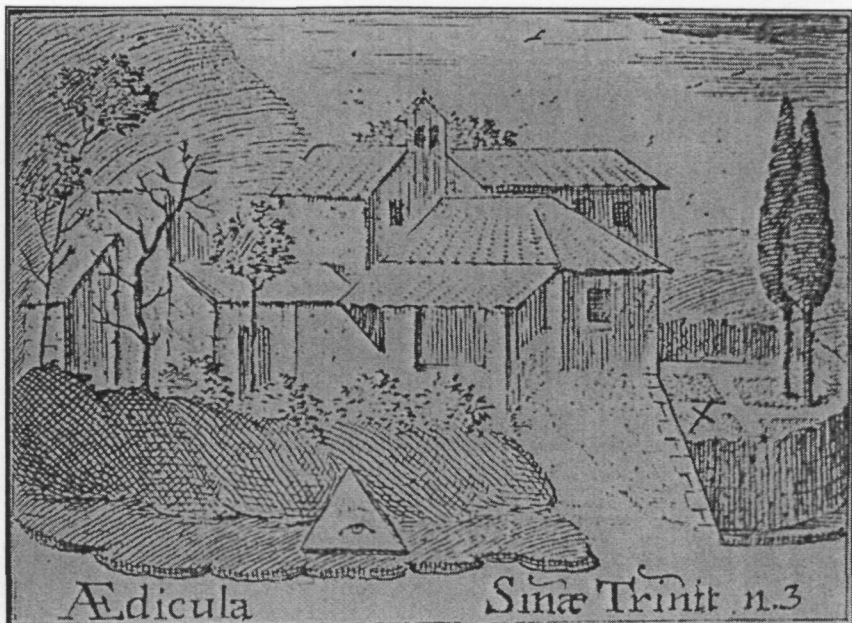
En conclusió del que hem vist direm que si abans, en les descripcions d'ermites, era la vista des d'elles (el panorama) el que comptava, no l'ermita com a objecte de visió, ara ha arribat un moment en què l'ermita ha estat inserida dins del paisatge montserratí. Ja no és un lloc d'on es veu, sinó part d'un objecte per ser vist: potser això ho va permetre l'art de la fotografia, i no ho permetia amb tanta facilitat el paradigma dominant de la llengua escrita, és a dir un llenguatge en què l'important eren les cites d'autoritats que havien escrit anteriorment.

5. 5. 2 - Dos exemples concrets

En aquest apartat únicament presentem dos exemples del que hem vist més enrere. Es tracta de dos parells d'imatges, en les quals es compara un gravat del segle XVIII d'una ermita montserratina amb una imatge dels primers anys del segle XX del mateix indret. En el primer cas hem agafat dues imatges extretes del *Compendio historial*, una obra publicada, de forma anònima, l'any 1758, a Barcelona. El segon terme de la comparació és, d'una banda, l'*Album de Montserrat amb text introductori a sis llengües*, una col·lecció de fotografies publicades per l'Abadia de Montserrat i, en l'altre cas, unes *Vistas de Montserrat* publicades vers 1898. Com veiem, l'element sagrat, l'ermita, ha perdut pes en el conjunt de l'escena representada, i al segle XX s'integra en el medi que l'envolta. Ja no és l'element central i l'únic que dona sentit a la composició. La pèrdua de pes relatiu per part de les ermites ha estat causada per l'increment de l'espai muntanyenc que ha estat representat en aquestes noves imatges. D'altra banda, els dibuixos del *Compendio* ens deixen veure, al costat dels elements immanents, una sèrie de símbols que obren aquestes composicions cap a dimensions espirituals: un ull dins d'un triangle, per exemple.

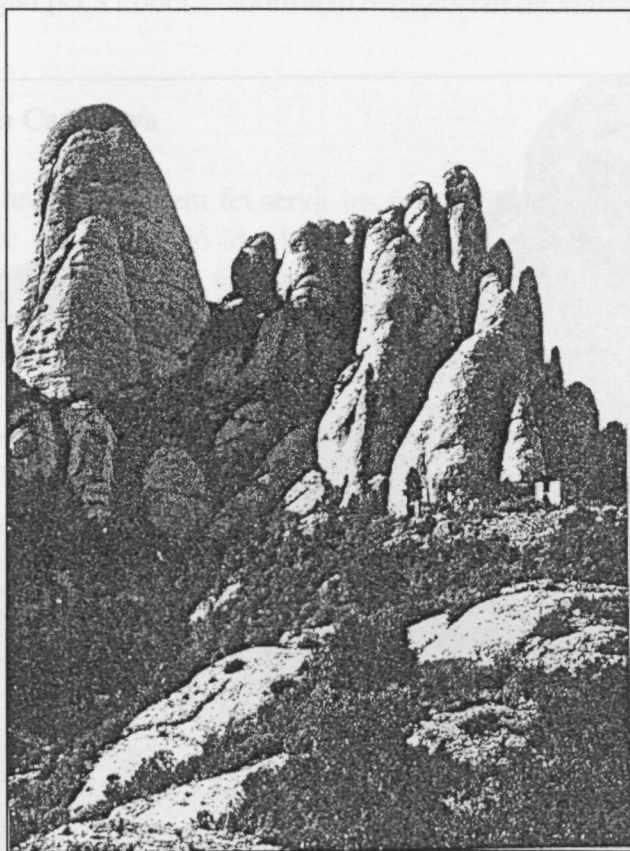
Aquest fet es pot acompanyar de la imatge que ja hem vist deguda a la mà de Lluís Rigalt, en la qual el monestir continua essent el centre de la composició, però les muntanyes han esdevingut un rerefons privilegiat. De manera que aquests exemples ens mostren clarament que la dessacralització del medi ambient va passar per la sortida a la llum pública de les muntanyes.

¹ *Montserrat* Barcelona, Oliva de Vilanova, impressor, vers 1916

Imatge de l'ermita de la Santíssima Trinitat, segons el *Compendio historial* (1758).

La mateixa ermita a l'*Album de Montserrat amb text introductorí a sis llengües*

L'ermite de Sant Jeroni segons el *Compendio historial* (a dalt) i les *Vistas de Montserrat* (a baix).

Gravat fet per Lluís Rigalt per a l'obra *El Mansueto o las cuevas de Montserrat* (1860)

5. 5. 3 - La fotografia a Catalunya

En els apartats anteriors ja hem fet servir les fotografies d'alguns indrets que ens interessaven per parlar de l'evolució de les imatges visuals i del seu procés de dessacralització. Aquest darrer apartat només pretén sistematitzar una mica els primers passos d'aquest art a casa nostra.

Pel que a nosaltres ens interessa, la capacitat de reproduir la imatge d'una certa realitat a través de la llum va suposar uns canvis extraordinaris. En primer lloc, la fotografia va fer impossibles les imatges impossibles: la cambra fotogràfica és un aparell que capta la realitat tal com la llum hi reverbera i en les seves imatges no hi tenen cabuda certs elements simbòlics per indicar realitats transcendents (observeu el símbol diví en el gravat de l'ermita de Trinitats). En aquest sentit la fotografia tenia molt que oferir a les persones que es dedicaven a la pràctica científica i, com veurem, varen ser precisament gent dedicada a aquestes tasques els qui la varen introduir a Catalunya. A més a més, la reproducció de la realitat sobre una superfície plana a través de la llum va suposar el triomf definitiu de la perspectiva i, alhora, la negació de certes formes artístiques que, des de l'edat mitjana, havien representat escenes o llocs d'una forma que era impossible de percebre amb un únic cop d'ull (vegeu el gravat que acompanya l'obra *Sombra de Maria Santissima en su nacimiento* d'Andrés de Carvajal (1687) i el comentari que en fem en el capítol 8.2). La fotografia va impedir que un gravat com el de Fracns Gazan fos creïble, perquè la imatge que mostra no és visible des d'un únic punt de vista. Tanmateix, la fotografia feia impossible la representació de certes formes naturals tal i com les havien imaginat els romàntics, simplement perquè la tècnica fotogràfica fa més

difícil l'expressió de la subjectivitat. Ara bé, que la faci més difícil no vol dir que l'elimini, sinó no podríem qualificar la fotografia com a art. En aquest sentit, la fotografia s'apropa de nou a la ciència car ambdues pretenen donar per real una imatge que en el fons també té elements subjectius, més o menys controlats.

En segon lloc, la popularització de la fotografia va suposar un pas endavant en el procés de formalització de les noves imatges muntanyenques. Si per la primera via, la fotografia va tenir repercussió a partir del moment en què fou possible fer gravats a partir d'originals fotogràfics, per aquesta segona, la seva influència va arribar una mica més tard, justament en el moment en què fou possible de reproduir fotomecànicament el negatiu sense la necessitat de passar pel l'elaboració d'un gravat que li servís de matriu. El fet de fer una fotografia i treure-la directament sobre el paper, junt a l'extensió de la premsa il·lustrada, va ser un fet molt important i molts dels actors que propulsaren la descoberta medial de la muntanya se'n varen servir. En aquest sentit cal avançar la importància que la fotografia va tenir per al moviment excursionista, el qual l'adaptà molt ràpidament per donar a conèixer una realitat que, com veurem, estaven interessats a regenerar.

Dit això, ens queda plantejar-nos quan i com es va posar tot això en dansa al nostre país i, en aquest sentit, cal dir que molt poc temps després de la invenció del daguerotip (1839), l'élite catalana ja en rebia les primeres notícies a través del *Diario de Barcelona*¹. Pocs dies després, el 24 de febrer de 1839, Pere Monlau i Roca, corresponsal a París de l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, comunicava a aquesta el descobriment del daguerotip. Per iniciativa de l'acadèmia, el 10 de novembre va tenir lloc la primera demostració pública a càrrec de Ramon Alabern, que havia après la tècnica del mateix Daguerre, a París. D'aquesta manera, l'Acadèmia introduïa la fotografia en el nostre país², fet que es remarca en saber que el mateix Alabern farà diferents cursos de fotografia a la mateixa institució³.

Sis dies més tard d'aquesta primera demostració pública, el daguerotip és estrenat a Madrid per Marià de la Pau Graells, Josep Camps i Joan Maria Pou i Camps. Dies més tard, de nou Graells, aquest cop junt a Joaquín Hysern, fa una segona fotografia a Madrid⁴. També sabem que Graells va ser el primer a fabricar una màquina fotogràfica a Espanya⁵. Cal recordar, per insistir sobre el vincle inicial entre ciència i fotografia, que Graells era membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts, en la qual tenia al seu càrrec la càtedra d'entomologia.

Graells va ser un important científic del segle XIX. El seu vincle amb la tècnica fotogràfica ens deixa veure clarament un punt en què els especialistes coincideixen: els primers fotògrafs espanyols foren intel·lectuals, artistes o científics que la feien servir de forma experimental, curiosa o investigadora. En canvi, la naixent demanda del mercat la va cobrir un grup de fotògrafs itinerants d'origen estranger que treballaren pel nostre país. D'aquesta manera alguns professionals començaren a instal·lar-se, especialment a Barcelona.

¹ Era el 26 de gener segons López Mondéjar, Publio *Historia de la fotografía en España* Barcelona/Madrid, Lunwerg editores, 1997 Pàg 15

² Obiols, Salvador *Catalunya en blanc i negre* Madrid, Espasa Calpe, 1992 Pàg 30

³ López Mondéjar, Publio *Historia de la fotografía en España* Op cit Pàg 20

⁴ López Mondéjar, Publio *Historia de la fotografía en España* Op cit Pàg 16

⁵ Obiols, Salvador *Catalunya en blanc i negre* Op cit Pàg 30

Un aspecte interessant de destacar és que l'any 1838 el pintor francès Delaroché havia exclamat la mort de la pintura a causa de la fotografia. Tot i que no la va matar, és cert que, en bona part, en va determinar la seva evolució posterior. Pintura i fotografia mantingueren una gran reciprocitat mútua, fins al punt que alguns pintors feien servir les fotografies com a croquis per a recordar allò que volien pintar.

Amb la implantació de la fotografia, també els gravadors tradicionals varen veure en perill la seva professió i iniciaren un procés de menyspreu envers el nou art. Però el cert és que, en un primer moment, la fotografia va servir per fixar l'objecte que posteriorment el gravador passaria al paper, evitant d'aquesta manera de ser dibuixats els originals. D'altra banda, la fotografia no científica, fins al tombant de segle, va ser una pràctica centrada en el retrat.

“De hecho, la auténtica víctima de la fotografía no fue la pintura de paisaje o la de género, sino el retrato en miniatura, que había sido una de las más lucrativas especialidades de los pintores”¹.

Això va fer que molts pintors de retrats mediocres esdevinguessin fotògrafs, especialment quan des de la dècada dels seixanta comencen a imposar-se les targetes de visita amb fotografies. El sector va veure créixer ràpidament el mercat i durant els anys setanta i vuitanta s'incrementaren els estudis fotogràfics.

En els *Recuerdos y Bellezas de España* F. Xavier Parcerisa i Boada fa servir el daguerotip com a base dels gravats que acompanyen els textos de Pau Piferrer. Parcerisa va fer per a aquest treball un total de 588 litografies. La seva continuació, l'obra *España* (1842), inclou gravats fets al natural o daguerotipats per Lluís Rigalt, Josep Puiggari, Antoni Roca i Ramon Alabern, amb textos de Pi i Margall, Pau Piferrer, etc. A mitjan segle, comencen a utilitzar-se aquestes primeres imatges fotogràfiques per a obres de caràcter provincial com la *Guia de Gerona artística y monumental* (1851) de Blanc i Illa. Però, segons Salvador Obiols², a l'Estat espanyol, no fou fins al 17 de novembre de 1881 que la revista *La Ilustración* va publicar la primera fotografia reproduïda fotomecànicament i no gravada, idea aquesta en què coincideix Jaume Fabre³. A partir d'aquell moment el procés de popularització i de formalització de les noves imatges de certs llocs va viure un canvi molt important. Aquest fet és molt rellevant, pel que a nosaltres ens interessa si prenem en consideració que en aquesta breu història de la fotografia no podem menysprear el paper d'algunes entitats excursionistes, culturals o recreatives, com el cas del CEC. En aquesta entitat, que avui posseeix un dels millors arxius fotogràfics del país i que va tenir una secció de fotografia des de 1904, l'amor a la natura anava de bracet amb l'estima per la fotografia. De fet, Josep Iglésies recorda que de bon principi els excursionistes es proposaren la compra d'una màquina de fotografiar per deixar constància de la realitat que estudiaven⁴. Molt vinculat al món excursionista fou el fotògraf Adolf Zerkowitz, que introdueix els primers excursionistes en les seves postals paisatgístiques. D'altra banda, també caldria parlar de Pau Adouart, d'origen francès i instal·lat a Barcelona

¹ López Mondéjar, Publio *Historia de la fotografía en España* Op cit Pàg 51

² Salvador Obiols *Catalunya en blanc i negre* Op cit Pàg 58

³ Fabre, Jaume *Història del fotoperiodisme a Catalunya 1885-1976* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1990 Pàg 15

⁴ Iglésies, Josep *Enciclopèdia de l'excursionisme* Op cit Vol I, pàg 65

des de 1879, que fou el fotògraf oficial de l'exposició de 1888 i l'iniciador del fotoperiodisme. Ha estat considerat el mestre de les noves generacions de fotògrafs.

La fotografia, doncs, no va ser la causa de la mort de la pintura i aquells personatges amb ales negres i cues de dimoni que prenen fotografies de Madrid, que Vicente Urrabieta¹ va publicar l'any 1849, no varen acabar conduint a la mort de l'art. Però la seva entrada en el món artístic no fou planera: tot i que l'any 1868 la revista *La Montaña de Montserrat* va publicar un article² sobre la fotografia en què es deia que els retrats fotogràfics eren més perfectes que els fet a l'oli, un article publicat a continuació exposava que,

“De todas las mentiras que han sentado plaza de verdades en el siglo XIX, la fotografía es la que forma en primera línea”³.

La fotografia havia usurpat el lloc dels pintors i havia acabat amb els artistes. Però, en el fons, amb el que semblava acabar aquest nou art era amb la posició elitista dels artistes:

“La civilizacion va acabando con todos los privilegios y trata de acabar hasta con la celebridad: el dia que todos seamos iguales vamos á disfrutar de tan fraternal anarquia, que Dios se va á ver obligado á hacer tocar al ángel la trompeta del juicio final”⁴.

Davant l'objectiu tots som iguals, però:

“Querer la igualdad en muchas cosas es querer un absurdo. Al ver como procede la fotografia contra las leyes de la naturaleza, nos dan deseos de gritar: ¡vivan los privilegios!”⁵.

És cert que la fotografia va popularitzar un art com el del retrat, fent-lo a l'abast de la major part de la població. També és veritat que això va suposar l'ensorrament dels retratistes tradicionals, però aquests varen saber aprofitar els avantatges de la nova tècnica fotogràfica per reciclar l'orientació dels seus negocis.

Quant al paisatge, cal dir que el tipus de material utilitzat, pesat i enutjós de transportar per un país amb una xarxa de transports poc desenvolupada i que requeria alts temps d'exposició⁶, fet que impedia fer segons quines fotografies, sobretot d'objectes en moviment, condicionà el seu desenvolupament en el camp fotogràfic. Un exemple molt simptomàtic és el cas del *Montserrat* d'Eudalt Canibell, obra que publica la fotografia escapçada del Cavall Bernat de Montserrat, tot i saber-ho: no eren anys per anar a repetir-la.

¹ Vegeu-ne la reproducció en López Mondéjar, P *Historia de la fotografía en España* Op cit. Pàg. 15

² Yago, Pedro Manuel “La fotografía” *La Montaña de Montserrat*, 5 16 gener 1868 Pàg 1

³ Labaila, Jacinto “Contra la fotografía” *La Montaña de Montserrat*, 16 23 febrer 1868 Pàg 2

⁴ Labaila, Jacinto “Contra la fotografía” Op cit

⁵ Labaila, Jacinto “Contra la fotografía” Op cit

⁶ Al principi el daguerotip només reproduïa coses immòbils car calien 4-5 minuts d'exposició Però entre les primeres fotografies que es feren hem detectat casos de 22, 60 o 95 minuts d'exposició

Resum:

També les imatges dibuixades amb llapis o amb llum ens permeten veure el procés de dessacralització de la realitat muntanyenca just en el moment que esdevé paisatge: les ermites i llocs sagrats que abans ocupaven la major part de la superfície dibuixada, amb el temps, varen quedar molt en segon terme, esdevenint en alguns casos invisibles darrera la boira o camuflats entre les muntanyes. El món sagrat, sense desaparèixer del tot, ocupa una part mínima de la realitat, una porció d'espai que ha perdut la seva centralitat i que ha esdevingut una part qualsevol de la *res extensa*. Les tres imatges de l'ermita de Trinitats que acompanyen aquest final de capítol deixen veure com el paisatge muntanyenc va fent-se cada cop més present des de mitjan segle XVIII fins a l'inici del XX.

